

TARTALOM

Rába András 1921–2013	3
Oblath Gábor: Gazdasági instabilitás és regionális lemaradás – Magyarország esete	5
Tóth József: Az európai egységesített bankfelügyeleti tevékenység	43
Martin József Péter: Válságkezelés és az euroszkepticizmus erősödése Magyarországon és az EU-ban – okok, minták, következmények	67
Benedek Zsófia – Balázs Bálint: A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai	100
Abstracts of the Articles	121
JOGI MELLÉKLET	
Glavanits Judit – Rácz Diána: Szerződésszegő magatartások a Bécsi Vételi Egyezményben és az új Ptk.-ban	39
Abstracts of the Articles	60

**A folyóirat példányonként megvásárolható:
Gondolat Könyvesház: 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
és a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Telefon: 309-2642, 309-2695
Fax: 309-2647**

E-mail cím: kulgaszasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Landau Edit főszerkesztő telefonszáma: 309-2642
e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika szerkesztőségi titkár telefonszáma: 309-2695
e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:
www.kulgaszasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu**

A szerkesztésért felel: Landau Edit. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgaszasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Postaigazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 10800 Ft, fél évre 5400 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában • www.mondat.hu
Ügyvezető igazgató: Nagy László

Rába András 1921–2013

Egykori munkatársai, munkatárs-barátai s mindazok nevében, akik bármilyen módon folytatói, örökösei szakmai tevékenységének, dolgozzanak a (ma már más nevet viselő) Kopint-Datorgban vagy a kutatási tevékenységet őrző Kopint-Tárkiban, emlékezem *Rába Andrásra*, akinek a neve mindenki másénál inkább összeforrott a Kopinttal, eredeti és teljes nevén a Konjunktúra- és Piackutató Intézettel.

Rába Andrásnak – az idősebbeknek, az én korosztályomnak és talán a valamivel fiatalabbak nagy részének is *Bandinak* – ugyanis több neves és elismert kopintbeli pályatársától eltérően szakmai érdeklődése és tevékenysége mindvégig arra irányult, amiért maga az intézet is létrejött, s ami végig az intézet fő tevékenysége volt: a nemzetközi konjunktúra, a nemzetközi piacok és kereskedelem kutatására.

Abban az időben, amikor *Rába András* és kollégái konjunktúrakutatással kezdtek foglalkozni, a „konjunktúra” szó a „tőkés konjunktúrának” volt a szinonimája. A konjunktúrakutatás a „tőkés” világgazdaság, azon belül is elsősorban a „fejlett tőkés országok” rövid és hosszú távú folyamatainak kutatását jelentette. Azt, hogy a szocialista országok és Magyarország gazdasági fejlődését is hasonló módon kellene kutatni, mert itt is van „konjunktúra”, csak később, fokozatosan lehetett elfogadtatni.

Ma világgazdasági elemzést számos kutatóintézet, bank, egyéb intézmény készít Magyarországon, s hozzájutunk a világon bárhol elért elemzések, prognózisok eredményeihez. Elképzelni is nehéz, hogy abban az időben, amikor *Rába Bandi* a Kopintban kutatta a „tőkés” konjunktúrát, sokáig a Konjunktúra- és Piackutató Intézet volt az országban az egyetlen olyan intézmény, amelynek módja és felhatalmazása volt azt kutatni.

Mai kifejezéssel élve, az Intézetnek tehát „missziója” volt, megismertetni a hazai közgazdászokat, politikusokat és az érdeklődő közvéleményt azzal, hogy mi történik a világban, mégpedig abból a célból, hogy alkalmazkodhassunk a körülöttünk zajló folyamatokhoz, megpróbáljunk azokhoz illeszkedni, még ha az integráció – *Rába András* egyik akkori kutatási témája –, illetve az európai integrációban való részvétel még nem jöhetett is szóba. Nagy szavakat nem használok: a Kopint csupán reális elemzésre törekedett, s azt hiszem, az esetek nagy részében sikerrel. Oda is figyeltek rá, amit a Kopint írt: nyilvános publikációkra a nagyközönség, a belső felhasználású anyagokra a hivatalos politika, a közgazdász-társadalom. Ma elképzelhetetlen lenne, hogy a Külkereskedelmi (vagy bármely más) Minisztérium kollégiuma rendszere-

sen és érdemben megvitasson egy kutatóintézet által készített Konjunktúrajelentést. Pedig akkor ez volt a rend – a Kopint a Külkereskedelmi Minisztérium intézménye volt. Nem volt mindig kellemes meghallgatni a gyakran ideológiai és politikai indítatású kritikákat és kifogásokat, de a jó néhány évtizeddel ezelőtti dolgokra visszatekintve nyilvánvaló, hogy felvilágosító misszióját a Kopint jól teljesítette, s ebben *Rába Andrásnak* kiemelkedő szerepe volt.

Rába András hosszú éveken át főszerkesztője volt a Kopint szakmai folyóiratának, a rendszerváltást máig is túlélő *Külgazdaságnak*, s nem kevés erőfeszítésébe került, hogy a lap mindvégig a Közgazdasági Szemle mellett az egyik legismertebb és szakmailag magasan elismert közgazdasági folyóirat maradjon, amely a Kopint kutatóinak munkái mellett széles teret adott más hazai kutatók publikációinak.

Nagy érdemei vannak *Rába Andrásnak* a Kopint nemzetközi kapcsolatai kiépítésében. Intézetünk, amelyet *Rába András* képviselt, a szocialista országok kutatóintézetei közül elsőként lépett be – néhány évig „megfigyelőként”, majd amint a politikai viszonyok ezt lehetővé tették, teljes jogú tagként – az Európai Konjunktúrakutató Intézetek Szövetségébe, az AIECE-be.

Bandit én a hetvenes évek elején, szakmai munkám kapcsán ismertem meg, amikor én is „főállásban” foglalkozni kezdtem a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal, egészen konkrétan a kelet–nyugati kereskedelem néhány kérdésével, amelynek ő kiváló szakértője volt. Később az ő révén kerültem a Kopintba. Nagyon jó személyes és munkakapcsolatunk alakult ki. Most, amikor ezen a szomorú napon *Bandira* emlékezem, közös dolgaink jutnak az eszembe, a Kopintban – elsősorban természetesen az általa felügyelt Világgazdasági Kutató Főosztályon és annak tájékán – együtt töltött tartalmas, sok munkával, bajlódással, de jó kollektívában, olykor feszélyezetlen közös kikapcsolódásban eltöltött évek, s felbukkan az ő szikár alakja, csendes, kemény, visszafogott, mindig fegyelmezett személyisége.

Emlékét megőrizzük.

Nyugodjék békében!

Köves András¹

¹ Elhangzott *Rába András* temetésén 2013. december 16-án.

Gazdasági instabilitás és regionális lemaradás – Magyarország esete

OBLATH GÁBOR

*A 2000-es évek eleje óta Magyarország gazdaságát a másik három visegrádi országénál lényegesen nagyobb fokú – gazdaságpolitika által generált – makrogazdasági instabilitás jellemezte, ami jelentős szerepet játszott a hazai fejlődés elakadásában és a gazdaság nemzetközi lemaradásában. Az instabilitás jelentős külső és belső egyensúlyhiányokban, az ezekből eredő fenntarthatatlan eladósodásban, magas inflációban és a gazdasági ciklusokat felerősítő költségvetési politikában egyaránt megmutatkozott. A tapasztalatok szerint az egyensúlyhiányok kiigazítását célzó elkerülhetetlen gazdaságpolitikai lépések hatására csökken, illetve stagnál a fogyasztás, a beruházások és a nemzetgazdasági termelékenység szintje, tartósan akadályozva az Európai Unió fejlettebb térségéhez való gazdasági felzárkózását.**
Journal of Economic Literature (JEL) kód: E60, E62, E66.

Bevezetés

Miért akadt el Magyarország felzárkózása az Európai Unió fejlettebb tagországhoz, és miért maradt le az ország gazdasága kelet-közép-európai összehasonlításban 2006 és 2010 között? A 2013-ban kormányon lévő politikusoknak egyszerű válaszuk van a kérdésre: az „elmúlt nyolc évben” (tudniillik 2002–2010 között) követett gazdaságpolitika felelős a lemaradásért. De vajon miért vált tartóssá az elakadás, illetve folytatódott a leszakadás 2010 után is? Azért – válaszol a kormány ellenzéke –, mert a 2010 óta követett politika megakasztotta a 2009. évi válság után várt fellendülést. Írásom igyekszik bemutatni, hogy az egymással szemben álló politikusoknak minden alapjuk megvan arra, hogy egymást kölcsönösen hibáztassák. Arra is volna azonban okuk, hogy saját felelősségüket végiggondolják, ugyanis mindkét időszakban olyan gazdaságpolitika érvényesült, amely aláásta a hazai gazdaság tar-

* Az írás alapjául szolgáló kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alprogramok – OTKA 105660-K számú kutatási pályázata támogatta.

Oblath Gábor, az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszékének és a MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.
E-mail cím: oblathg@krtk.mta.hu

tós felzárkózásának feltételeit. A felzárkózás egyik legfontosabb akadályát a szélesen értelmezett gazdasági stabilitás megteremtésére irányuló kormányzati igyekezet hiányában látom, e tekintetben pedig 2010 óta nemcsak hogy nem változott, hanem több szempontból is romlott a helyzet. Írásom a gazdaságpolitikai retorikában történt fordulat mögötti kontinuitásról és a romlás dimenzióiról is igyekszik képet adni.

A költségvetési politika – ahogyan korábban – 2010 óta is fokozza a reálgazdaság kilengéseit, ahelyett hogy tompítaná azokat, és az infláció, illetve az állami deficit alakulását továbbra is negatív kapcsolat jellemzi: a stabilitás egyik eleméhez való közeledés a másiktól való távolodással jár együtt. Mindeközben a magyar gazdaság intézményi környezete – minden hazai és nemzetközi összehasonlító vizsgálat szerint – számottevően romlott. Korábbi helyzetünkhöz és a környező országokhoz viszonyítva egyértelműen visszacsúsztunk az intézmények minőségét, a gazdálkodás feltételeinek stabilitását és a gazdaságpolitika kiszámíthatóságát, vagyis azokat az alapvető jellemzőket tekintve, amelyek döntő befolyást gyakorolnak a gazdaság működésére és fejlődésére.¹

A közelmúltban több olyan írás is született, amely a hazai gazdaság nemzetközi lemaradásának tényezőit igyekezett azonosítani.² A lemaradás hátterében definíciószerűen három tényező állhat: kisebb munkaerő-, illetve tőkebővülés és/vagy kisebb (negatív) termelékenységnövekedés. Ezekről *Kónya* [2012] adott alapos elemzést. Írásom egy további tényezővel foglalkozik, amelyik mindhármat befolyásolhatja, de hatása közvetett, az előbbieknél nehezebben mérhető, és nem fejezhető ki egyetlen mutatóval: ez a szélesen értelmezett gazdasági, főként makrogazdasági instabilitás.³ A stabilitás szerepét előtérbe állító szemlélet *Győrffy* [2013] áll közel, aki az „intézményi bizalomra” (az intézmények *iránti* bizalomra) helyezi a hangsúlyt a gazdaságok eltérő teljesítményének magyarázatában.⁴

¹ Lásd például a World Economic Forum [2014] Global Competitiveness Reportban közölt, vagy a Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara [2014] felméréséből származó eredményeket a magyar gazdaság intézményi környezetéről. Az intézményeknek a hosszú távú gazdasági fejlődést befolyásoló szerepéről lásd *Acemoglu–Johnson–Robinson* [2005] immár klasszikusnak tekintett és *Rodrik* [2013] frissebb tanulmányát.

² Például: *CeSifo* [2012], *Győrffy* [2013], *Kónya* [2012], *Mihályi* [2011], *Mihályi* [2013].

³ *Rostowski* [1988] kötete alaposan foglalkozott a makrogazdasági instabilitás formáival és következményeivel a kelet-közép-európai országokban, de a kötet tanulmányai az 1990-es évek első felének – a politikai-gazdasági rendszerváltás korai időszakának – tapasztalataira támaszkodnak. A hazai makrogazdasági instabilitás problémájára *Neményi–Oblath* [2012] is kitért, olyan tartós akadályként, amely gátolta az euróbevezetés feltételeinek teljesítését, illetve megakadályozhatja az euró hazai bevezetéséből származó előnyök kihasználását.

⁴ Amint a könyvről írt recenziómban (*Oblath*, 2014) kifejtettem, a makrogazdasági stabilitás lehet az egyik legfontosabb csatorna, amelyen keresztül az intézményi bizalom a gazdasági teljesítményt befolyásolhatja.

A továbbiakban először a gazdasági instabilitás jelentéséről és dimenzióiról szólok, ezt követően a hazai gazdaság lemaradását jelző statisztikákat mutatom be, majd nemzetközi összehasonlításban tekintem át a hazai gazdaság instabilitásának egyes metszeteit. A befejező rész néhány következtetést tartalmaz a hazai felzárkózás elakadása és a gazdasági instabilitás kapcsolatáról.

Gazdasági stabilitás és instabilitás

Tolsztoj Anna Kareninájának híres nyitómondata szerint „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”. Nos, ugyanez mondható el a stabil, illetve instabil gazdaságokról. A stabil makrogazdasági és intézményi alapokkal rendelkező országok meglehetősen hasonlóak, mondhatni unalmasak: alacsony infláció, költségvetési és külső deficit, a valuta nagyjából reálisan értékelt, nincsenek a gazdaságpolitika okozta szélsőséges kilengések a növekedési ütemben, nem változtatják naponta az adórendszert és így tovább. Ezzel szemben az instabilitás megjelenési formái igen változatosak: gyors, illetve változékonny infláció, a termelés növekedésének szélsőséges ingadozása, a GDP arányában jelentős/növekvő külső és belső (költségvetési) deficit, fenntarthatatlan eladósodás. Néhol az egyik, máshol a másik tünet dominál, bár akadnak országok, amelyek e tünetek majdnem mindegyikét egyidejűleg képesek produkálni.

Amíg a stabilitás forrásai hasonlóak (szilárd jogrend, fegyelmezett és kiszámítható gazdaságpolitika, a pénzügyi szektor megfelelő prudenciális szabályozása és anticiklikus költségvetési politika), addig az instabilitás eredete nagyon sokféle lehet. A költségvetési, illetve monetáris politika felerősítheti a gazdaság hullámzásait (akkor élénkít, amikor fékezni kéne, és megfordítva), de úgy is lehet destabilizálni, hogy a gazdaságpolitika rendszeresen egymással ellentétesen befolyásolja egyfelől az infláció, másfelől a külső és belső egyensúly alakulását (például a túlzottá vált deficiteket az infláció élénkítésével csökkentti, és/vagy az inflációt a külső deficit elengedésével mérsékli). Az eurózóna válságba került országainak tapasztalatai pedig arra is élesen rávilágítottak, hogy nemcsak az állam, hanem a magánszektor viselkedése is hozzájárulhat a makrogazdasági instabilitáshoz.⁵ Amíg Görögország esetében a válság kialakulásáért egyértelműen a költségvetési felelőtlenség okolható, Írország és Spanyolország gazdaságát nem a költségvetési politika, hanem a magánszektoron

⁵ Erre *Ocampo* [2005] a gazdasági stabilitás/instabilitás témakörét alaposan feldolgozó tanulmányában még jóval a 2009. évi válság kitörése előtt felhívta a figyelmet.

belüli, szabályozatlan folyamatok okozta hitelezési buborékok kipukkanása destabilizálta (a banki veszteségek átvállalása hatalmas államadósság-emelkedéshez vezetett). Persze arra is találni példát, hogy a költségvetést és a magánszektorra jellemző folyamatok egyaránt destabilizáló hatásúak, továbbá arra is, hogy átváltás történik a költségvetés stabilizálása és a magánszektorban kialakult destabilizáló folyamatok felerősödése között. (Egyik példáért sem kell messzire menni: Magyarországon 2006-ig a költségvetési expansziót a magánszektor devizahitelezésének expansziója kísérte, a költségvetési konszolidáció pedig 2008-ig a devizahitelezés gyorsulásával társult.)

A makrogazdasági instabilitás gyakori forrása a belföldi valuta jelentős, illetve növekvő túlértékeltisége, amely rögzített árfolyam esetén gyors hazai ár-/béremelkedés, rugalmas árfolyam mellett a relatív inflációtól (a termelékenység feletti béremelkedéstől) elmaradó leértékelődés, vagy a tőkebeáramlás okozta túlzott nominális felértékelődés miatt egyaránt bekövetkezhet. A túlértékeltiség általában fenntarthatatlan külső deficitek kialakulásával jár, amelyek idővel elkerülhetetlenné váló korrekcióját gyakran a hazai valuta túlzott – destabilizáló hatású – leértékelődése kíséri. Amint bemutatom majd, a makrogazdasági instabilitás forrásai közül a valuta jelentékeny túlértékeltisége azon kevesek közé tartozik, amelyek Magyarországot nem, vagy csak átmenetileg jellemezték. Hozzá kell azonban tenni: az egyensúlyi reálárfolyam – s így a túlértékeltiség jelensége – többféle módon értelmezhető és becsülhető, s az eredmények gyakran ellentmondanak egymásnak, ezért csak annyi állítható viszonylagos biztonsággal, hogy Magyarországon nem a valuta túlértékeltisége volt az instabilitás legfőbb forrása.

Az instabilitás forrásai, illetve megjelenési formái között végül meg kell említeni a gazdálkodás biztonságát aláásó, olykor a gazdaság működését is akadályozó *intézményi* instabilitást, amely ugyancsak változatos formákat ölthet. E tekintetben a 2010 óta irányító hazai kormányt hallatlan találékonyság jellemzi. A visszamenőleges törvénykezéstől az adórendszer gyakori és ötletszerű változtatásán keresztül a közgazdasági alapokat nélkülöző és versenytorzító ágazati diszpreferenciák rendszeréig sokféle módon juttatta kifejezésre, hogy nem tekinti értéknek az intézményi stabilitást. Jóllehet meggyőződésem, hogy intézményi stabilitás nélkül nem lehetséges tartós gazdasági fejlődés, az ide vonatkozó közelmúltbeli hazai tapasztalatok alapos, nemzetközi összehasonlításra támaszkodó feldolgozása túlmutat írásom keretein. E kihagyott témakör jelentőségét azonban jól érzékelteti, hogy az imént hivatkozott World Economic Forum [2014] Global Competitiveness Report szerint Magyarország lényegesen rosszabbul teljesít intézményi mutatóit tekintve, mint

amilyen helyen az általános versenyképességi rangsorban elhelyezkedik. Amíg országunk 2013–2014-ben a 148 országot átfogó összevont versenyképességi sorrendben a 63. helyen állt, a tulajdonjogok védelmében a 103., a befektetők védelmében a 107., a kormányzati politika átláthatóságában/kiszámíthatóságában a 132., a kormányzati szabályozás okozta terhekben pedig a 140. helyet foglalta el.

Az eddigieket összegezve: a gazdasági instabilitás változatos formákat ölthet, sokféle metszete van, és nem fejezhető ki egyetlen szintetikus mutatószámmal. Ellenben egyes megjelenési formái – így az infláció, a költségvetési deficit, a külső és az állami eladósodás, valamint a gazdaságpolitika prociklikussága – a hasonló fejlettségű és környezeti adottságokkal rendelkező országok között összehasonlíthatók. Írásom Magyarország felsorolt jellemzőit a másik három visegrádi országgal veti egybe, s igyekszik bemutatni, hogy az instabilitás a fejlődés tartós akadályává válhat.

De vajon milyen mechanizmusok kapcsolják össze a nagyobb fokú makrogazdasági instabilitást a gyengébb növekedési teljesítménnyel? A hazai – 2002–2006-ra vonatkozó, és a későbbi éveket is befolyásoló – tapasztalati összefüggés szerint a fenntarthatatlan adósságemelkedésnek csökken a GDP növekedésében kifejezett hozzájárulása, ellenben az elkerülhetetlen gazdaságpolitikai kiigazításnak a növekedés lassulásában, illetve a gazdaság visszaesésében kifejeződik a költsége jelentős és tartós hatású.⁶ Ezek a hatások rövidebb távon a fogyasztás és a beruházások csökkenése, középtávon pedig a beruházások alacsony szintje, valamint a nemzetgazdasági termelékenység csökkenése, illetve lassú emelkedése révén érvényesülnek. A stabilitás hiánya nyilván akadályozza a magánszektor foglalkoztatásának bővülését is, ez a témakör azonban túlmutat elemzésem keretein. Az instabilitás és a gazdasági sérülékenység kapcsolatáról sem lesz szó, ez egy korábbi írásnak volt a témája.⁷

A felsorolt megszorítások jelzik: írásom egyfajta parciális elemzésre törekszik. A hazai gazdaság lemaradását és instabilitását jellemző legfontosabb tényeket kívánom bemutatni, s azt igyekszem kimutatni, hogy lemaradásunk aligha érthető meg a hozzánk hasonló adottságú kelet-közép-európai országokhoz viszonyított nagyfokú hazai gazdasági instabilitás figyelembevétele nélkül. Az itt következőnél szisztema-

⁶ A közelmúltig többé-kevésbé általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a költségvetési kiigazítás hatásai döntő módon függenek annak szerkezetétől. A kiadáscsökkenésre alapozott kiigazítás nem jár output-áldozattal, csak az, amelyik adóemelésekre támaszkodik – lásd például: *Alesina–Ardagna* [1998]. Az IMF [2010] elemzése és *Perotti* [2011] tanulmánya viszont alapjaiban kérdőjelezte meg ezt a véleményt. Más szerzők, például: *Alesina–Favero–Giavazzi* [2012] a korábbi közkeletű fel fogás érvényessége mellett érvelnek – a témáról folyó eszmecsere távolról sem jutott nyugvópontra.

⁷ *Oblath–Palócz* [2012].

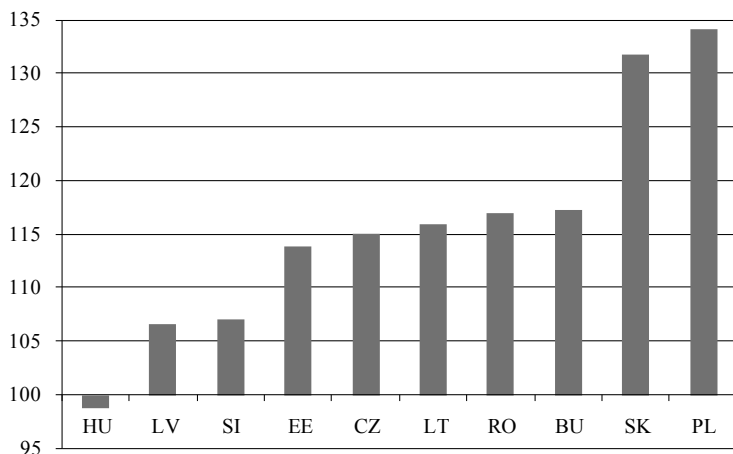
tikusabb, az instabilitás egyes formái és a gazdasági fejlődés tényezői közötti kapcsolat kvantitatív elemzésére is szükség lesz majd, ez azonban későbbi munkáknak lehet a tárgya.

Gazdasági lemaradás

2012-ben a hazai GDP volumene kissé elmaradt a 2000-es évek közepén mért szintjétől, miközben 2005-höz viszonyítva Csehországban 15, Lengyelországban 34, Szlovákiában 32 százalékkal emelkedett a termelés volumene. Az 1. ábra a hazánkkal egy időben EU-tagságot nyert hét kelet-közép-európai ország, valamint Bulgária és Románia növekedésével veti egybe a hazait: Magyarország az egyedüli, ahol alacsonyabb a GDP volumene, mint 2005-ben.

1. ábra

A GDP volumenindexe 2012-ben (2005 = 100) az EU tíz kelet-közép-európai tagországában

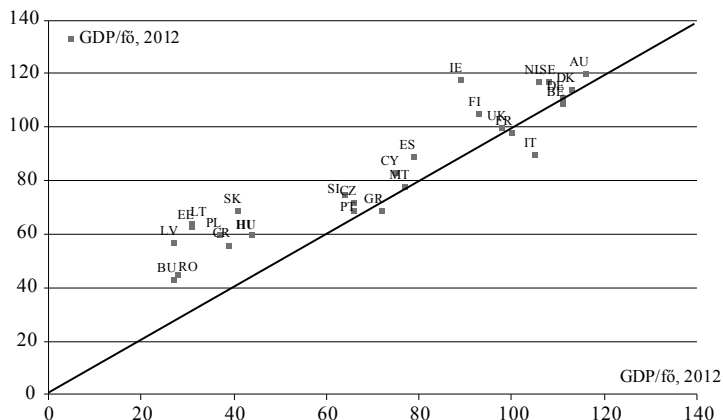
Forrás: Eurostat.

A hazai és a többi ország össz gazdasági teljesítménye közötti különbséget nem könnyű értelmezni. Azt sem a természeti, illetve humán-erőforrásokkal való ellátottságban bekövetkezett változásokkal, sem pedig külső megrázkódtatásokkal nem lehet megmagyarázni, hiszen az országok lényegében ugyanazoknak a nemzetközi

hatásoknak voltak kitéve, és szerkezetileg is hasonlítanak egymásra. Amint kifejttem majd, Magyarország főként abban különbözik a többiektől, hogy gazdaságát a többiekénél nagyobb fokú instabilitás jellemezte.

2. ábra

A GDP/fő szintje folyó vásárlóerő-paritáson 1995-ben és 2012-ben

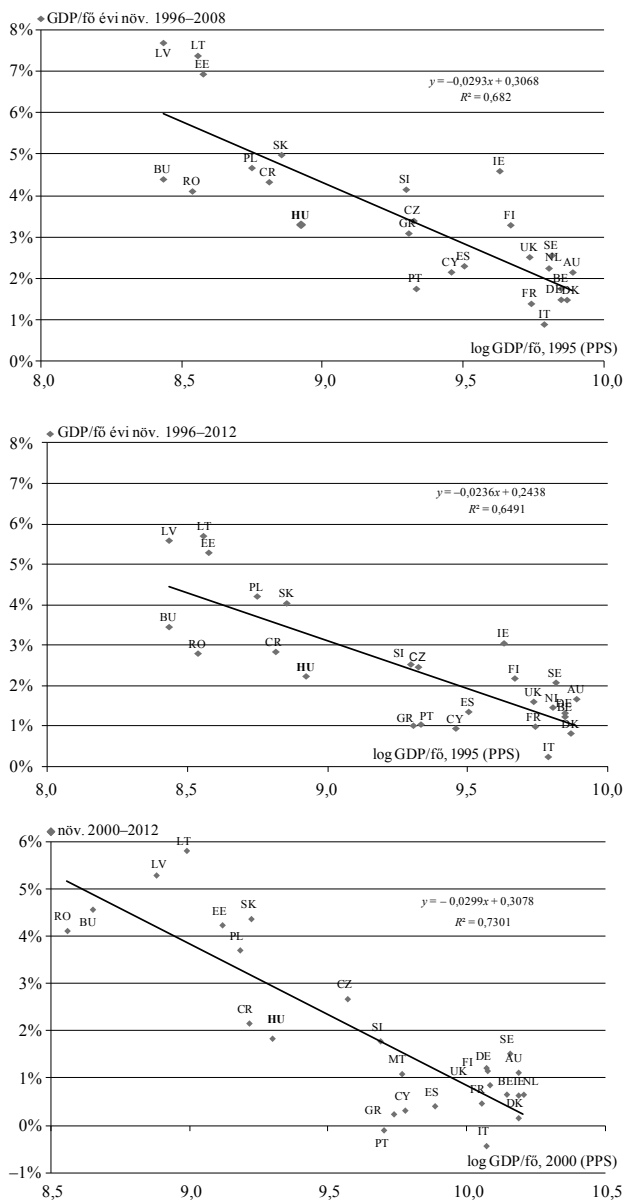
Forrás: Eurostat.

A következőkben először szélesebb európai, majd pedig szűkebb, kelet-közép-európai összehasonlításban mutatom be a magyar gazdaság felzárkózásának és lemaradásának szakaszait. Egyes nemzetközi összehasonlítások szempontjából az a fontos kérdés, hogy adott években milyen az arány az országok fejlettségi szintje között. Erre a kérdésre a *folyó* vásárlóerő-paritáson számított GDP/fő ad választ. A 2. ábrán ilyen összehasonlítást láthatunk: a vízszintes tengelyen az 1995. évi, a függőleges tengelyen a 2012. évi GDP/fő szintje látható az EU-15-átlaghoz viszonyítva. A kevésbé fejlett tagországok túlnyomó többsége – köztük Magyarország – magasabb relatív szinten állt 2012-ben, mint 1995-ben. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ábrákra berajzolt 45 fokos vonal csak illusztratív célt szolgál; a vonalhoz való közelség/távolság nem feltétlenül mutatja a relatív fejlettségi szint reálváltozását, vagyis a gazdasági felzárkózást.

A felzárkózásról sokkal többet árul el a 3. ábra, amely a GDP/fő volumenének évi átlagos növekedése, valamint az 1995. évi, illetve 2000. évi fejlettségi szint (logaritmus) közötti kapcsolatot mutatja be, ugyancsak európai összehasonlításban.

3. ábra

Az egy főre jutó GDP volumenének átlagos évi növekedési üteme és vásárlóerő-paritáson mért kezdeti szintje az EU mai tagországaiban 1996 és 2008, 1996 és 2012, valamint 2000 és 2012 között

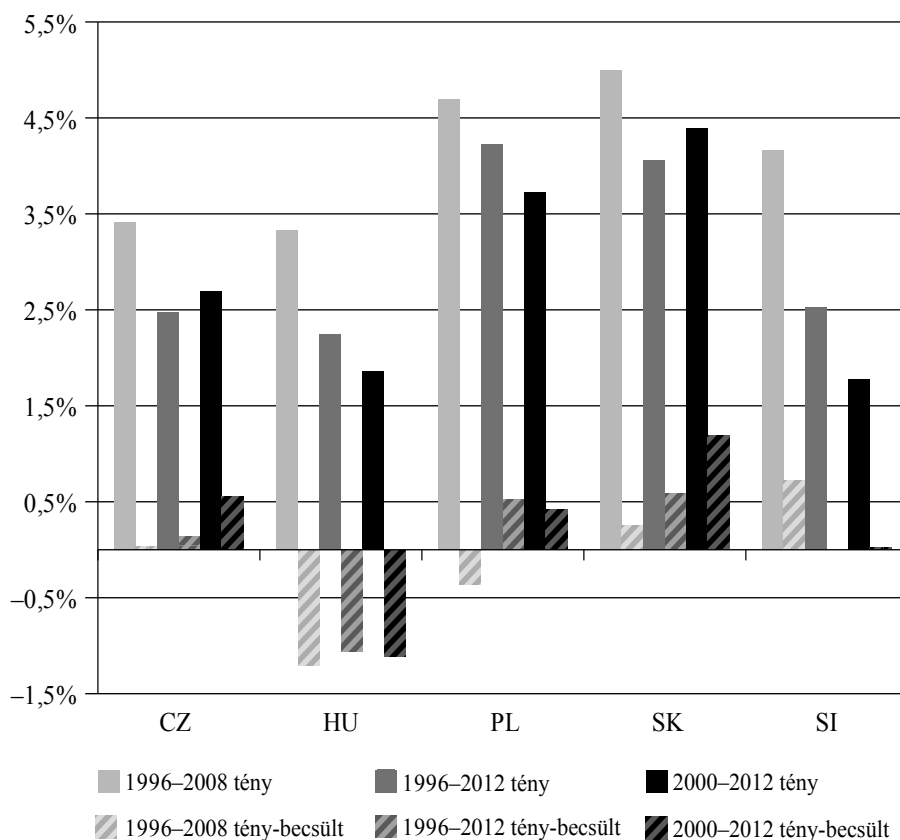

Forrás: Eurostat alapján saját számítás.

A 3. ábra világosan mutatja, hogy az Európai Unió jelenlegi tagországait reál-gazdasági konvergencia jellemzi. Akár az időszak egészét, akár egyes részperiódusait tekintjük, szoros negatív (statisztikailag is igen szignifikáns) kapcsolat áll fenn az egy főre jutó GDP növekedési üteme és a kezdeti fejlettségi szint között. Az ábrán azonban az is látható, hogy Magyarország pozíciója mind az időszak egészében, mind pedig a két részperiódusban a kezdeti fejlettség és a növekedés kapcsolatát kifejező regressziós vonal alatt van, ami arra utal, hogy az ország fejlődése elmaradt az európai konvergencia kínálta lehetőségtől. A tényleges és a regressziós egyenletről becsült növekedés különbségéről a 4. ábra tájékoztat.

4. ábra

Az egy főre jutó GDP tényleges és becsült növekedési üteme a visegrádi országokban és Szlovéniában

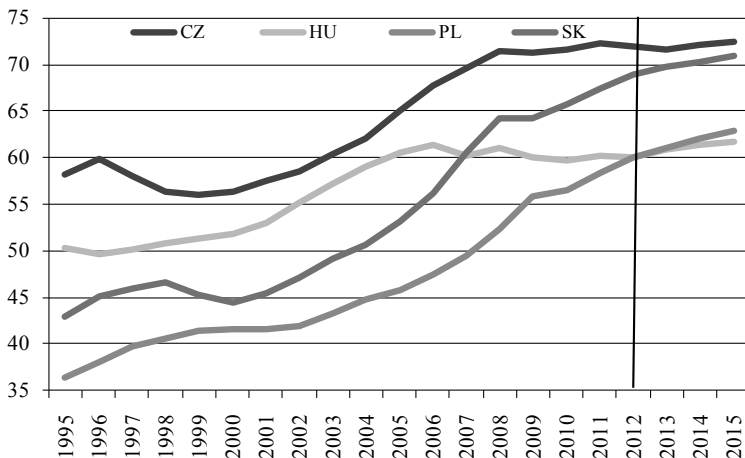
Forrás: Eurostat alapján saját számítás

A keresztmetszeti regresszió országonkénti maradékainak összehasonlításából látható, hogy Magyarország az egyetlen – Szlovéniával kibővített – visegrádi ország, amely hosszabb távon és a részperiódusokban egyaránt alulteljesített az indulóhelyzet kínálta felzárkózási potenciálhoz képest.

A továbbiakban a visegrádi hármakhoz viszonyítva mutatom be Magyarország felzárkózásának és elakadásának profilját. Az adatok értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy a hazai GDP nominális és változatlan áron mért szintjére vonatkozó – 1995-ig visszamenő – hivatalos idősorokat az elmúlt években többször is korrigálták, s a frissített adatok esetenként ütköznek az egyes időszakokra vonatkozó korábbi közgazdasági percepciókkal.⁸ A jelenlegi hivatalos statisztikák szerint a magyar gazdaságot 1995 óta egyetlen időszakban jellemezte erőteljes felzárkózás az EU fejlettebb térségének szintjéhez (amelyet az EU-15 átlaga reprezentál): 2001 és 2006 között. (Lásd az 5. ábrát.)

5. ábra

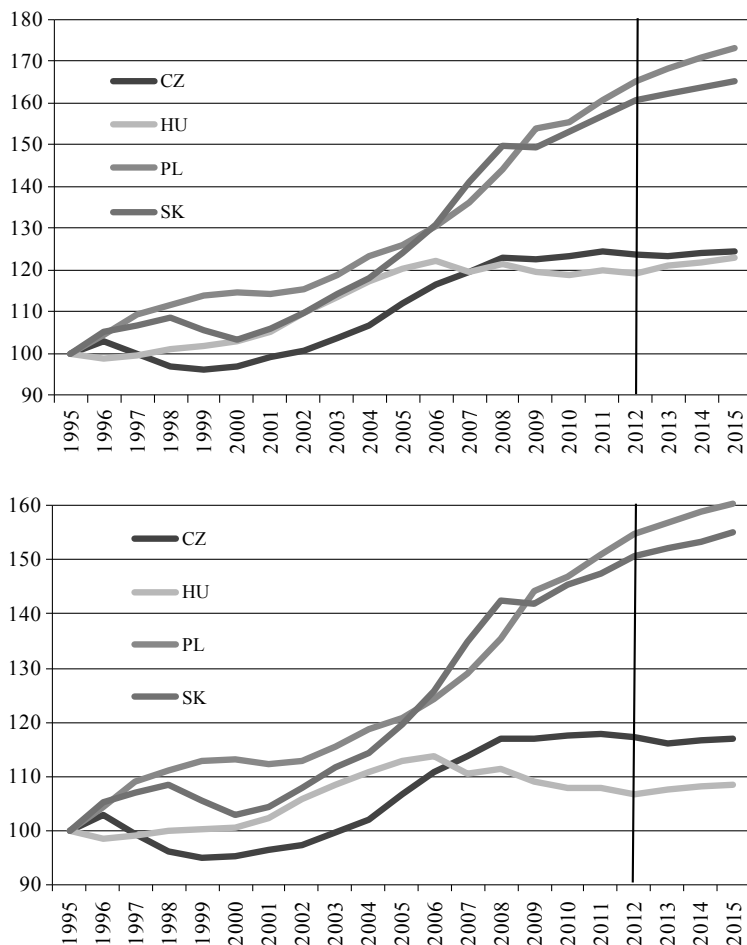
**Az egy főre jutó GDP a négy visegrádi országban az EU-15 százalékában
2012. évi vásárlóerő-paritáson és áron**

Forrás: AMECO; 2013–2015: az Európai Bizottság előrejelzése.

⁸ A revíziók egyes problémáiról és az új adatok értelmezése körüli nehézségekről lásd: Oblath [2013].

A GDP/fő (felső ábra) és a GDP (alsó ábra) növekedése az EU-15-höz viszonyítva (1995 = 100)

Forrás: AMECO alapján saját számítás; 2013–2015: Európai Bizottság előrejelzése.

2012-ben Magyarországon a vásárlóerő-paritáson mért GDP/fő az EU-15 átlagának 60 százaléka körül volt, és az övezethez tartozó valamennyi országotól elmaradt. Az 5. ábrán csak a 2012-re vonatkozó adatpontok jelzik az országok egymáshoz, illetve az EU-15-höz viszonyított fejlettségi szintjét; a többi év adatai a 2012. évi

folyó vásárlóerő-paritáson mért relatív szintjeinek és a GDP/fő relatív volumenindexeinek összekapcsolásából adódnak. Ez a megoldás teszi lehetővé a reálfelzárkózás időbeni alakulásának bemutatását, mivel a folyó vásárlóerő-paritáson mért szintek évek közötti változását az egy főre jutó volumenek mellett az árarányok változása is befolyásolja.⁹

Abban az időszakban, amelyben Magyarországon gyors volt a felzárkózás, Csehországot és Szlovákiát is gyors konvergencia jellemezte; Lengyelországban – az 1998–2002 közötti relatív stagnálást követően – 2003-tól kapott erőre a felzárkózási folyamat, amely napjainkig is tart. A fő különbség Magyarország és a másik három ország között abban van, hogy miközben nálunk a 2001-et követő lendület 2006 után kifulladt, Csehországban a 2009. évi nemzetközi válságig kitartott, a másik két országban pedig a válság sem állította meg a felzárkózást. Az ábrán szerepelnek az Európai Bizottság 2013 novemberében publikált előrejelzései is (vonal választja el a tényadatokat a prognózistól), amelyek a következő évekre a hazai felzárkózási folyamat nagyon lassú újraindulását vetítik előre.

Ahhoz azonban, hogy pontosabb képet kapjunk a gazdaságok relatív összteljesítményének időbeni alakulásáról, a felzárkózási mutató (relatív GDP/fő) számlálójára célszerű figyelni, hiszen az euróövezethez viszonyított népességsökkenés – amely mind a négy országot, leginkább azonban Magyarországot jellemzi – aligha jelenti a makrogazdasági teljesítmény javulását. A 6. ábra az euróövezethez viszonyított GDP/fő, illetve GDP-növekedést mutatja 1995. évi bázison.

A fejlettebb EU-tagországok feletti többletnövekedés kedvezőtlenebb képet mutat a hazai relatív összteljesítményről, mint amit az egy főre jutó mutató jelez. A 2006. évi csúcs alacsonyabban van, és azóta – a GDP/fő jelezte irányzattal ellentétben – a termelés relatív szintje nem stagnál (mint Csehországban), hanem egyértelműen süllyed. 1995 és 2006 között a hazai GDP növekedése összesen 16 százalékkal haladta meg az EU-15-ét, 2012-re azonban ez a többlet 8,5 százalékra zsugorodott, vagyis a „jó időkben” elért többletnövekedésnek csaknem a felét elveszítettük 2007 és 2012 között. Az elmúlt években ugyancsak gyengén teljesítő (és Magyarországnál eleve fejlettebb) Csehország 1995-höz viszonyított, euróövezet feletti növekedési többlete közel 20 százalék, nem is beszélve az alacsonyabb szintről induló Lengyelország és Szlovákia 50-55 százalék körüli növekedési többletéről.

⁹ Ezzel a kérdéssel egy másik írásban bővebben foglalkoztam (Oblath, 2013).

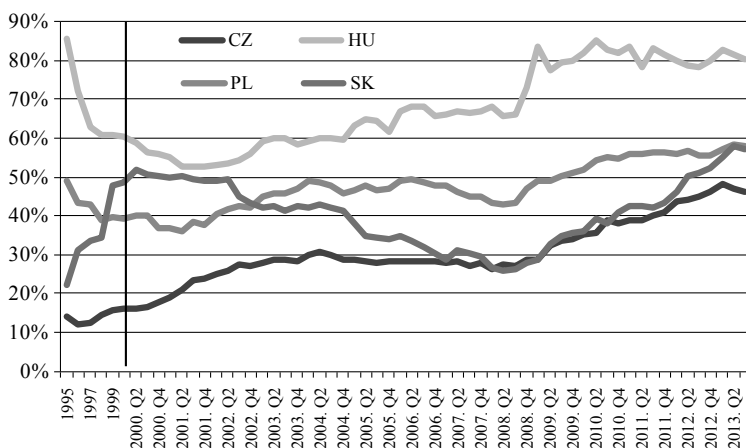
Makrogazdasági instabilitás

Magyarország előzőekben bemutatott gazdasági lemaradását a munka, a tőke, illetve a termelékenység (total factor productivity: TFP) lassúbb emelkedése/csökkenése magyarázza, ám ezek a fejlemények maguk is magyarázatra szorulnak. Úgy látom, hogy e magyarázatnak fontos, bár nyilván nem kizárólagos eleme a magyar gazdaságot jellemző – alapvetően gazdaságpolitikai eredetű és a másik három visegrádi országhét minden tekintetben felülmúló – makrogazdasági instabilitás. Az instabilitás mutatói közül először az állam és az ország eladósodásával, valamint a magánszektor adósságának az elmúlt években bekövetkezett radikális csökkenésével foglalkozom. Ezt követően a hazai költségvetési politika prociklikus jellegére és arra hívom fel a figyelmet, hogy nálunk a többi országnál lényegesen magasabb átlagos inflációs ütem mellett a költségvetési egyenleg és az infláció rendszeresen ellentétesen változott. Mindezek folyamatosan ide-oda rángatták a gazdaságot, aminek viszont a magas kockázati prémium, a többi országnál alacsonyabb bruttó, illetve nettó beruházási ráta, valamint a stagnáló/csökkenő termelékenység a következménye.

Eladósodás

A 2008–2009. évi nemzetközi gazdasági és pénzügyi válság Magyarországot a másik három országnál lényegesen magasabb állami és külső adósságráta mellett érte el, s így sokkal sérülékenyebb állapotban találta. A hazai felzárkózás „aranykora” – a relatív növekedés 2001 és 2006 között tapasztalt gyorsulása (lásd az 5. és 6. ábrát) – ugyanis a GDP-arányos államadósság (lásd a 7. ábrát) és külföldi adósság (lásd a 8. ábrát) rendkívül meredek emelkedésével társult, mi több, erre épült (lásd később a Szlovákiával való összehasonlítást a keretes írásban).

A GDP-arányos bruttó államadósság a visegrádi országokban
(1999-ig éves, 2000-től negyedéves adatok)

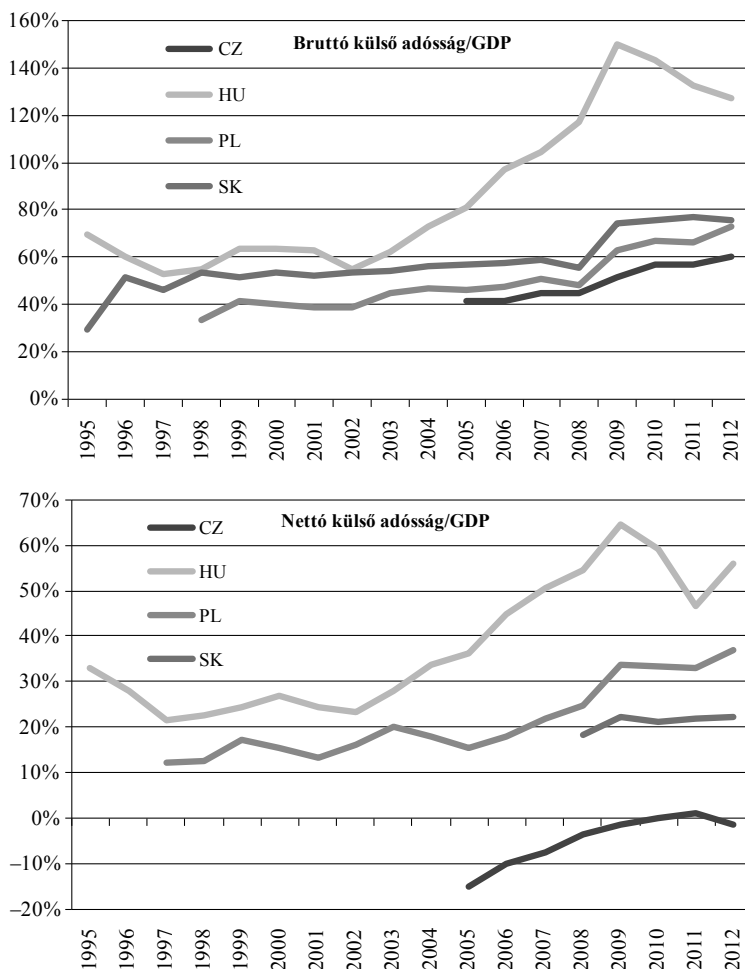

Forrás: Eurostat.

A 2006 második felében megkezdett költségvetési kiigazítás csökkentette az állami deficitet, és 70 százalékos alatti szinten stabilizálta az állami adósságrátát,¹⁰ a 2009. évi nemzetközi válság pedig nemcsak megállította, hanem élesen meg is fordította az ország külföldi eladósodásának addigi irányzatát. Ezek a gazdaságpolitikai korrekciók és külső sokkok azonban a gazdaság növekedését is blokkolták (2009-ben az EU országai között az egyik legsúlyosabb visszaesést okozták), és az elmúlt hat évben jelentősen lehúzták a másik három országhoz, illetve az euróövezet viszonyított hazai összteljesítményt.

¹⁰ A hazai bruttó államadósság-ráta 2008 negyedik és 2009 első negyedévében összesen több mint 15 százalékponttal emelkedett, majd 80 százalékos körül stabilizálódott. A hirtelen emelkedésben közrejátszott az IMF-hitelkeret lehívása, a forint leértékelődése és a súlyos gazdasági visszaesés. A GDP arányában mintegy 6 százalékos volt a kormány által felvett IMF-hitelnek az a része, amely nem a költségvetés finanszírozását, hanem a devizatartalékok feltöltését szolgálta. A fizetési mérleg adatai szerint 2008 és 2009 vége között a kormányzat és az MNB együttes GDP-arányos bruttó külső adóssága 37-ről 52 százalékra, nettó adósság azonban csak 13-ról 16 százalékra emelkedett.

A GDP-arányos bruttó és nettó külföldi adósság a visegrádi országokban

Megjegyzés: Az adósságadatok tartalmazzák a működőtőke-befektetés (FDI) részét képező úgynevezett egyéb tőkét (tulajdonosi hiteleket).
Forrás: Eurostat, illetve a Szlovák Nemzeti Bank bruttó adósságadatai alapján saját számítás.

Az államadósság alakulását bemutató 7. ábrán azt is láthatjuk, hogy 2008–2009 óta Magyarország államadósság-rátája stabilizálódott (80 százalék körül), miközben Csehországban és különösen Szlovákiában számottevően, Lengyelországban mérsékeltebben, de emelkedett az adósságráta (a hazainál lényegesen alacsonyabb

szintekről). Magyarországon ugyanis – a válságot megelőzően felhalmozott jóval magasabb GDP-arányos államadósság miatt – akkor is folytatódott/fokozódott, s így határozottan prociklikussá vált a fiskális szigor, amikor más országokban a költségvetési stabilizátorok működése, illetve a visszaesést tompítani igyekvő anticiklikus fiskális politika hatására emelkedett az államháztartási hiány és eladósodás. A belföldi kereslet visszaesését fokozó, prociklikus *költségvetési politika* lehet tehát az egyik fontos tényező, amely hozzájárult a magyar gazdaság közelmúltbeli lemaradásához. (A keretes írás Magyarország és Szlovákia felzárkózási és eladósodási tapasztalatait veti egybe.)

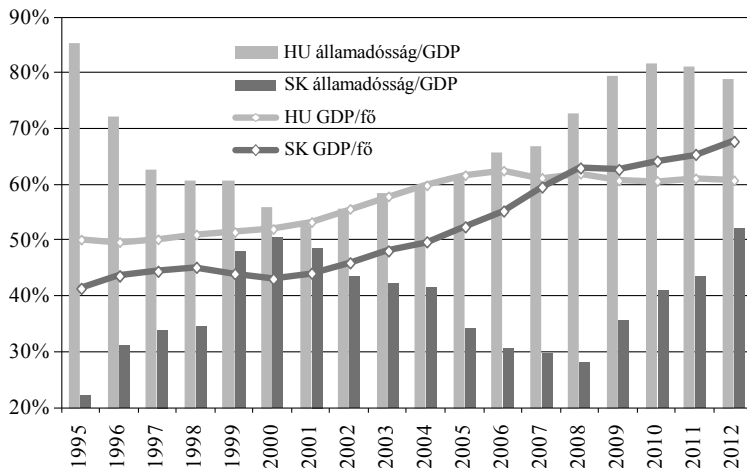
Gazdasági felzárkózás és államadósság: Magyarország és Szlovákia összehasonlítása

Magyarország és Szlovákia tapasztalatainak egybevetése arra hívja fel a figyelmet, hogy a felzárkózás gyorsulása nem feltétlenül társul fenntarthatatlan eladósodással, sőt éppen ellenkezőleg, a felzárkózás fenntarthatóságának az eladósodás keretek között tartása a feltétele. A két ország összehasonlítása közel áll egyfajta ellenőrzött kíséretekhez, hiszen GDP-arányos államadósságuk 2001-ben csaknem megegyezett. Magyarország „felülről” (az 1995. évi 85 százalékról), Szlovákia „alulról” (mintegy 20 százalékról) közelítette meg az 50 százalék körüli adósságrátát, azt követően azonban az adósságpályák élesen elváltak egymástól: Magyarorszáé gyorsan emelkedni, Szlovákiáé pedig határozottan csökkenni kezdett. Az alábbi ábrán látható, hogy 2008-ig e pályák szinte pontos tükörképei egymásnak.

2001 és 2005 között mindkét országot gyors felzárkózás jellemezte a fejlett EU-tagországokhoz, mégpedig úgy, hogy 2004-ig nem változott a köztük lévő fejlettségi szint különbsége (ebben a periódusban az egy főre jutó GDP Szlovákiában végig a hazai 83 százalékán maradt.) Az ábra azonban azt is érzékelteti, hogy amíg a Magyarország felzárkózását jelző görbét az eladósodást mutató oszlopok emelik feljebb (2005-ig), addig Szlovákiában 2002-től egyre távolabb kerül egymástól a relatív fejlettség és az eladósodás mutatója. 2012. évi vásárlóerő-paritáson mérve a hazai relatív fejlettségi szint 53 százalékról 62 százalékra emelkedett, és ugyanígy alakult a GDP-arányos

államadósság. Ugyanebben az időszakban Szlovákia relatív fejlettsége 44-ről 52 százalékra nőtt, adósságrátája viszont 50 százalékról 34 százalékra csökkent. 2006-ban azonban a hazai adósságráta 4 százalékpontnyi emelkedéséhez már alig 1 százalékpontnyi felzárkózás társult, 2007-ben pedig az eladósodással együtt a felzárkózás is megállt. Eközben Szlovákia fejlettsége tovább közeledett az euróövezet átlagához, és 2012-ben mintegy 10 százalékkal haladta meg a hazai szintet. A 8. ábrán egyébként azt is láthatjuk, hogy északi szomszédunkat nemcsak az államadósság, hanem az ország külső adóssága tekintetében is prudencia jellemezte: miközben Magyarországon 2002 és 2008 között 60-ról 120 százalékra nőtt a GDP-arányos bruttó külső adósság, Szlovákiában 60 százalék alatti/körüli szinten maradt. A nemzetközi pénzügyi válság arra is élesen rávilágított, hogy ha a piacokon elapad a likviditás, a sebezhetőség mértéke a bruttó, nem pedig a nettó adósságon múlik, mivel a hitelfelvételi igény meghatározója (az átlagos lejáratú idő mellett) a bruttó adósság.

A GDP/fő (az EU-15 százalékában 2012. évi vásárlóerő-paritáson) és az államadósság/GDP-ráta alakulása Magyarországon és Szlovákiában 1995 és 2012 között

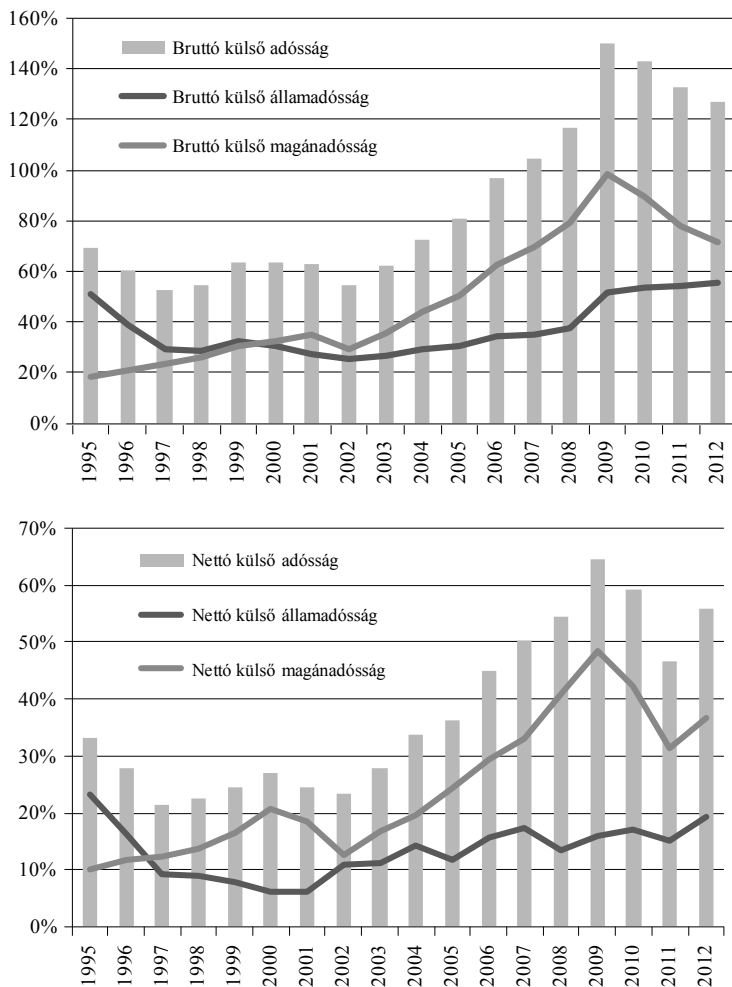
Forrás: Eurostat, illetve Eurostat alapján saját számítás.

2001 és 2005 között mindkét országot gyors felzárkózás jellemezte a fejlett EU-tagországokhoz, mégpedig úgy, hogy 2004-ig nem változott a közöttük lévő fejlettségi szint különbsége (ebben a periódusban az egy főre jutó

GDP Szlovákiában végig a hazai 83 százalékán maradt.) Az ábra azonban azt is érzékelteti, hogy amíg a Magyarország felzárkózását jelző görbét az eladósodást mutató oszlopok emelik feljebb (2005-ig), addig Szlovákiában 2002-től egyre távolabb kerül egymástól a relatív fejlettség és az eladósodás mutatója. 2012. évi vásárlóerő-paritáson mérve a hazai relatív fejlettségi szint 53 százalékról 62 százalékra emelkedett, és ugyanígy alakult a GDP-arányos államadósság. Ugyanebben az időszakban Szlovákia relatív fejlettsége 44-ről 52 százalékra nőtt, adósságrátája viszont 50 százalékról 34 százalékra csökkent. 2006-ban azonban a hazai adósságráta 4 százalékpontnyi emelkedéséhez már alig 1 százalékpontnyi felzárkózás társult, 2007-ben pedig az eladósodással együtt a felzárkózás is megállt. Eközben Szlovákia fejlettsége tovább közeledett az euróövezet átlagához, és 2012-ben mintegy 10 százalékkal haladta meg a hazai szintet. A 8. ábrán egyébként azt is láthatjuk, hogy északi szomszédunkat nemcsak az államadósság, hanem az ország külső adóssága tekintetében is prudencia jellemezte: miközben Magyarországon 2002 és 2008 között 60-ról 120 százalékra nőtt a GDP-arányos bruttó külső adósság, Szlovákiában 60 százalék alatti/körüli szinten maradt. A nemzetközi pénzügyi válság arra is élesen rávilágított, hogy ha a piacokon elapad a likviditás, a sebezhetőség mértéke a bruttó, nem pedig a nettó adósságon múlik, mivel a hitelfelvételi igény meghatározója (az átlagos lejáratú idő mellett) a bruttó adósság.

Az elmúlt években tapasztalt belföldi keresleti visszaesést okozó további tényező a *magánszektor* közvetlen és közvetett (pénzügyintézetek által közvetített devizahitelek révén történt) külföldi eladósodásának hirtelen megfordulása, majd radikális csökkenése. A 9. ábrán – amely Magyarország állami (államháztartás + MNB), valamint a magán- (vállalati + pénzügyi közvetítői) szektorának GDP-arányos bruttó és nettó külső adósságát mutatja be 1995 és 2012 között – jól megfigyelhető a magánszektor eladósodásban bekövetkezett 2009. évi törés.

Az állami (MNB + államháztartás) és a magánszektor GDP-arányos bruttó és nettó külső adóssága Magyarországon

* *Megjegyzés:* A magánszektor bruttó, illetve nettó adóssága tartalmazza az FDI-on belüli tulajdonosi hiteleket („egyéb tőkét”).

Forrás: MNB és saját számítások.

Az ország bruttó és nettó külső adósságrátájának 2002 utáni meredek emelkedésében a magánszektor gyors, sőt gyorsuló külső eladósodása játszott meghatározó szerepet. Érdekes azonban a 2002 és 2006 közötti időszakot a költségvetési

konszolidációt követő, 2007–2008-as periódussal összehasonlítani: a költségvetési kiigazítás egyértelműen visszafogta (a nettó mutatót tekintve megfordította) az állam külső eladósodását, ezt azonban ellensúlyozta a GDP-arányos külföldi magánadósság korábinál is gyorsabb emelkedése. A magánszektor 2007–2008-ban is folytatódó külső eladósodása a pénzügyi szektorhoz köthető. Ez arra utal, hogy egyfajta átváltás történt a költségvetési szigor és a – növekvő külső adósságráta miatt egyre kockázatosabbá váló – belföldi devizahitelezés elnéző szabályozása között. Ez főként a balti országokat jellemezte, amelyekben a valutatábla-rendszer egyrészt nagyfokú fiskális fegyelmet követelt meg, másrészt egyfajta garanciát is jelenthetett az árfolyam stabilitására.¹¹ Magyarországon azonban ilyen garancia nem volt, nem is lehetett, hiszen az ország rugalmas árfolyamrendszert működtetett.

Prociklikus költségvetési politika, deficit, infláció, kamatfelár

Az előbbieken szó volt arról, hogy – a másik három országtól eltérően – a hazai költségvetési politika a jó időkben volt expanzív és a rossz időkben szigorított. Az államháztartás úgynevezett strukturális és ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegét bemutató *1. táblázatból* látható a másik három országhoz viszonyított teljes hazai aszinkron csakúgy, mint az itthoni fiskális politika kifejezetten prociklikus (a fellendüléseket és a visszaeséseket egyaránt felerősítő) jellege. A strukturális egyenleg a ciklus hatását és az egyszeri tényezőket szűri ki az egyenlegből; a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg pedig a kamatfizetés nélküli egyenlegből szűri ki a ciklus hatását. E mutatók szintje azt jelzi, hogy miként festene a teljes (egyszeri hatásoktól megtisztított), illetve az elsődleges egyenleg, ha a gazdasági tevékenység a kapacitások által megengedett (termelési függvényrel becsült, potenciális) szinten lenne. Változásuk pedig a fiskális politika „irányultságát” mutatja (ez a „fiscal stance” magyarázata), azt, hogy az egyenleg alakulása a gazdaságot élénkíti-e vagy hűti.

¹¹ Gyórfy [2013] foglalkozik a fiskális fegyelem és a magánszektor devizahitelezéshez kapcsolódó állami viselkedés közötti átváltási összefüggéssel.

A visegrádi országok GDP-arányos strukturális, illetve ciklikusan kiigazított elsődleges államháztartási egyenlege 2003 és 2012 között

(Időszaki átlagok, illetve éves adatok, százalékban)

		2003–2006	2007–2008	2009–2010	2011	2012
Csehország	Strukturális egyenleg	-4,1	-3,7	-4,9	-3,0	-1,7
	Ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	-3,5	-2,6	-3,3	-1,6	-2,0
Magyarország	Strukturális egyenleg	-9,5	-5,2	-2,8	-4,1	-0,7
	Ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	-5,3	-1,7	1,9	9,4 (-0,4)*	4,1
Lengyelország	Strukturális egyenleg	-4,3	-4,0	-8,2	-5,4	-3,8
	Ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	-1,5	-1,8	-5,4	-2,7	-0,8
Szlovákia	Strukturális egyenleg	-2,7	-3,9	-7,2	-5,2	-4,1
	Ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	-1,1	-2,4	-5,8	-3,3	-2,1

* 2011-ben Magyarországon a magánnyugdíj-vagyon átvételének költségvetési hatása a GDP arányában 9,8 százalék volt; a zárójelben szereplő érték nem tartalmazza ezt a hatást. (Mivel egyszeri tételről van szó, a strukturális egyenlegben eleve nem szerepel.)

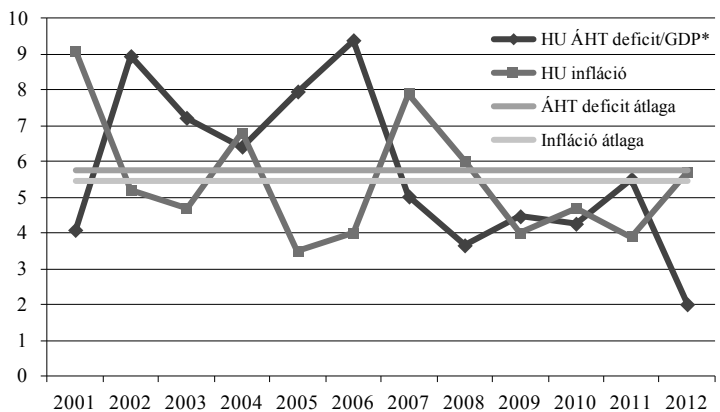
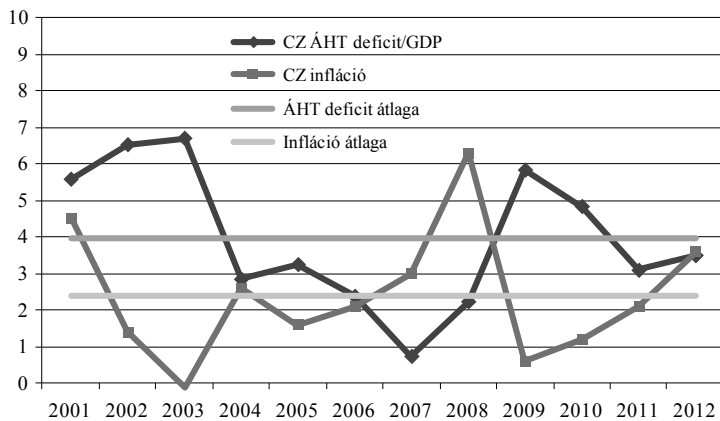
Forrás: AMECO.

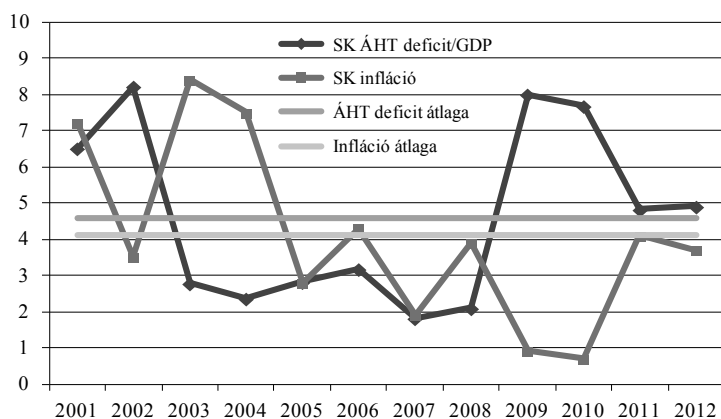
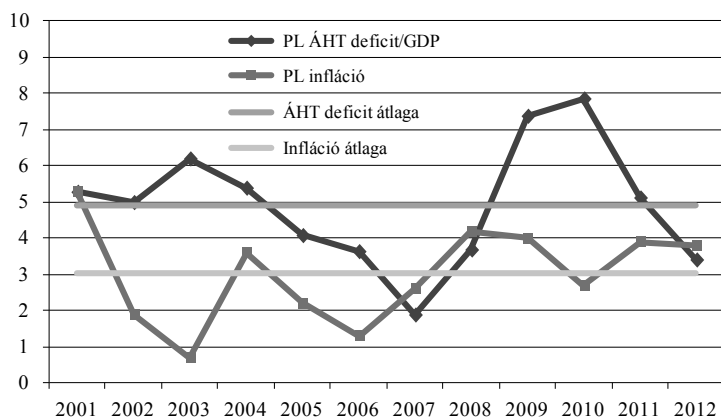
2003 és 2006 között a többi országhoz viszonyított hatalmas hazai deficiteket jeleznek a kiigazított egyenlegmutatók.¹² A 2007–2008. évi költségvetési kiigazítás jelentősen szűkítette az összkéretet, s ez 2009–2010-ben is folytatódott (prociklikus szigorítás érvényesült), amikor a többi országban jelentősen nőttek a kiigazított deficitek. 2011-ben számottevő lazításra került sor, amelyet 2012-ben ismét erőteljes prociklikus megszorítás követett. A gazdaság ilyen jellegű és mértékű, durva rángatásaira az összehasonlított országok egyikében sem találunk példát.

¹² Az AMECO-adatbázis 2003-tól tartalmaz strukturális egyenlegeket.

A GDP-arányos államháztartási deficit és a fogyasztói infláció évenkénti alakulása a visegrádi országokban 2001 és 2012 között

(Százalék, illetve százalékos változás)

* Az ábrán a deficitnek szerepelnek (a pozitív értékek negatív egyenlegeket jeleznek). A Magyarországra vonatkozó 2011. évi hivatalos államháztartási egyenleget korrigáltuk a magánnyugdíj-pénztári vagyon átvételéből származó egyszeri hatással. A hivatalos adat 4,3 százalékos *többlet*; e hatás kiszűrésével az államháztartás mérlege 5,5 százalékos *hiányt* mutatott.

Forrás: AMECO és saját számítás.

A 10. ábra az államháztartási deficit és a harmonizált fogyasztóiár-index alapján mért infláció évenkénti alakulását mutatja a visegrádi országokban 2001 és 2011 között. Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az időszak átlagát nézve Magyarország mind a 6 százalékos GDP-arányos hiánnyal, mind az 5,5 százalékos inflációval egyértelműen az élen áll. (A hiány, illetve az infláció átlagos mértéke Csehországban 4, illetve 2,3 százalék, Lengyelországban 5, illetve 2,9 százalék, Szlovákiában 4,5, illetve 4,1 százalék.) A másik fontos hazai sajátosság a politikai ciklus dominan-

ciája: a költségvetési túlköltekezés tetőpontjai választási évekre, 2002-re és 2006-ra estek.¹³ Csehországban és Szlovákiában is ugyanezekben az években voltak választások, de az utóbbi országokban csak 2002-ben azonosítható a (hazainál enyhébb) politikai ciklus hatása. Viszont miközben 2005-ről 2006-ra Magyarországon 8-ról 9,5 százalékra nőtt, Csehországban 3,2-ről 2,6 százalékra csökkent, Szlovákiában mindössze 2,8-ról 3,2 százalékra emelkedett a GDP-arányos költségvetési hiány. Lengyelországban 2001-ben, 2005-ben, 2007-ben és 2011-ben tartottak parlamenti választásokat, de egyedül 2001-ben emelkedett az állami deficit (3-ról 5,3 százalékra), valamennyi más választási évben csökkent.

A hazai folyamatoknak nem specifikuma ugyan, de fontos jellegzetessége az infláció és a deficit ellentétes mozgása.¹⁴ Az infláció ütemében tapasztalt változások – a forint árfolyamának hullámzásai és a nemzetközi energiaár-mozgások mellett – alapvetően ahhoz köthetők, hogy a fiskális konszolidációs kísérleteknek szerves részét jelentették a visszatérő indirekt adóemelések és hatósági áremelések, megakadályozva az inflációs várakozások tartós mérséklődését. Az, hogy az ellentétes irányú jelentős elmozdulások nem esetlegesek, hanem szisztematikusak, arra utalnak, hogy az infláció, illetve a költségvetési túlköltekezés csökkentésére tett kísérletek nem a szélesebb értelemben vett makrogazdasági stabilitás elérése jegyében történtek. A stabilitás egyik eleméhez való közeledés rendszerint egy másik elemétől való távolodással járt együtt.

Bár Csehország esetében is megfigyelhető az állami deficit és az infláció szimmetrikus változása, ezek a mozgások mind a hiány, mind az áremelkedés (és így az inflációs várakozások) lényegesen alacsonyabb átlagos szintje körül, vagyis egy tartós stabilitásra törekvő gazdaságpolitika keretein belül történtek. Így amikor – hatósági áremelések miatt – 2008-ban megugrottak a fogyasztói árak, nem az infláció üteme emelkedett meg, hiszen a következő években az áremelkedés visszatért a korábbi alacsony üteméhez. 2009-től Lengyelországban és Szlovákiában is megfigyelhető az állami deficit és az infláció ellentétes változása, ez azonban nem elsősorban hatósági lépésekhez, hanem a válsághoz köthető, amely Európa-szerte felnyomta a deficiteket és lenyomta az árakat.

¹³ A rendszerváltás óta egyedül 2010-ben maradt el a választási évekre jellemző költségvetési expanzió.

¹⁴ 2002-ben, amikor a kormányzati deficit jelentősen nőtt, az infláció csökkent; 2004-ben a költségvetési kiigazítással együtt emelkedett az infláció, a 2005–2006-os fiskális expanziót az áremelkedés ütemének csökkenése kísérte, majd a 2007. évi újabb fiskális kiigazításhoz az infláció ismételt megugrása társult.

Ezen a ponton vissza kell térni egy korábban már említett hazai sajátosságra: a magyar gazdaságpolitika arra kényszerült, hogy a 2009. évi világméretű recesszió idején is folytassa a megkezdett költségvetési kiigazítást. A 10. ábrán látható, hogy a másik három országban a költségvetési deficit 2009-ben a 2001–2011-es időszak átlaga fölé ugrott, és fölötte maradt 2010-ben is; ellenben Magyarországon mindkét évben jóval az időszakos átlag alatt volt az államháztartási hiány. A GDP-arányos deficit 2008-ról 2009-re Csehországban 3,6, Lengyelországban 3,7, Szlovákiában 5,9 százalékponttal *emelkedett*, Magyarországon viszont mindössze 0,8 százalékponttal *emelkedhetett*.

Ez a tapasztalat közvetlenül kapcsolódik az államháztartási egyenleg és a makrogazdasági stabilitás összefüggéséhez. A gazdaság egészének stabilitását (stabilizálhatóságát) ugyanis nem az biztosítja, hogy mindig kicsi a hiány és soha nem nő (folyton csökken) az adósságráta, hanem az, hogy *jó időkben mérsékelt a deficit* és legalábbis nem emelkedik az adósságráta. Ez teszi lehetővé, hogy rossz időkben az állami deficit és a vele járó adósságnövekedés tompíthassa a gazdaság visszaesését, vagyis stabilizálhassa a gazdaságot. Nem véletlenül hívják automatikus stabilizátoroknak azokat a mechanizmusokat, amelyek semleges (se nem expanzív, se nem restriktív) költségvetési politika mellett fellendülés idején (például a nagyobb adóbevételek révén) javítják, dekonjunkció/visszaesés esetén pedig (az adóalap zsugorodása miatt) rontják az államháztartás egyenlegét. Az első esetben az egyenleg változása lassítja a kereslet bővülését, a másokban tompítja lassulását/csökkenését. Súlyos visszaesés esetén a gazdaság stabilizálása azt is megkívánhatja, hogy az automatikus stabilizátorok hatásán túlmenően a kormány anticiklikus költségvetési expanzióba fogjon.

Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az államnak vannak „tartalékai”. Ebben az összefüggésben az állami tartalékképzés voltaképpen a költségvetési mozgáster megteremtését és megőrzését jelenti, mégpedig oly módon, hogy a gyors növekedési időszakot a gazdaságpolitika a deficit leszorítására és az adósságráta csökkentésére használja fel. A 7. ábrán és a keretes írásban láthattuk, hogy az egymást követő szlovák kormányok – felelősnek bizonyult – politikusai és gazdaságpolitikusi 2001-től pontosan e szerint jártak el: az államadósság-ráta 50 százalékról 30 százalékra, Csehország szintjére süllyedt 2006-ig. Lengyelországban az államadósság/GDP aránya átmeneti emelkedés után a 2002. évi 40 százalékos szint közelébe tért vissza a válság kitörését megelőző évben. A magyar adósságráta Szlovákiáéhoz hasonlóan 50 százalék körül volt 2001-ben, és ugyancsak közel 20 százalékponttal változott 2007-ig, azzal a különbséggel, hogy nem csökkent, hanem emelkedett. További kü-

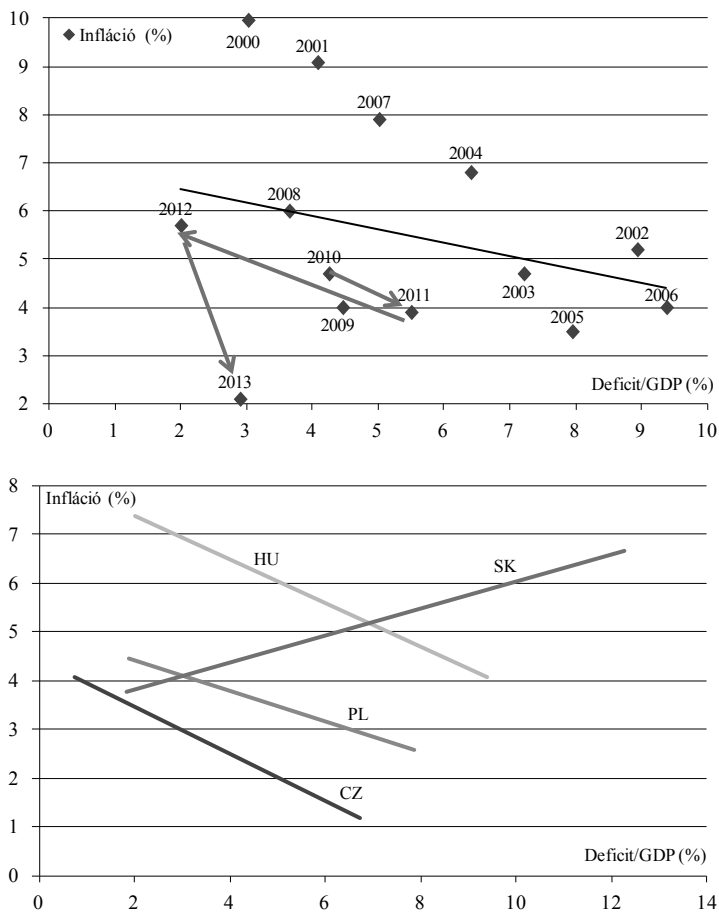
lönbség, hogy Magyarországon a 2001. év egy addig csökkenő, Szlovákiában pedig egy emelkedő adósságpálya fordulópontját jelentette.

A 7. ábrán azt is láthattuk, hogy 2008-tól azokban az országokban, ahol addig stabil/csökkenő volt, az automatikus stabilizátorok, illetve az anticiklikus politika hatására hirtelen emelkedni kezdett az adósságráta. Látszólag ugyanez történt Magyarországon is, valójában azonban az államadósság megugrása arra a két negyedévre (2008 negyedik és 2009 első negyedére) esett, amikor az IMF-hitelt lehívták. Ez a hitel azonban nem az automatikus stabilizátorok érvényesülését szolgálta (hiszen a válság évében alig emelkedő költségvetési deficit voltaképpen prociklikus szigorítást jelentett), hanem annak elkerülését, hogy a piaci finanszírozás elakadása és a forintra nehezedő nyomás fizetésimérleg- és valutakrízishez vezessen. A negyedéves adatok mást is jeleznek: az, hogy 2008 őszére Magyarország vált Európa egyik legsebezhetőbb gazdaságává, és az IMF-hez kellett fordulnia, nem a 2007–2008-as fiskális folyamatoknak volt a következménye (2008 negyedik negyedéig az adósságráta már nem emelkedett), hanem a 2006-ig tartó gazdaságpolitikának volt a súlyos öröksége, amely engedte, hogy az állami adósságráta 70 százalék közelébe emelkedjen.¹⁵

A fentieket összegzi a 11. és a 12. ábra, amelyek közül az első az inflációnak, a második a gazdasági növekedésnek a kormányzati deficittel való kapcsolatát mutatja Magyarországon és a visegrádi országokban 2000 és 2013 között. Az ábrák bal oldalán a hazai adatpontok, jobb oldalán pedig az egyes országokat jellemző, a 2000 és 2012 közötti időszak egészének tapasztalati összefüggéseit kifejező regressziós vonalak láthatók.

¹⁵ Láthattuk azonban: jóllehet az államadósság-ráta növekedése 2007-ben megállt, az ország külső eladósodása csak 2009-ben állt meg, mivel a magán-devizahitelezés expanziója a költségvetési konszolidáció idején is folytatódott.

Az infláció és a kormányzati deficit összefüggése Magyarországon (felső ábra) és a visegrádi országokban (alsó ábra: az összefüggést jelző regressziós vonalak országonként)

Forrás: AMECO alapján saját számítás.

A 11. ábra felső ábrája nemcsak azt mutatja, hogy nálunk a nagyobb deficiteket általában alacsonyabb, a kisebbeket pedig magasabb infláció kísérte, hanem azt is, hogy 2010 óta is a korábbi minta ismétlődik: 2011-ben nőtt a (magányugdíj-pénztári vagyon átvétele nélkül számított) deficit és csökkent az infláció, a 2012. évi

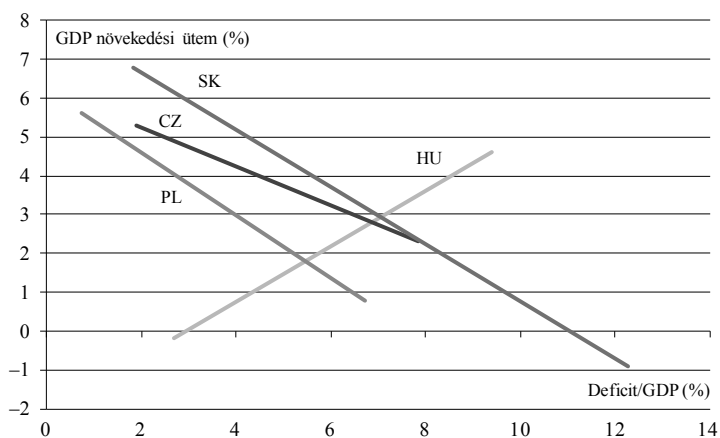
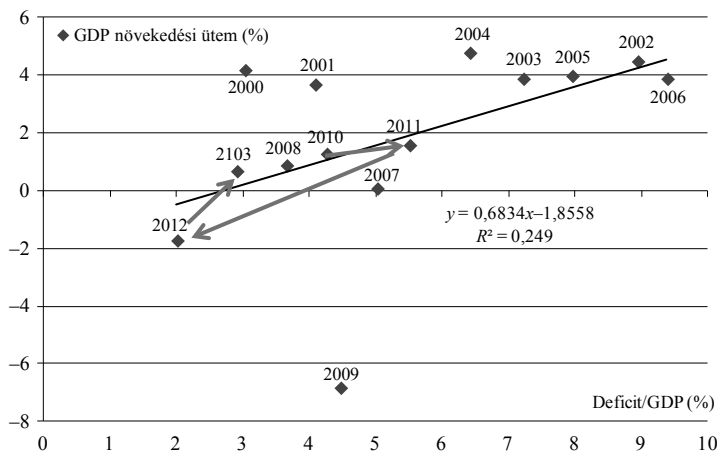
költségvetési kiigazításhoz pedig az infláció megugrása társult. Az alsó ábrán pedig látható, hogy noha az infláció és a deficit összefüggését jelző regressziós vonalak Csehországban és Lengyelországban is a hazaihoz hasonló mintát jeleznek, azok lényegesen alacsonyabban helyezkednek el, vagyis az összefüggés a másik két országban számottevően alacsonyabb infláció és kisebb GDP-arányos deficit mellett érvényesült.

A 12. ábra felső ábrája a hazai gazdasági növekedés és a kormányzati deficit kapcsolatát mutatja 2000 és 2013 között. Ha az időszak egészét tekintjük, a regressziós vonal pozitív összefüggést jelez: a gyorsabb gazdasági növekedéssel jellemzett években nagyobb a deficit, és megfordítva: a lassúbb növekedéshez kisebb deficitiek társulnak. Ez a minta ellentmond az egyszerű közgazdasági logikának, csakúgy, mint a másik három visegrádi ország tapasztalatának, amelyről az alsó ábra tájékoztat: Magyarország az egyetlen visegrádi ország, ahol pozitív kapcsolat mutatkozik a gazdasági növekedés és a költségvetési deficit között. A hazai minta azért nem illik bele a szokásos sémába, mert okkal feltételezzük, hogy gyorsabb növekedés esetén az állami bevételek nagyobbak, s így az deficit kisebb, mint rosszabb időben. Ez azonban csak akkor érvényes, ha a költségvetési politika passzív (engedi az automatikus stabilizátorok működését) vagy anticiklikus irányzatú. Ezért a hazai adatok által jelzett pozitív kapcsolat a költségvetési politika prociklikus irányzatára, illetve arra utal, hogy költségvetési expanzió állt a gyorsabb növekedés hátterében, amelynek azonban idővel elkerülhetetlen következménye a költségvetési kiigazítás, nyomában pedig a növekedés lassulása. A felső ábrán azonban az is látható, hogy a 2000 és 2012 közötti időszak korántsem homogén. A 2006-ig tartó időszakban laza a deficit és a növekedés közötti kapcsolat: ez jelzi a növekvő deficitiek csökkenő gazdasági növekedési hozadékát, amiről a korábbiakban volt már szó. Az ábrán feltüntetett nyilak pedig azt jelzik, hogy 2010 óta is ismétlődik a korábbi minta, folytatódik a prociklikus politika: a 2011. évi fiskális expanzió kissé megemelte a növekedési ütemet, a 2012. évi költségvetési konszolidáció viszont recesszióba vitte a gazdaságot.

Végül a négy ország makrogazdasági stabilitására vonatkozó, piaci hozamokban kifejeződő percepciókra kell kitérni. A 13. ábra a hosszú lejáratú állampapírhozamok Németországhoz viszonyított többletét mutatja a visegrádi országokban.¹⁶

¹⁶ A Németországhoz viszonyított különbözetet a maastrichti kamatkritérium szerint értelmezett és az Eurostat által harmonizált módszerrel mért hozamokból számítottuk.

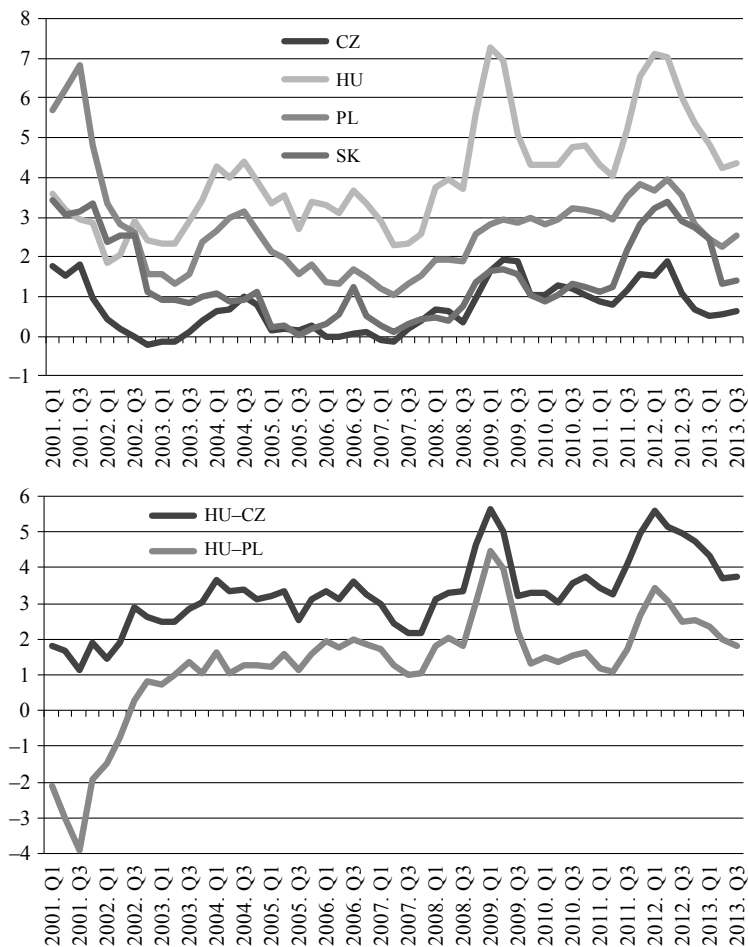
A gazdasági növekedés és a kormányzati deficit összefüggése Magyarországon (felső ábra) és a visegrádi országokban tapasztalt összefüggéseket jelző regressziós vonalak országonként (alsó ábra)

Forrás: AMECO alapján saját számítás.

A hosszú lejáratú állampapírok Németországhoz viszonyított (felső ábra) és Csehországhoz, illetve Lengyelországhoz viszonyított hozamfelára (alsó ábra)

(2001 első negyedétől 2013 harmadik negyedévéig, százalékpontban)

Forrás: Eurostat.

Az, hogy a hazai állampapírok hozamfelára 2002 harmadik negyedétől kezdve folyamatosan (2005-től növekvő mértékben) meghaladta Lengyelországét, és Szlovákiához képest egyre feljebb került, pontosan „tükrözte”, hogy a piac a magyar államot és gazdaságot instabilabbnak, kockázatosabbnak tartja a másik országénál.

Csakhogya ez korántsem ártalmatlan tükrözöde. Mivel az államadósság-ráta nálunk a legmagasabb a térségben, a felelötlen gazdaságpolitikát büntető „instabilitási felár” rendkívül sokba kerül az országnak. Az ábrán azt is láthatjuk, hogy e tekintetben a 2010. évi kormányváltás óta sokat romlott a helyzetünk, és 2013 végén még mindig magasabb a Cseh-, illetve Lengyelországhoz viszonyított hosszú lejáratú hozamfelár, mint 2010 első negyedében volt.

A forint félreértékelttsége

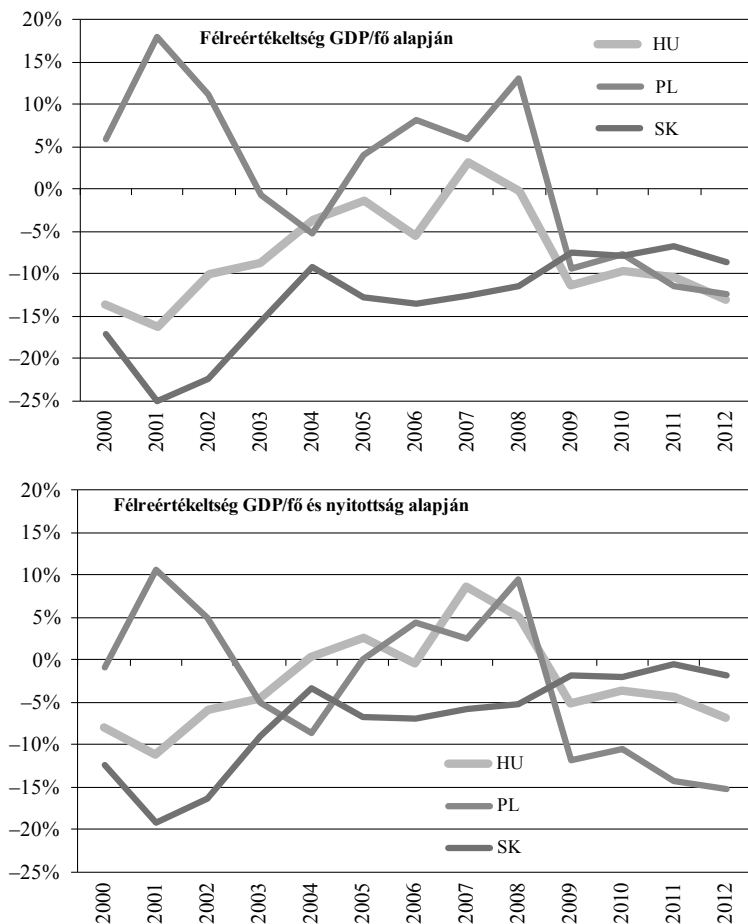
Az elmúlt másfél évtizedben a makrogazdasági instabilitás számos formája sújtotta a hazai gazdaságot, ám a következőkben bemutatott becslési eredmények szerint az ország elkerült két veszélyforrást, amely különösen a nyitott gazdaságokat fenyegeti: a belföldi valuta jelentős/tartós túlértékelttségét és a reálárfolyam szélsőséges ingadozását. Az egyensúlyi reálárfolyam – így az attól való eltérés (a valuta „félreértékelttsége”) – sokféleképpen becsülhető, s az eltérő módszerek nem feltétlenül vezetnek azonos eredményre. Itt a vásárlóerőparitás-elméletnek a Balassa–Samuelson-hatással korrigált változatára támaszkodom, amely az országok relatív ár-, illetve fejlettségi szintje közötti szoros empirikus kapcsolatot használja fel a félreértékelttség értelmezésére és mérésére. E módszer alapján egy országcsoport egészére (esetünkben az EU 27 tagországra) becsült keresztmetszeti összefüggéstől való pozitív, illetve negatív eltérésként adódik az egyes országok valutáinak túl-, illetve alulértékelttsége.¹⁷

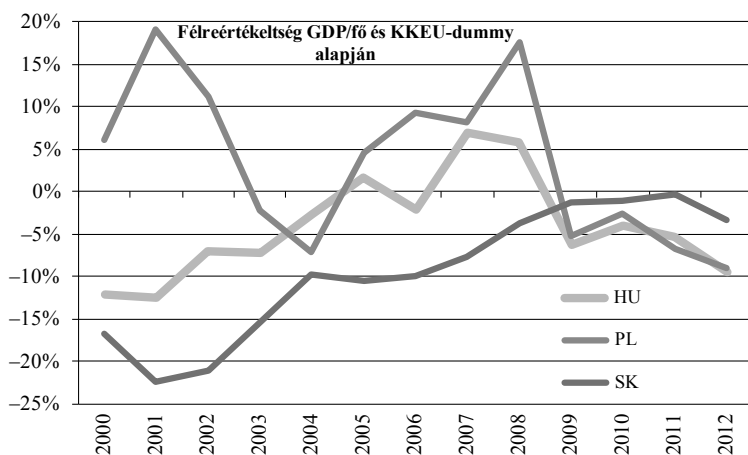
A 14. ábra első ábrája a relatív árszint (a vásárlóerő-paritás és az árfolyam aránya), valamint a relatív fejlettségi szint (az EU-15 átlagához viszonyított, vásárlóerő-paritáson mért GDP/fő) összefüggésén alapuló becslési eredmények láthatók; a második, illetve a harmadik ábrán pedig azok, amelyek a nyitottság mértékére, illetve az EU kelet-közép-európai országainak közös sajátosságaira kontrollálnak.¹⁸

¹⁷ Rodrik [2008] a fejlődő országokra, Podkaminer [2010] pedig az EU tagországra alkalmazta ezt a módszert a valuták félreértékelttségének számszerűsítésére. (Az euróövezet tagországai esetében nyilván nem az euró félreértékelttségéről, hanem a nemzeti árszinteknek a relatív fejlettség által indokolt szinttől való eltéréséről van szó.)

¹⁸ A 14. ábra a következő – az EU 27 tagországra, a 2000 és 2012 közötti időszakra becsült – egyenleteknek a három országra vonatkozó maradéktagjait mutatja: (1) $\log(P) = 0,84 * \log(\text{GDP/fő}) + 0,72 + e$; (2) $\log(P) = 0,82 * \log(\text{GDP/fő}) - 0,13 * \log(O) + 1,32 + e$; (3) $\log(P) = 0,71 * \log(\text{GDP/fő}) - 0,12 * KKE + 1,3 + e$. P a GDP relatív árszintjét (a vásárlóerő-paritás és az árfolyam arányát), O a nyitottságot (a GDP-arányos export és import átlagát), KKE egy dummy, amelynek értéke a kelet-közép-európai tagországok esetében 1, egyébként 0; e pedig a maradéktagot jelöli. A GDP/fő és a nyitottság koefficiense 1 százalékon, a KKE-dummyé 5 százalékon szignifikáns; az R^2 mindegyik esetben 0,9 fölött van.

A GDP relatív árszintjének eltérése a relatív fejlettségből következő szinttől Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában

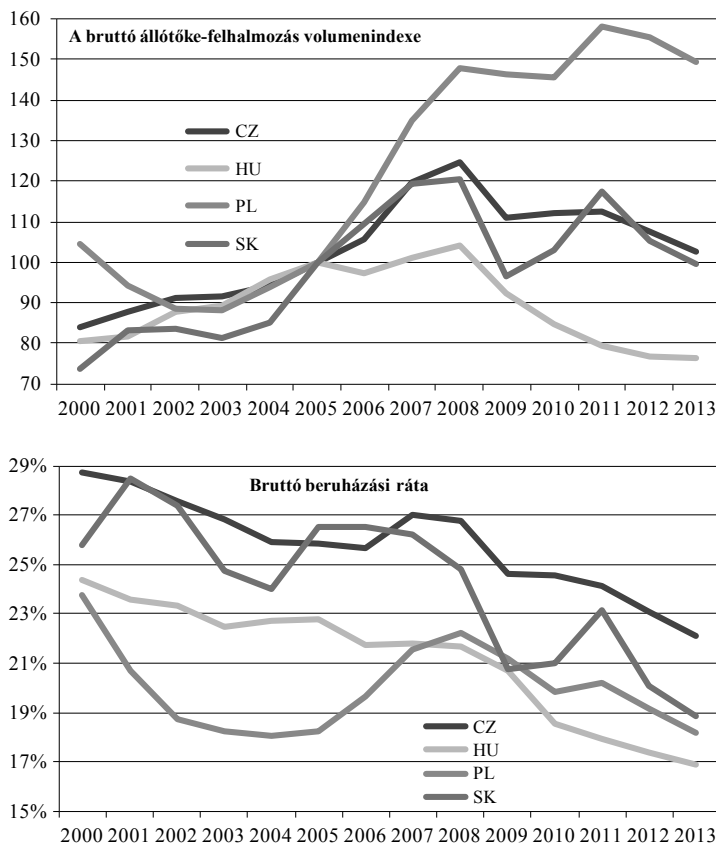
Forrás: Eurostat alapján saját számítás.

Az ábrán bemutatott becslési eredmények arra utalnak, hogy a forint elkerülte a tartós túlértékeltséget (egyedül 2007-ben mutatkozik túlértékeltség mindhárom módszer alapján), és a Lengyelországban tapasztalt szélsőséges reálárfolyam-ingadozások sem jellemezték Magyarországot. Tény viszont, hogy mindhárom becslés szerint igen meredek volt a forint 2001 és 2005 közötti, majd 2006-ról 2007-re bekövetkezett reálfelértékelődése. S itt a dinamika szerepe legalább olyan fontos lehetett, mint a becsült egyensúlyi szinttől mért távolság alakulása. A 2005-ig tartó gyors reálfelértékelődés főként a szigorú monetáris politika és a laza költségvetési politika keverékének volt a következménye, amely minden gazdaságpolitikai receptkönyv szerint kerülendő, mivel a tartós gazdasági fejlődés számára emészthetetlen egyveleget alkot.

Beruházás és termelékenység

Befejezésül két, Magyarország gazdasági lemaradásának hátterében álló fejleményről kell szólni, amelyek csak a hazai gazdasági instabilitásról mondtak alapján érthetők meg. Az egyik a hazai beruházások, a másik az úgynevezett teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity, TFP) alakulása a visegrádi országokkal összehasonlítva.

A nemzetgazdasági bruttó beruházás volumenindexe (2005 = 100) és a bruttó beruházási ráta alakulása a visegrádi országokban 2000 és 2013 között

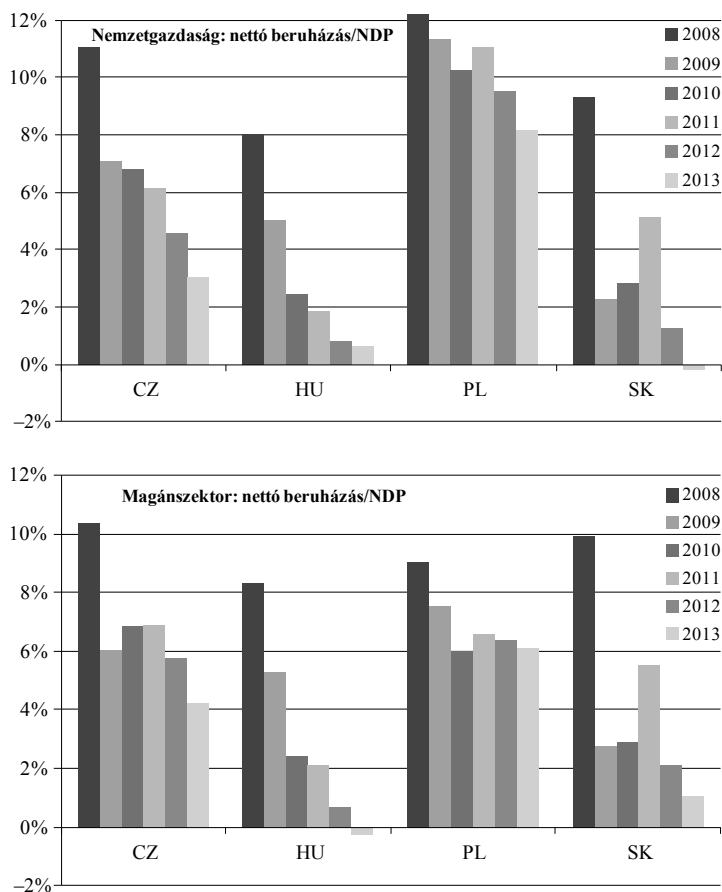
Forrás: AMECO; 2013: az Európai Bizottság előrejelzése.

A 15. ábra felső ábrája a bruttó állótöke-felhalmozás 2005. évi bázison mért volumenének alakulását, alsó ábrája pedig a folyó áron mért nemzetgazdasági beruházási rátát mutatja 2000 és 2012 között. A felső ábrán látható, hogy a hazai beruházási volumen emelkedése 2005 után elakadt, 2008-tól a többi országénál lényegesen nagyobb mértékben és folyamatosan csökkent; 2012-re pedig a 2000. évi szint alá került. Ilyen arányú visszaesés az összehasonlított országok egyikét sem jellemezte. Az alsó ábra a bruttó beruházási ráta alakulását mutatja, amely 2009 óta a visegrádi

országok közül Magyarországon a legalacsonyabb. A bruttó beruházások azonban a tőke pótlását (az amortizációt) is tartalmazzák; magáról a tőkeállomány bővüléséről a nettó beruházások alakulása tájékoztat (lásd a 16. ábrát).

16. ábra

A nettó hazai termékhez viszonyított nemzetgazdasági (felső ábra) és magánszektorbeli (alsó ábra) nettó beruházás alakulása a visegrádi országokban 2008 és 2013 között

Forrás: AMECO alapján saját számítás; a 2013. évi értékek az Európai Bizottság előrejelzésén alapulnak.

A 16. ábra a nettó (amortizáció nélkül számított) hazai termékhez viszonyítva mutatja a nettó beruházásokat a nemzetgazdaság egészében (felső ábra) és a magán-szektorban (alsó ábra). A nettó beruházások arányát tekintve nagyobb a lemaradásunk, mint a bruttó beruházási rátában, a magánszektor nettó beruházásait tekintve pedig különösen rosszul állunk – az EU-bizottság becslése szerint az utóbbi 2013-ban Magyarországon negatívvá vált.

De nem csupán a tőkeállomány rendkívül szerény bővülése fogta vissza a gazdaság összeteljesítményét, hanem az is, hogy az elmúlt években – a visegrádi országok között egyedülálló módon – csökkent a teljes tényezőtermelékenység (Csehországban stagnált, Lengyelországban mérsékelten, Szlovákiában számottevően emelkedett – lásd a 2. táblázat utolsó oszlopát).¹⁹ Arra is fel kell figyelni, hogy a termelékenység javulása az 1996–2012-es időszak egészében (első oszlop) Magyarországon volt a legcsekélyebb, továbbá a felzárkózásunk szempontjából legkedvezőbb periódusban (2001 és 2006 között) Csehországhoz és Szlovákiához mérten igen szerénynek bizonyult. Jóllehet a 16. ábra jelzése szerint az utolsó időszakban Szlovákiában is csökkent a nettó beruházási ráta, ezt – tőlünk eltérően – ellensúlyozta a termelékenység javulása.

2. táblázat

A teljes tényezőtermelékenység változása 1996 és 2012 között, illetve egyes részperiódusokban a visegrádi országokban

(Évi átlagos százalékos változás)

	1996–2012	1996–2000	2001–2006	2007–2012
Csehország	1,4	1,0	3,1	–0,1
Magyarország	0,7	1,4	2,3	–1,8
Lengyelország	1,9	3,3	2,2	0,9
Szlovákia	2,1	1,1	3,3	2,0

Forrás: AMECO.

Csak a tőkeállomány bővülése (a beruházások tartós emelkedése) és a termelékenység növekedése mellett számíthatunk arra, hogy a hazai gazdaság visszatér

¹⁹ A teljes tényezőtermelékenység (TFP) alakulása a munka és a tőke együttes hatékonyságváltozását jelezi. A 2. táblázatban erre vonatkozóan közölt adatok az Európai Bizottság becslésein alapulnak.

egy olyan fejlődési pályára, amely hosszabb távon az EU fejlettebb tagországai felé közelít. Ehhez a produktív foglalkoztatottság bővülése is szükséges, amelyre ez az írás nem térhetett ki, de ahogyan az előző kettőnek, ennek is feltétele a tartós makrogazdasági stabilitás.

Zárszó

A 2000-es évek eleje óta Magyarország gazdaságát a másik három visegrádi országnál lényegesen nagyobb fokú – gazdaságpolitika által generált – makrogazdasági instabilitás jellemezte, ami jelentős szerepet játszott a hazai fejlődés elakadásában és a gazdaság nemzetközi lemaradásában. Az instabilitás változatos formákat öltött: nagy külső és belső egyensúlyhiányokat, s az ezekből eredő fenntarthatatlan eladósodást, magas inflációt, gazdaságpolitikai átváltást az instabilitás egyes formái között, prociklikus költségvetési politikát. Abban is kontinuitás tapasztalható, hogy a kormányok nem tekintik értéknek a gazdaság stabilitását: a 2010. évi kormányváltást követő gazdaságpolitika mind a prociklikus költségvetési politikát, mind pedig az infláció és a költségvetési egyenleg ellentétes mozgását tekintve a korábbi mintákat ismétli.

Önmagában az, hogy az államháztartási hiány a GDP 3 százaléka alá kerül, nem jelenti a stabilitáshoz való közeledést, ha ennek ára a költségvetési törvény éven belüli hétszeri módosítása és olyan különadórendszer fenntartása, amely blokkolja a beruházásokat, a termelékenységet és így a gazdaság fejlődését. Hasonlóképpen nem vezet fenntartható árstabilitáshoz, ha az infláció csökkentése a közüzemi díjak mesterséges és a szolgáltatások későbbi színvonalát veszélyeztető leszorításával történik.

Ahhoz, hogy a magyar gazdaság ismét felzárkózási pályára kerüljön, nemcsak arra lenne szükség, hogy a gazdaságpolitika szakítson eddigi prociklikus gyakorlatával, hanem arra is, hogy a középtávú makrogazdasági stabilitás megteremtését és fenntartását célzó keretrendszer határozza meg intézkedéseit. Tartós stabilitás nélkül nem képzelhető el hosszú távú felzárkózás.

Hivatkozások

- Acemoglu, D. – Johnson, S. – Robinson, J. A.* [2005]: Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth. *Handbook of Economic Growth*. Elswier.
- Alesina, A. – Ardagna, S.* [1998]: Tales of Fiscal Adjustment. *Economic Policy*, 13(27), 487–545.
- Alesina, A. – Favero, C. – Giavazzi, F.* [2012]: The Output Effect of Fiscal Consolidations. NBER Working Paper, No. 18336.
- CESifo [2012]: The Hungarian Crisis. In: *The EEAG Report on the European Economy*. CESifo, Munich, 115–130. o.
- Györfly Dóra* [2013]: *Institutional Trust and Economic Policy*. CEU Press, Budapest.
- Kónya István* [2011]: Növekedés és felzárkózás Magyarországon, 1995–2009. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- IMF [2010]: Will it hurt? Macroeconomic effects of fiscal consolidations. *A World Economic Outlook* 3. fejezete, október. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/pdf/c3.pdf>
- Mihályi Péter* [2011]: Utolérési kísérletek Magyarországon, 1870–2030. MTA KTI DP-MT 2011/1.
- Mihályi Péter* [2013]: A magyar gazdaság útja az adósságválságba. Corvina, Budapest.
- Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara [2014]: Konjunktúrajelentés. Magyarország 2014. <http://www.ahkungarn.hu/hu/kiadvanyok/konjunktura-jelentes/>
- Neményi Judit – Oblath Gábor* [2012]: Az euró magyarországi bevezetésének újragondolása. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- Oblath Gábor* [2013]: Hány év múlva? A konvergencia természetéről és időigényéről. *Statistikai Szemle*, 10. sz.
- Oblath Gábor* [2014]: Bizalom, gazdaságpolitika és gazdasági teljesítmény. Recenzió Györfly Dóra *Institutional Trust and Economic Policy* című könyvéről, BUX, megjelenés alatt.
- Oblath G. – Palócz É.* [2012]: Sérülékeny állam, sérülékeny háztartások: sérülékeny gazdaság. Társadalmi Riport, TÁRKI.
- Ocampo, J. A.* [2005]: A Broad View of Macroeconomic Stability. DESA Working Paper, No. 1ST/ESA/2005/DWP/1.
- Perotti, R.* [2011]: The „Austerity Myth”: Gain Without Pain? NBER Working Paper, No. 17571., november.
- Podkaminer, L.* [2010]: Real convergence and price levels: long-term tendencies versus short-term performance in the enlarged European Union. *Metroeconomica*, Vol. 61., No. 4.
- Rodrik, D.* [2008]: The Real Exchange Rate and Economic Growth. *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2.
- Rodrik, D.* [2013]: The Past, Present, and Future of Economic Growth. Global Citizen Foundation, WP. No.1.
- Rostowski, J.* [1998]: *Macroeconomic Instability in Post-Communist Countries*. Clarendon Press, Oxford.
- The World Economic Forum [2014]: The Global Competitiveness Report 2013–2014. <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>

Az európai egységesített bankfelügyeleti tevékenység

TÓTH JÓZSEF

Az Európai Parlament 2013. szeptember 12-én fogadta el az Európai Bizottság egységes felügyeleti mechanizmusra vonatkozó javaslatait, amelyek 2014 novemberétől jelentős változásokat hoznak az európai bankok felügyeletében. A mechanizmusban való részvétel kötelező minden eurót használó tagország számára, azonban más európai uniós tagország is csatlakozhat a rendszerhez. A nagybankok bizonyos mérlegfőösszeg fölött automatikusan az Európai Központi Bank felügyelete alá kerülnek, mint ahogyan minden tagország – ideértve a rendszerhez csatlakozott országokat is – 3-3 legjelentősebb bankja is. A többi bank anyaországi közvetlen és európai közvetett felügyelet alatt folytatja tovább működését. A cikkben a szerző az új bankfelügyeleti mechanizmus működését, a részt vevő országok, illetve az Európai Központi Bank jogait és kötelezettségeit mutatja be, továbbá foglalkozik a rendszerhez való csatlakozás mellett és ellen szóló érvekkel is.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: G20, G28, G38.

Bevezetés

Az Európai Bizottság 2012. június elején egy közleményt adott ki, amelyben a Gazdasági és Monetáris Unió elmélyítését szorgalmazta (Európai Bizottság, 2012). A szorosabb együttműködés megteremtésére integrált pénzügyi felügyelet megteremtését és egy egységes betétgarancia-rendszer bevezetését szorgalmazta. Még egy hónap sem telt el a közlemény kiadását követően, amikor az Európai Tanács elnöke egy jelentésben, míg az euróövezeti országok állam-, illetve kormányfői nyilatkozatban fejtették ki egyetértésüket.

Ezután még számos további jelentést, megállapodást, előterjesztést generált az említett közlemény, amelynek eredményeként 2013 szeptemberében az Európai Par-

Tóth József, bank group auditor, az OTP banka Hrvatska d.d. Audit Committee-jének tagja.
E-mail cím: jjcredit@gmail.com

lament, majd 2013. október 15-én az Európa Tanács¹ elfogadta az Európai Bizottság egységes felügyeleti mechanizmus (Single Supervisory Mechanism – továbbiakban SSM) létrehozására vonatkozó javaslatát (továbbiakban rendelet).

Az SSM csak az egyik – azonban az egyik legfontosabb – pillére a bankunió-nak. A következő hónapokban, években további pillérek kialakítása várható. Ezek a következők lehetnek:

- az egységes szanálási mechanizmus (Single Resolution Mechanism – SRM),
- a szanálási mechanizmushoz kapcsolódó, a mechanizmusban részt vevő bankok által feltöltendő szanálási alap (Single Resolution Fund – SRF),² az időlegesen fellépő likviditási zavar áthidalására szolgáló európai támogatási alap, amely ugyan adópénzekből töltődik fel, de csak ideiglenes „kölsönt nyújt” a pénzügyi stabilitás fenntartására,
- egységes betétbiztosítási rendszer,
- egységes szabálykönyv (Single Rulebook).

Az első és már lefektetett pillér tehát az egységes bankfelügyeleti rendszer, amely lehetőséget biztosít a rendszerkockázatokat jelentő bankok egységes felügyeletére, a kedvezőtlen folyamatok korai észlelésére, hatékony és gyors intézkedés meghozatalára.

A bankunió megteremtését serkentő tényezők

Számos érv szól a bankunió, ezen belül pedig az egységes felügyelet kialakítása mellett.

Vitor Constâncio, az Európai Központi Bank (továbbiakban EKB) elnökhelyetese 2013 februárjában Helsinkiben tartott előadásában ezeket a következőképpen foglalta össze (*Constâncio*, 2013): „Hatalmas nagybankok alakultak, rengeteg irányba kiterjedő, összetett ügyletekkel. Egy bank nemzeti keretek között kerül bajba, mégis – kiterjedtsége miatt – nagyon hamar áttérjed az EU más országaira a probléma, így hatékonyabb a központi irányítás vagy felügyelet, mint az egyes országok szétszórt együttműködése.”

¹ A Tanács 1024/2013/EU rendelete (2013. október 15.) az Európai Központi Banknak a hitelintézetek prudenciális felügyeletére vonatkozó politikákkal kapcsolatos külön feladatokkal történő megbízásáról.

² A cikk írásának idején állapotott meg az Európai Parlament és az Európai Tanács a bankszanálási mechanizmusról, illetve annak pénzügyi háttérét biztosító szanálási alap feltöltéséről. A megállapodás értelmében az Európai Központi Bank kap jogosultságot arra, hogy a bankszanálást elindítsa. A szanálási alap feltöltésére szánt időszakot 8 évre rövidítették, és a megállapodás szerint a befizetések 60 százalékát már az első két évben biztosítják a tagországok.

A második indok az egységesített monetáris politika zavartalan működésére irányuló elvárásokból fakad. Az egységes monetáris politika fenntartásához, tehát az euró mint fizetőeszköz zökkenőmentes funkcionálásához és a határokon átnyúló pénzpiacok megfelelő működéséhez erős pénzügyi integráltságra van szükség. Az integráció elmélyítésének egyik eszköze a bankunió. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy az állam ne legyen annyira kiszolgáltatva egy a területén rosszul működő banknak és fordítva. Ez pedig növeli a bizalmat, hiszen pozitívan hat a banki fizetőképesség és likviditás megítélésére.

Az EKB alelnökének előadása szerint a harmadik indok a pénzügyi egyensúlytalanságra adandó megfelelő válasz. Míg az 1999–2007 közötti időszakban az állami szektor eladósodottsága a GDP-hez mérten 5,6 százalékponttal csökkent, addig a magánszektoré 26,8 százalékkal nőtt az eurózónában. Ez azért történhetett meg, mert a magánszektor a határokon átnyúló pénzügyi szolgáltatások elterjedésével nagyobb lehetőséget kapott a hitelfelvételre, így a kockázatot jelentősen növelő eladósodásának növekedése magából a pénzügyi rendszerből fakad.

Az európai bankszektor problémáit *Bruess* [2013] a következő okokra vezeti vissza:

- a nem teljesítő hitelállomány növekedésére,
- a hatalmas nagybankok kialakulására,
- az európai bankok határon átnyúló kapcsolatainak változására,
- a periférián lévő eurózóna-tagországok bankszektorának fertőzöttségére,
- a jelentős állami bankmentő csomagokra,
- az európai bankrendszer megújításának elmaradására.

Tröger [2013] az Európai Monetáris Unió nem elégséges szintű integrációját emeli ki hiányosságként.

A *Liikanen*-jelentés az európai bankszektor gazdaságon belüli arányának növekedését, a bankszektor szereplőinek nagy számát, a nemzetközi összehasonlításban is nagyméretűnek számító bankok kialakulását, a banki tevékenységben bekövetkező változásokat, a határokon átnyúló integrációs trend a válság kezdetétől megfigyelhető megfordulását, az állami mentőcsomagokat és a banki újrastrukturálás hiányát emeli ki (*Liikanen*, 2012).

Andrea Enria, az Európai Bankhatóság³ (European Banking Authority – továbbiakban EBA) elnöke 2013 februárjában tartott előadásában (*Enria*, 2013) jelentős

³ Az Európai Bankhatóság egy uniós hatóság, amelynek célja kötelező érvényű technikai szten-derdek és iránymutatások kidolgozásával az Európai Unió pénzügyi stabilitásának fenntartása.

kockázati tényezőként említette a felvásárlások útján létrejövő hatalmas nagybankok kialakulását.

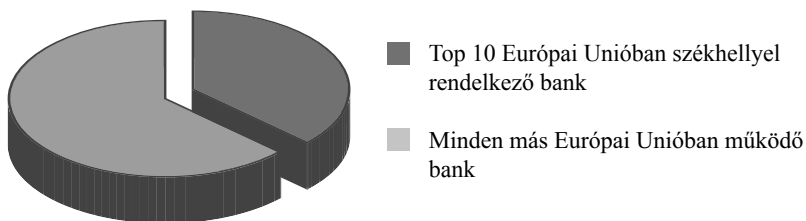
E cikk célja a létrejövő új bankfelügyeleti mechanizmus bemutatása, a felsorolt okok elemzésével nem foglalkozik. Kiragadjuk azonban az okok egyikét, a nagybankok kockázatát, amely szorosan összefügg a „too big to fail” elv alkalmazásával. Amennyiben egy nagybank csődközelbe kerül, akkor annak bukása az egész pénzügyi rendszer stabilitását is veszélyezteti. Természetes reakciónak tekinthető ebben a helyzetben, hogy az érintett kormányzat mindent elkövet, hogy a bank szanálását elkerülje.

Mérő Katalin [2013] megállapítása szerint a „túl nagy a csődhöz” elv alkalmazása torzítja a piac működését, ugyanis a nagybankok – bízva az állami mentőcsomagban – bátrabban vállalnak nagyobb kockázatot hordozó ügyleteket, ami viszont versenyelőnyhöz juttatja őket. Ez a folyamat viszont más bankokat is arra sarkall, hogy olyan helyzetbe kerüljenek, ahol hasonló elbánásban részesülnek a kormányzat részéről. Amennyiben a bankok nagy számban és jelentős mértékben növekedésnek indulnak, akkor a „too big to fail” elv a visszájára fordul, és ily módon is nő a rendszerkockázat.

Az *1. ábra* az európai székhelyű top 10 bank és minden más európai székhelyű bank 2012. évi mérlegfőösszegét veti össze.

1. ábra

Az európai top 10 bank és minden más, Európában székhellyel rendelkező bank 2012. évi mérlegfőösszegének megoszlása

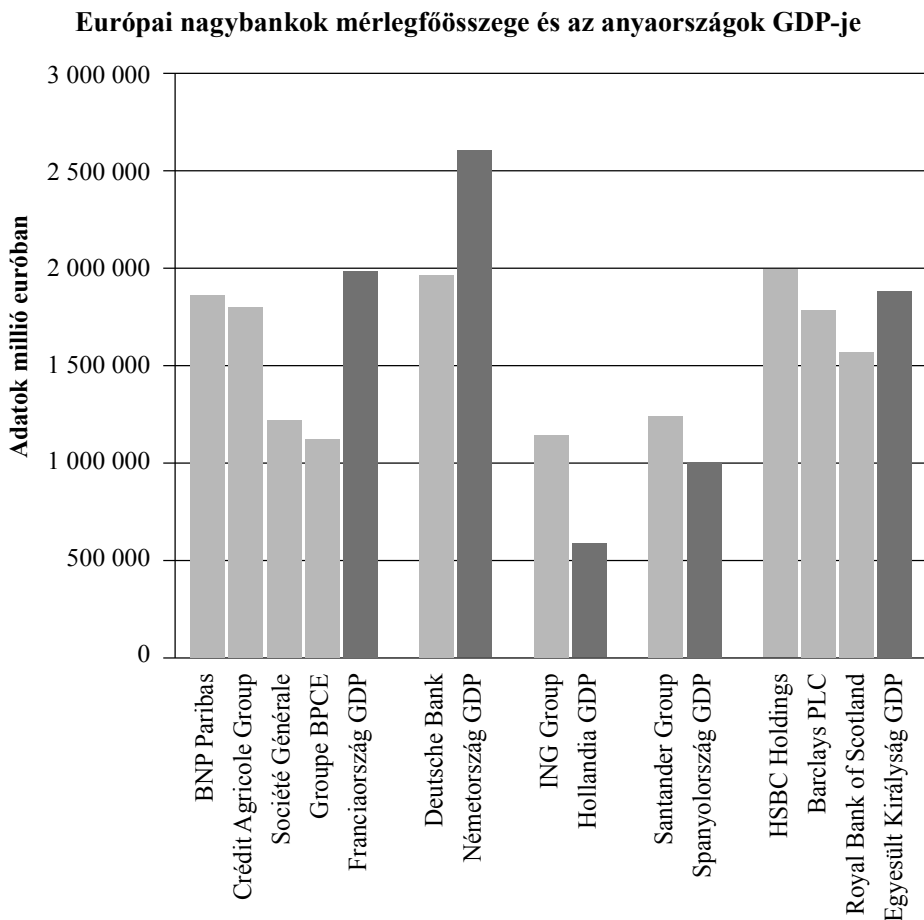

Forrás: Bankok konszolidált beszámolóí és az Európai Központi Bank adatai alapján saját szerkesztés.

Az Európai Központi Bank (továbbiakban EKB) 2012 végén összesen 7861 európai pénzüintézetet tartott nyilván. Jól látható, hogy 2012 végén 10 nagybank

(banksoport) mérlegfőösszege a teljes európai bankszektor mérlegfőösszegének több mint egyharmadát adta.

2. ábra

Forrás: Bankok konszolidált beszámolóit és az Eurostat adatait alapján saját szerkesztés.

Az EBA elnöke említett beszédében arról is említést tesz, hogy a bankok határon átnyúló tevékenységet folytatnak, míg a felügyeleti tevékenységet nemzeti szinten hajtják végre, a nemzeti felügyelet között nem hatékony az együttműködés, és a válságos helyzetbe kerülő bankok továbbra is a nemzeti kormányzatok által nyújtott esetleges védőhálóra számíthatnak.

Ezt továbbgondolva arra a következtetésre jutunk, hogy az esetleges bankcsődök nagyban veszélyeztetik a nemzeti szintű kormányzatok költségvetését, hiszen minél nagyobb egy bank, annál nagyobb összegű pótlólagos forrásra van szükség a bank életképességének megőrzéséhez abban az esetben, amikor csődközeli helyzetbe kerül. Ez egyszerűen következik abból a tényből, hogy a nagybankok mérlegfőösszege magas, így egyrészt követeléseikhez kapcsolódó kitétségük is nagyobb értékű, másrészt kötelezettségeik összértéke is magasabb egy kisebb bank kötelezettségéhez viszonyítva.

Abban az esetben, ha azt vizsgáljuk, hogy ezeknek a bankoknak (bankcsoportoknak) a mérlegfőösszege hogyan viszonyul a székhely szerinti anyaország GDP-jéhez, az tapasztalható, hogy egy-egy nagybank mérlegfőösszege külön-külön olyan nagyságú lehet, mint az anyaország bruttó nemzeti összterméke. A 2. ábrán a nagybankok 2012. 12. 31.-i mérlegfőösszegét vetjük össze az anyaország 2012. évi GDP-jével.

Franciaországban két bank mérlegfőösszege megközelíti a nemzeti GDP-t, az ING csoport nagyobb mérlegfőösszeggel rendelkezik, mint a holland GDP, ugyanilyen a Santander csoport helyzete Spanyolországban, és az Egyesült Királyság három bankcsoportjának összes eszközértéke külön-külön is a nemzeti össztermék közelében van. A Deutsche Bank mérlegfőösszege 2012 végén a német nemzeti össztermék $\frac{3}{4}$ -ét tette ki.

Tegyük fel, hogy bármely előzőekben bemutatott hitelintézet csődhelyzet közelébe kerül és a pénzügyi rendszer stabilitásának fenntartása miatt az anyaország számára rendkívül előnytelen helyzetet teremt, ha a bank csődbe megy. A 2. ábrából világosan látható, hogy az adóbevételekből a nemzeti kormányzat nem képes megmenteni a bankot, hiszen a tárgyévi nemzeti GDP-nek csak egy bizonyos része áll rendelkezésre adók formájában az adott évi költségvetésben és az államnak természetesen más jelentős kiadásai is vannak.

Ezzel szemben a szanálási alap – amelyet banki befizetésekből töltenek fel – igénybevétele megoldást jelenthet abban az esetben, ha egy nagybank csődhelyzetbe kerül és annak megszűnése, felszámolása a teljes pénzügyi rendszer stabilitását veszélyezteti.

Tovább lehetne elemezni a bankunió megteremtését motiváló tényezőket, de ez az önkényesen kiragadott motiváló tényező is jól mutatja a kockázatokat. A leírt folyamat kialakulásának, azaz a rendszerkockázatot jelentő hitelintézet csődbe jutásának megelőzését nagyban segítheti az egységes bankfelügyelet, amely az anyaországoktól függetlenül végzi tevékenységét, hatóköre szükség esetén kiterjed bármely,

a tagországok területén székhellyel rendelkező bankra, és képes idejében fellépni a negatív folyamatok megakadályozásának céljával.

Az egységes felügyeleti mechanizmus működése

Az SSM rendelete szerint az egységes bankfelügyelet ellátásáért az Európai Központi Bank a felelős, azonban a mechanizmusban nemcsak az EKB jár el, hanem a különböző országok nemzeti felügyeleti hatóságai is. Ezen túl az Európai Központi Banknak szorosan együtt kell működnie az Európai Bankhatósággal (például a központi bank képviselőjének részt kell vennie a felügyeleti hatóság felügyeleti tanácsában) és más európai pénzügyi hatóságokkal is.

A mechanizmusban kötelező részt vennie annak a tagországnak, amelynek euró a fizetőeszköze, azonban más olyan ország is csatlakozhat a rendszerhez, amely tagja az Európai Uniónak.

Mindezek mellett az EKB-nak megállapodást kell kötnie azon EU-s tagországok illetékes hatóságaival, amelyek nem csatlakoztak a rendszerhez, de területükön nemzetközileg aktív hitelintézet működik. A megállapodásban rögzíteni kell, hogy az adott tagország területén működő nemzetközileg aktív hitelintézet felügyelete hogyan valósul meg.

Mind az EKB, mind pedig a rendszerhez csatlakozott országok illetékes nemzeti hatóságai⁴ kötelesek bizalommal együttműködni és információt cserélni. Az EKB felé automatikus a banki adatszolgáltatás, az EKB-nak így direkt hozzáférése van az információkhoz. A nemzeti illetékes hatóságoknak is jelenteniük kell az EKB-nak minden olyan adatot, amely fontos az EKB küldetésének teljesítéséhez.

A rendelet előírása szerint az EKB közvetlen felügyelete alá azok a részt vevő országbeli hitelintézetek kerülnek, amelyek mérlegfőösszege

- nagyobb mind 30 milliárd euró, vagy
- a nemzeti GDP-hez viszonyított mérlegfőösszegük (amely nagyobb 5 milliárd eurónál) meghaladja a 20 százalékos mértéket.

Emellett az EKB minden részt vevő tagország 3 legjelentősebb bankját is felügyeli.

⁴ Bármely hatóság, amelyet a mechanizmusban részt vevő tagország kijelölt.

Az Európai Központi Bank honlapja szerint várhatóan 130 hitelintézet kerül közvetlen felügyelet alá. Ezeknek a hitelintézeteknek a mérlegfőösszege az összes európai bank mérlegfőösszegének 85 százalékát teszi ki.

A nemzeti illetékes hatóságok a nem jelentős hitelintézetekre vonatkozóan továbbra is felügyeleti tevékenységet látnak el. Így egy kis mérlegfőösszegű, kis rendszerkockázatot hordozó bank nemzeti felügyelet alatt működik tovább. Amennyiben azonban a nemzeti felügyelet vagy az EKB úgy ítéli meg (függetlenül attól, hogy a fenti kritériumok nem teljesülnek a kérdéses hitelintézetre), hogy központi felügyelet gyakorlása szükséges a kérdéses bank esetében, akkor az EKB közvetlen felügyelete alá vonhatja azt. Amennyiben a nemzeti hatóság a kezdeményező, az EKB dönt a központi felügyeletbe vonásról.

Az EKB jogosultságai

Az EKB az SSM rendeletének elfogadásával számos jogosultságot kap. Ezek a következők.

1. Az EKB kizárólagos jogosultságot kap az SSM-ben részt vevő tagországokban a hitelintézet *működésének engedélyezésére, az engedély visszavonására*. Az erre vonatkozó kérelmet a nemzeti hatósághoz kell benyújtani. Amennyiben a nemzeti szabályoknak megfelel az engedélyezési kérelem, a nemzeti hatóság az engedélyezésről határozattervezetet bocsát ki, és értesíti erről a tényről az EKB-t és a kérvényezőt. A kérvény elutasítására az EKB-nak 10 napja van. Abban az esetben, ha az EKB nem emel kifogást, a nemzeti hatóság kiadja az engedélyt.

Az engedély visszavonását az EKB (a nemzeti hatósággal való konzultáció után) vagy maga a nemzeti hatóság kezdeményezi. A második esetben a nemzeti hatóság előterjeszti az EKB-nak a jogosultság visszavonására vonatkozó döntéstervezetét, amelyet megerősít vagy elvet az EKB.

Az egységes szanálási mechanizmus bevezetéséig, azaz amíg a nemzeti hatóságok jogosultak dönteni egy bank szanálásának elindításáról, bizonyos esetekben a nemzeti hatóság kérheti az EKB-tól a hitelintézet működési engedélyének fenntartását. Ezt abban az esetben teheti meg, ha a hitelintézet tevékenységi engedélyének visszavonása veszélyezteti a szanálási folyamatot, illetve a tagország pénzügyi stabilitását. Az EKB-nak mérlegelnie kell a körülményeket, és az illetékes nemzeti hatósággal közösen kell kijelölnie azt a határidőt, ameddig az EKB tartózkodik az engedély visszavonásától. Amennyiben azonban az EKB úgy ítéli meg, hogy a nem-

zeti hatóságok nem tettek megfelelő intézkedéseket a pénzügyi stabilitás fenntartására a kérdéses ügyben, akkor az engedély visszavonása azonnal hatályba lép.

Abban az esetben, ha az egységes felügyeleti mechanizmusban részt vevő egyik tagországban lévő bank leányvállalatot hoz létre egy a rendszerhez nem csatlakozó tagországban vagy tevékenységet végez ott, az EKB jogosult azon feladatok elvégzésére, amelyeket az anyabank országa hatóságának kellene megtennie. Ez azt jelenti, hogy ha például Bulgária nem csatlakozik a rendszerhez, és egy osztrák székhelyű bank szeretne Bulgáriában leánybankot alapítani, akkor az osztrák felügyeleti hatóság esetlegesen meglévő jogköreit az EKB gyakorolja.

2. A nemzeti hatóságoktól nagyon fontos feladat kerül át az EKB-hoz, amikor az Európai Központi Bank jogosulttá válik a következő *előírásoknak való megfelelés felügyeletére* (közvetlenül az említett 130 hitelintézet esetében és közvetetten az összes mechanizmusban részt vevő tagországban alapított bank esetében), ezek: a szavatoló tőkére, az értékpapírosításra, a nagy kitétségi limitekre, a likviditásfedezetre, a tőkeáttételre, bizonyos ügyletek jelentésére, különböző adatok szolgáltatására (nyilvánosságra hozatal) vonatkozó előírások.

3. Az EKB vizsgálhatja a hitelintézet egyes *folyamatait, mechanizmusait*. Így vizsgálhatja a bank vállalatirányítását (például a menedzsment szakmai alkalmasságára és megbízhatóságára vonatkozó kritériumokat), a hitelintézet kockázatkezelési eljárásait, belső kontrollmechanizmusát, javadalmazási politikáját, a belső tőkemegfelelés értékelési mechanizmusát.

4. Az Európai Központi Bank a rendszer elindulása után – szükség esetén az Európai Bankhatósággal való szoros együttműködésben – jogosult *felügyeleti felülvizsgálatokat* végezni, amelyek célja annak megállapítása, hogy a hitelintézet stratégiája, rendelkezései megfelelőek-e és hogy a szavatoló tőke elegendő fedezetet nyújt-e a kockázatokra. Az EKB kijelölhet további feladatokat, további szavatoló-tőke-követelményt, további közzétételi követelményt, speciális likviditási követelményt, egyéb más intézkedést.

5. A felügyeleti tevékenység nemcsak adott bankra, hanem *bankcsoportokra is kiterjed*. Az EKB összevont alapú felügyeletet hajt végre a mechanizmusban részt vevő tagországban székhellyel rendelkező, közvetlen felügyelete alatt álló anyabank felett. Az EKB megkapja ugyanazon jogosultságokat, amelyekkel azon ország illetékes hatósága rendelkezik, amely országban leánybankot alapít egy olyan anyabank, amely székhelye nem a mechanizmusban részt vevő tagországban van.

Tegyük fel például, hogy Lengyelország nem csatlakozik az SSM-hez, és egy lengyel anyabank leánybankot vásárol vagy alapít például Spanyolországban, akkor az EKB ugyanolyan jogosultságokkal rendelkezik a leánybank felügyeletére vonatkozóan, mint a spanyol felügyelet.

6. Az EKB – az úgynevezett korai beavatkozás keretében – *közbeléphet*, amennyiben úgy ítéli meg, hogy egy hitelintézet vagy bankcsoport feltehetőleg nem tudja teljesíteni prudenciális kötelezettségeit. Az EKB jogosult a hitelintézetek helyreállítási tervével kapcsolatos felügyeleti feladatok ellátására is, megkövetelheti a hitelintézettől, hogy strukturális változásokat hajtson végre. A fenti jogosultságok azonban nem testesíthetnek meg szanálási hatásköröket.⁵

7. Az EKB *vizsgálati jogosultságokat* kap.

a) Ennek keretében információkat kérhet a részt vevő országokban alapított hitelintézetektől, pénzügyi holding társaságoktól, vegyes pénzügyi holding társaságoktól, vegyes tevékenységű holding társaságoktól, ezek személyzetétől, sőt azoktól is, akik az említett vállalkozási formában működő társaságok által végzendő, de kiszervezett tevékenységet hajtanak végre. A rendelkezésre álló információkat az EKB-nak meg kell osztania az illetékes nemzeti hatóságokkal. Az SSM rendelete kimondja, hogy az EKB feladatainak megfelelő ellátása céljából üzleti titoknak minősülő információkat is bekérhet, azokat át kell számára adni.

b) Az EKB az említett társaságoknál vizsgálatokat hajthat végre, ennek keretében a felügyelők jogosultak dokumentumokat kérni, az intézmény könyveit megvizsgálni, másolatot készíteni, kivonatolni ezeket, szóbeli vagy írásbeli magyarázatot kérni az intézményektől, azok bármely képviselőjétől vagy alkalmazottjától, továbbá jogosultak más, a megkérdezéshez hozzájáruló személyektől információt kérni.

Érdekes kérdés, hogy mi történik akkor, ha egy intézmény akadályozza vagy korlátozza az EKB-t vizsgálati jogának gyakorlásában. Az SSM rendelete egyértelműen fogalmaz erre az esetre: ekkor a nemzeti hatóságnak közben kell járnia, hogy a vizsgálat lefolytatható legyen. Tehát ha például egy olasz bankot helyszíni vizsgálat keretében ellenőrizni szeretnének az EKB felügyelői, és nem engedik be őket bankba, akkor az olasz illetékes hatóságnak (végső esetben ez akár a rendőrség is lehet)

⁵ Az említett korai beavatkozás, helyreállítási terv, szanálási hatáskör fogalmak részletesen szabályozottak az elfogadásra váró „A hitelintézetek és befektetési vállalkozások helyreállítását és szanálását célzó keretrendszer létrehozásáról” szóló (vagy másképpen egységes szanálási mechanizmus) irányelv-tervezetében.

segítenie kell a felügyelők épületbe való bejutását. A nemzeti illetékes hatóságoknak szintén segíteniük kell az EKB-t, ha egy üzleti helyiség, üzleti könyv vagy nyilvántartás zár alá helyezését kérik a felügyelők.

Amennyiben az EKB értesítette az illetékes (SSM-ben részt vevő) tagállamot, helyszíni vizsgálatot végezhet a rendszerhez csatlakozott tagállamok területén működő fent felsorolt vállalkozások, illetve az EKB konszolidált felügyelete alá tartozó bármely vállalkozás helyiségeiben. Az EKB képviselői jogosultak belépni a vizsgált intézet bármely ingatlanába.

Az illetékes tagország nemzeti hatóságának kijelölt tisztviselői ugyanakkor jogosultak arra, hogy az EKB felügyelete és irányítása alatt részt vegyenek a helyszíni vizsgálatban. Tehát amennyiben egy francia bankot vizsgál az EKB, akkor a francia felügyelet kijelölt munkatársai csatlakoznak a felügyeleti feladatokat ellátó EKB tisztségviselőihez, de a vizsgálatot folytató team vezetője az EKB által kijelölt személy lesz.

8. Az EKB különböző *intézkedések végrehajtására kötelezheti* a felügyelt intézményt, ha a bank nem tartja be az uniós jogot, a bank a következő egy évben várhatóan nem fogja betartani azt, vagy a saját tőke nem fedezi a kockázatokat.

A kockázatok csökkentésére az EKB-nak számos eszköze lesz. Ezek a következők:

- többlet saját tőke képzését írhatja elő,
- a folyamatok, mechanizmusok, stratégiák megerősítését célzó további követelményt fogalmazhat meg,
- a feltárt hiányosságok kiküszöbölésére terv készítésére (határidőkkel) szólíthat fel,
- speciális tartalékképzési szabályokat vagy speciális eszközkezelést követelhet meg a hitelintézettől,
- bizonyos tevékenység folytatásától eltilthatja a bankot,
- a vállalt kockázatok csökkentésére szólíthatja fel a hitelintézetet,
- eredménytartalékolást írhat elő,
- megtilthatja a Tier 1⁶ tőkeelemek tulajdonosok általi kivonását,
- további jelentéstételi kötelezettségeket írhat elő, ideértve a tőke- és likviditási elvárásokra vonatkozó jelentéseket,
- speciális likviditási elvárásokat támaszthat, ideértve az eszközök és források lejáratí összhangjának megteremtését,

⁶ Másképpen alapvető tőke, a szavatoló tőke egyik alkotóeleme.

- további nyilvánosságra hozatali követelményt írhat elő,
- a vezetőtestületből kizárhatja azokat a személyeket, akik nem felelnek meg a szabályokban előírtaknak,
- a javadalmazási politika átalakítására szólíthat fel.

A felsoroltak közül az utolsó eszközzel foglalkozunk egy kicsit bővebben. Az SSM rendelete szerint abban az esetben, ha a javadalmazási szabályok nem szolgálják a társaság stabil tőkehelyzetének fenntartását, az EKB jogosult arra, hogy fel szólítsa a hitelintézetet, hogy belső szabályai átalakításával a menedzserek változó javadalmazása lineáris függvénye legyen a társaság árbevételének.

Ennek egyenes következménye, hogy a menedzsment az árbevétel növelését tartja majd szem előtt. Ez viszont nem szükségszerűen szolgálja a stabil tőkehelyzet megteremtését, így a javadalmazási politika módosítására való felszólítás csak más eszközök kombinált alkalmazásával vezethet eredményre.

Ugyanígy bármely kiragadott felsorolt eszköz önmagában nem lehet elégséges a hitelintézet stabilitásának javításához vagy fenntartásához, a felsorolt eszközök kombinációjára van szükség.

9. A rendelet szerint az EKB jogosult *közigazgatási szankciókat* alkalmazni, amennyiben a pénzügyintézet szándékosan vagy gondatlanságból megsérti az uniós jogot. Ennek mértéke a jogszabályok megsértésével szerzett előny (profit vagy elkerült veszteség) kétszerese, de legfeljebb az előző évi árbevétel 10 százaléka. Az alkalmazott szankciónak hatékonynak, arányosnak és megelőző jellegűnek kell lennie. Amennyiben nem az uniós jog megszegése történt, hanem valamely más – az EKB SSM-ben betöltendő feladataival összefüggő – jogsértés, akkor az EKB felkérheti az illetékes tagországot közigazgatási szankció alkalmazására.

Az említett közigazgatási szankció kiterjedhet a társaság igazgatóságának tagjaira és más olyan természetes személyre, aki – a nemzeti szabályok szerint – felelős a szabálysértésért.

Az EKB-nak – bizonyos feltételekkel – nyilvánosságra kell hoznia a kivetett közigazgatási szankcióról szóló információkat.

Szoros együttműködés azon hatóságokkal, amelyek részesei az SSM-nek, de fizetőeszközük nem az euró

Az SSM rendelete szerint a nem eurózónába tartozó, de európai uniós tagországnak lehetősége van csatlakozni a mechanizmushoz. Ekkor a tagországban alapított hitelintézetek felügyeletének rendje ugyanolyan, mint az eurózóna tagországában alapított bank esetében.

Amennyiben a „szoros együttműködés”-re vonatkozó megállapodás megkötését tervezi a nem eurózóna tagország, akkor erről a tényről egy nyilatkozat keretében értesítenie kell egyrészt a többi tagországot, valamint az Európai Bizottságot és az Európai Bankhatóságot. A nyilatkozatban vállalnia kell, hogy az EKB összes iránymutatását, kérését elfogadja, minden olyan adatot biztosít a tagországban lévő összes hitelintézet tekintetében, amelyet az EKB kér, valamint arról, hogy a csatlakozott nem eurózóna tag a nemzeti szabályokat úgy alakítja ki, hogy a nemzeti felügyelet átvesz minden EKB-s intézkedést.

Az SSM hatályba lépésével az EKB jogosultságot szerez arra, hogy amennyiben úgy ítéli meg, hogy egy bizonyos felügyeleti tevékenységgel összefüggő intézkedést egy nemzeti (nem eurózónabeli) hatóságnak is el kell fogadnia, akkor értesíti az érintett hatóságot.

A rendelet szerint az EKB-nak figyelemmel kell kísérnie az együttműködés alakulását, és ha úgy ítéli meg, hogy az említett nyilatkozatban vállaltakat a „szoros együttműködésben” lévő tagország nem teljesíti, akkor figyelmezteti a tagországot és 15 napos határidőt szab a hiányosság megszüntetésére. A 15 napos határidő lejártát követően – amennyiben nem megfelelő intézkedés történt a tagország részéről – az EKB felfüggeszti vagy megszünteti a létrejött „szoros együttműködést”.

A rendelet szerint a „szoros együttműködésben” lévő tagország is kérheti az együttműködés megszüntetését, de csak a csatlakozást követő 3. év elteltével. Amennyiben ez történik, akkor a „szoros együttműködés” megszüntetését követő 3 évben nem csatlakozhat újra az EU-s tagország a rendszerhez.

Azon tagországnak, amelyeknek nem euró a hivatalos fizetőeszköze, lehetősége van arra, hogy a kormányzótanácshoz⁷ forduljon abban az esetben, ha nem ért egyet az SSM keretében működő EKB felügyelőtestületének határozattervezetével, illetve a kormányzótanács döntésével. Amennyiben a kormányzótanács továbbra is fenntartja álláspontját, a mechanizmusban részt vevő tagország (amelyiknek nem euró a

⁷ A kormányzótanács az Európai Központi Bank legfőbb döntéshozatali szerve.

fizetőeszköze) írásos feljegyzést küldhet a kormányzótanácsnak indokai bemutatásával, és nyilatkozhat arról, hogy a határozat rá nem érvényes. A kormányzótanács megvizsgálja a helyzetet, és dönthet úgy, hogy

- a) elfogadja a tagország kifogását, döntését visszavonja, vagy
- b) nem fogadja el a tagország kifogását, döntését nem vonja vissza, a szoros együttműködést felfüggeszti, vagy
- c) nem fogadja el a tagország kifogását, döntését nem vonja vissza, a szoros együttműködés automatikusan megszűnik.

A rendelet szerint az EKB megállapodást köt a nem csatlakozó tagország illetékes hatóságával (felügyeletével) a nem csatlakozó ország területén működő, nemzetközileg aktív hitelintézet felügyeletének módjáról. Kétféle eset lehetséges. Az első esetben a bank székhelye a nem csatlakozó tagországban van és nemzetközileg aktív, például Magyarországon az OTP Bank Nyrt. A második eset, amikor a bank székhelye egy csatlakozott országban van és tevékenységet folytat a nem csatlakozott országban. Sok ilyen bank található Európában, például Lengyelországban az egyik ilyen bank a PNB Paribas Bank Polska SA., de számtalan más példát lehetne felsorolni.

Az OTP Bank esetében érdekes lehetőségek alakulhatnak ki. Az OTP-nek jelenleg is van olyan bankja, amely részese lesz az egységesített bankfelügyeletnek (függetlenül attól, hogy közvetlen vagy közvetett EKB-felügyelet alá kerül), hiszen Szlovákia az eurózóna tagja és az OTP Banka Slovensko, a.s. itt végzi tevékenységét. Ugyanilyen helyzet alakulhat ki, ha Románia, Bulgária vagy Horvátország csatlakozik a rendszerhez, vagy azért, mert a szoros együttműködést választják, vagy azért, mert csatlakoznak a Monetáris Unióhoz.

Amennyiben Magyarország csatlakozik a rendszerhez, az OTP három ok miatt is az EKB közvetlen felügyelete alá kerül. Egyrészt a három legnagyobb bank egyike Magyarországon, másrészt mérlegfőösszege nagyobb, mint 30 milliárd euró, harmadrészt mérlegfőösszege meghaladja a nemzeti GDP 20 százalékát. Ebben az esetben lesznek olyan OTP-csoporttagok, amelyek olyan országban működnek, amely tagja az SSM-nek, lesznek EU-s tagországok, amelyek nem részesei az SSM-nek és lesznek nem európai uniós tagországbeli leánybankok is.

Az EKB mint felügyelő hatóság működése

Az egységes felügyeleti mechanizmus rendeletének előírásai szerint számos elvnek, elvárásnak kell teljesülnie az EKB felügyeleti szerepének megvalósítása során.

1. Függetlenség biztosítása

Az EKB és az egységes felügyeleti mechanizmus keretében eljáró illetékes nemzeti hatóság a felügyeleti tevékenysége során független szervezetként jár el. A felügyelőtestület és irányítóbizottságának tagjai nem fogadhatnak el utasításokat sem az unió intézményeit képviselőktől, sem a tagállami kormányoktól.

2. Elszámoltathatóság és jelentéstétel

Az EKB az SSM-ben betöltött szerepére tekintettel elszámolási kötelezettséggel tartozik az Európai Parlamentnek és az Európa Tanácsnak. Az EKB évente készít beszámolót az említett két szervezet, az Európai Bizottság, valamint az euróövezeti tagállamok pénzügyminiszteri tanácsa számára.

3. A nemzeti parlamentek jogosultsága

Az előző pontban említett beszámolót az EKB-nak meg kell küldenie a mechanizmusban részt vevő országok nemzeti parlamentjeinek, ugyanakkor a nemzeti parlamentek indoklással alátámasztott észrevételeiket megküldhetik az EKB-nak, és kérhetik azt, hogy az EKB írásban válaszoljon a megtett észrevételekre.

A nemzeti parlamentek meghívhatják az EKB felügyelőtestületének elnökét vagy valamely tagját, hogy az illetékes nemzeti hatóság egy tagjának kíséretében vegyen részt az adott tagállam hitelintézeteinek felügyeletéről szóló vitában.

4. A védekezéshez való jog biztosítása

Az SSM rendelet előírása szerint az Európai Központi Banknak mint az SSM felügyeleti szervének döntései meghozatala előtt biztosítania kell az érintett személyek, szervezetek védekezéshez való jogát, továbbá határozatait indokolnia kell. Az érintett személyek betekinhetnek az EKB dokumentumaiba és észrevételeket tehetnek.

Amennyiben azonban a védekezéshez való jog biztosítása olyan jelentős idővesztést okozna, amely az európai vagy az adott országbeli pénzügyi rendszer stabilitását veszélyezteti, akkor az EKB az érintettek meghallgatása nélkül is meghozhatja határozatát.

Ez a rendelkezés érthető, hiszen az érintett személyek, szervezetek védekezéshez való jogának érvényesítése megakadályozhatja, hogy az EKB hatékonyan, időben beavatkozzon, így a jog biztosítása veszélyeztetheti a pénzügyi rendszer stabilitását.

5. A jogsértéseket jelentők védelme

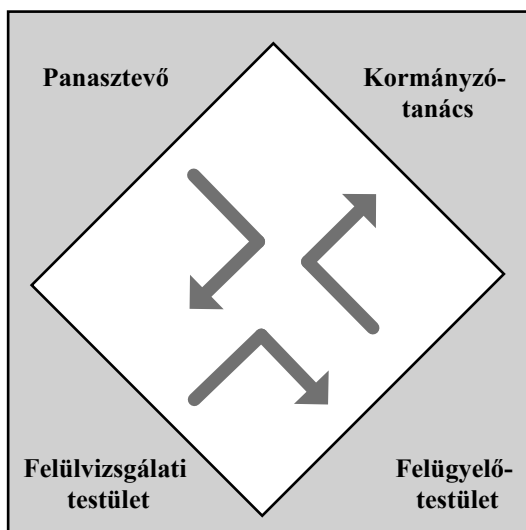
Az SSM rendelet megfogalmazása szerint amennyiben egy személy vagy egy szervezet egy hitelintézetre vagy a mechanizmusban részt vevő tagországra vonatkozóan jogsértésre utaló bejelentést tesz, akkor ezeket a személyeket, szervezeteket védelem illeti meg.

6. Felülvizsgálati kérelem

Amennyiben valamely személy vagy szervezet nem ért egyet az EKB felügyeleti tevékenységében hozott határozatával és ez közvetlenül vagy közvetetten érinti a panasztevőt, akkor az ügynevezett felülvizsgálati testülethez fordulhat. Ez a testület öt olyan személyből áll, aki „köztiszteletnek örvend”, független az EKB-tól, az EU szervezeteitől, valamely EU-s tagállamból származik, és akinek nagy banki és felügyeleti tapasztalata van.

A benyújtott panaszra a felülvizsgálati testület meghozza döntését, azt továbbítja a felügyelő testületnek, amely a felülvizsgálati testület véleményét figyelembe véve új határozatot hoz, és eljuttatja azt a kormányzótanácshoz. A 3. ábra a felülvizsgálati kérelem folyamatát mutatja be.

A felülvizsgálati kérelem elbírálásának mechanizmusa

Az új határozat lehet az eredetivel mindenben megegyező vagy módosított határozat.

7. Az EKB monetáris funkciójának elkülönítése

Az EKB felügyeleti tevékenysége mellett korábbi funkcióját, a monetáris politika formálásának funkcióját megtartja, azonban ezeket a tevékenységeket szigorúan ketté kell választania.

A két funkció elkülönítésének eszközei a következők lehetnek:

- a monetáris és felügyeleti tevékenységet ellátó személyzet szervezeti szétválasztása,
- eltérő jelentési csatornák kialakítása,
- szakmai titoktartásra és információcserére vonatkozó belső szabályzat kialakítása,
- a kormányzótanács monetáris és felügyeleti tevékenységének szétválasztása (külön ülések, napirendek)

- közvetítő testület létrehozása, ahová minden, a mechanizmusban részt vevő tagország delegálhat tagot,
- elkülönített költségvetés.

Megjegyezzük, hogy a kormányzótanács monetáris és felügyeleti üléseinek szétválasztása, vagy esetleg ezek napirendben történő elkülönítése gyakorlati szempontból nem eredményezi a két tevékenység szigorú különválasztását, hiszen ugyanazon személyek ugyanazon ismerettel vesznek részt az üléseken.

8. Felügyelőtestület

A felügyelőtestületnek egy elnöke, egy alelnöke, négy EKB által kijelölt – nem monetáris szabályzó funkcióban részt vevő – tagja van. Szintén tagjai a felügyelőtestületnek az SSM-ben részt vevő országok által delegált személyek is. A testület elnökének és alelnökének kinevezése az Európa Tanács határozata alapján történik. Az elnök megbízatása öt évre szól, amelyet nem lehet meghosszabbítani.

Az Európai Központi Bank felügyeleti tevékenységének keretében a felügyelőtestület határozattervezeteket dolgoz ki és előterjeszti azokat a kormányzótanácsnak. Ezzel egyidejűleg a felügyelőtestület a határozattervezetet eljuttatja az érintett tagország illetékes nemzeti hatóságának is. A határozattervezet elfogadásáról vagy elvetéséről a kormányzótanács dönt.

A felügyelőtestületen belül egy legfeljebb 10 főből álló bizottság, az irányítóbizottság segíti a testület működését, az ülések előkészítését.

9. Szakmai titoktartás

A rendelet előírja, hogy az EKB-nak biztosítania kell, hogy a felügyelőtestület tagjai, az EKB felügyeleti tevékenységében részt vevő alkalmazottak, továbbá a felügyeleti tevékenységben közreműködő szolgáltatást nyújtók betartsák a szakmai titoktartásra vonatkozó elvárásokat. Ez nemcsak megbízatásuk idejére, hanem azt követően is érvényes.

10. A feladat ellátásához szükséges források

Az EKB jogosult éves felügyeleti díjat kivetni a mechanizmusban részt vevő tagország területén működő hitelintézetre, továbbá azon részt vevő országbeli fiókokra, amelyeket a részt nem vevő országbeli hitelintézet alapított.

Ebből pedig az következik, hogy az európai szintű bankfelügyelet tevékenységének finanszírozása nem adópénzből származik, hanem éppen a bankok lesznek azok, akik fenntartják ezt a felügyeleti rendszert.

A felügyeleti díj mértéke függ a hitelintézet, pénzügyi holding méretétől, rendszerbeli kockázatától. Ennek megítélésekor a konszolidáció legmagasabb szintjét kell figyelembe venni. Ezzel párhuzamosan azonban megmarad a nemzeti felügyelet azon joga, hogy a náluk maradó feladatok ellátására szintén felügyeleti díjat vessenek ki.

11. A személyzet és a személyzet cseréje

Érdekességként említhető, hogy az EKB-nak megvan az a jogosultsága, hogy a mechanizmusban részt vevő illetékes nemzeti hatóság számára kötelezővé tegye azt, hogy a hatóság felügyeleti tevékenységébe bevonja más tagországbeli felügyeleti hatóság személyzetét is.

12. A tevékenység áttekintése

Az Európai Bizottság 2015. 12. 31-ig és utána háromévente áttekinti a következőket:

- az SSM működését,
- a feladatok nemzetek közötti felosztásának hatékonyságát,
- az EKB szankcionálási gyakorlatának hatékonyságát,
- az intézetek engedélyezésének, az engedélyek visszavonásának hatékonyságát,
- a függetlenség, az elszámoltathatóság megvalósulását,
- az Európai Központi Bank és az Európai Bankhatóság együttműködését,
- a vezetési modell megfelelőségét,
- az Európai Központi Bank és a mechanizmusban részt nem vevő tagország együttműködését,
- az EKB-val szembeni jogorvoslat hatékonyságát,

- az SSM költséghatékonyágát,
- a monetáris és felügyeleti funkció szétválasztását.

A csatlakozás mellett és ellen szóló érvek

Különböző szempontok mérlegelésével dönthető csak el, hogy érdemes-e csatlakozni vagy sem.

Szombati [2014] többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy a centralizált döntéshozatali mechanizmus körülményes, hosszadalmas lehet, ami természetesen hátrányos a nem eurózónabeli európai uniós tagország számára.

Annak érdekében, hogy megalapozott döntés szülessen arról, hogy csatlakozik-e egy nem eurózónabeli tagország *Darvas* és *Wolff* [2013] alapján a következő szempontokat érdemes mérlegelni.

1. Az esetek nagy részében a nem eurózónabeli tagország – mivel képviselője ott ül a felügyelő testületben – ugyanolyan *döntéshozatali* jogokat élvez, mint az eurózónabeli. Kritikus kérdésekben azonban valamelyest hátrányba kerül, ugyanis a végső döntéshozó az EKB-ban a kormányzótanács, amelyben az EKB igazgatóságának 6 tagja és az eurózóna-tagországok központi bankjainak 18 vezetője ül. Erre a veszélyre hívja fel a figyelmet *Tröger* [2013], valamint *Ferran* és *Babis* [2013] is. Ez valóban jelenthet problémát, hiszen kritikus helyzetben a kormányzótanács hozza meg a döntését, ahol már nincs jelen a nem eurózónabeli tagország képviselője.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ha jelen lenne is, akkor ez mindössze egy szavazatot jelentene. Vegyük például azt az esetet, amikor az EKB felügyelő testülete egy nem eurózónabeli szoros együttműködésben lévő tagországban működő bank működési engedélyének visszavonásáról dönt (a döntéshozatalban részt vesz a tagország képviselője is, hiszen tagja a felügyelő testületnek), és a tagország – nemzeti érdekeinek szem előtt tartásával – nem ért egyet a döntéssel és a kormányzótanácshoz fordul. Noha más személyek képviselik a tagországokat a kormányzótanácsban, annak nemzeti összetétele azonban nagyban hasonlít a felügyelő testület összetételére. A kormányzótanácsban nemcsak a kifogását benyújtó csatlakozott tagország nem képviselteti magát, hanem más szoros együttműködésben lévő sem. Mindezeket figyelembe véve a két testületnek hasonló a nemzeti összetétele. Az említett tagország tehát nem tudta álláspontját érvényesíteni abban a felügyelő testületben, amelynek maga is tagja, különösebb jelentősége így nincs annak a ténynek, hogy az

a kormányzótanács dönt a kérdéses bank működési engedélyének visszavonásáról, amelyben nem képviselteti magát a szoros együttműködésben lévő tagország. Ott fedezhető fel talán némi érdeksérelem, hogy a döntés meghozatala körüli vitában a kormányzótanács tagjaként nem tud érvelni az említett szoros együttműködésben lévő tagország.

2. Néhány tanulmány szerint az EKB felügyeleti tevékenysége során *kisebb figyelmet* fog szentelni a kisebb országokban működő bankokra, bankcsoportokra. Ez a félelem nem megalapozott, hiszen egy egészségtelen pénzügyi rendszerrel rendelkező kis ország is komoly problémát tud okozni az egész európai pénzügyi rendszerben, így a kisebb országban lévő bankok felügyeletének elhanyagolása az egész mechanizmus létjogosultságát kérdőjelezné meg.

3. Bizonyos *makroprudenciális intézkedések* meghozatalának lehetősége átkerül az EKB kezébe, így előfordulhat olyan helyzet, amikor a nem eurózónabeli tagország – noha érdekében állna – önállóan nem jogosult intézkedést hozni.

4. A határokon átnyúló pénzügyi *integráció*, pontosabban az abból való *kimaradás* versenyképességbeli hátrányt jelent a nem csatlakozó országra nézve.

5. Mivel maga az egységes felügyeleti mechanizmus egy biztonságot nyújtó rendszerben való működést testesít meg, az SSM-ből való kimaradás – a kockázatosabb minősítésből fakadó *magasabb* finanszírozási *költség* miatt – versenyhátrányt jelent azon bankoknak, amelyek az SSM-en kívül maradnak. Itt nemcsak a bankok minősítéséről, hanem az anyaország és az általa kibocsátott értékpapírok minősítéséről is szó van. Természetesen minél kockázatosabb egy ország vagy egy bank, az általa kibocsátott eszköz után annál nagyobb felárat kell fizetnie, így jól mérhető vesztesége származhat az SSM-ből való kimaradás miatt.

6. Mivel a *Bankunió* különböző *pilléreit* még csak most alakítják ki, ezért nem lehet előre látni, hogy milyen más, további kötelezettség fogja terhelni az egységes bankfelügyeleti mechanizmusban részt vevő tagországokat. Itt szóba jöhet anyagi kötelezettség, de lehet szabályozásbeli következménye is az SSM-tagságnak. Képezzünk el egy olyan helyzetet, amikor egy EU-s rendeletben az jelenik meg, hogy az SSM-ben részt vevő tagországra a rendelet hatálybalépését követően bizonyos kötelezettség hárul. Mivel az EU-s rendelet automatikusan életbe lép a tagországok területén, így az SSM-tagság automatikus kötelezettséget vonhat maga után.

7. Ugyan a rendelet meghatározza az egységes bankfelügyeleti mechanizmus kereteit, a gyakorlati megvalósításra számtalan lehetőség kínálkozik. A csatlakozott országnak a felügyelő testületben való részvétele lehetőséget biztosít arra, hogy ha kismértékben is, de befolyásolja a mechanizmus *gyakorlati megvalósulását*.

Összegzés

A Bankunió első pillére, az egységes felügyeleti mechanizmus 2014 novemberétől lép működésbe, ez jelentős változásokat hoz majd a bankfelügyeleti tevékenységben.

Az eurózónabeli 18 ország automatikusan csatlakozik a rendszerhez, míg a többi 10 országnak lehetősége van a csatlakozásra. A csatlakozás mellett és ellen is szólnak érvek.

A központi felügyeleti tevékenységet az Európai Központi Bank – a monetáris funkciójától elkülönülten – hajtja végre. A rendszer elindulásakor mintegy 130 hitelintézet kerül az EKB közvetlen felügyelet alá, de bármely mechanizmusban részt vevő tagországbeli bank az EKB közvetlen felügyelete alá vonható. A rendszer elindulásával számos jogosultság kerül át az EKB-hoz.

Irodalomjegyzék

- Barclays [2013]: Annual report 2012. <http://group.barclays.com/about-barclays/investor-relations/annual-reports>
- BNP Paribas [2013]: Annual report 2012. <http://invest.bnpparibas.com/en/pid5859/annual-report.html>
- Bruess, F. [2013]: European Banking Union. Österreichisches Institute für Wirtschaftsforschung (Austrian institute of economic research), Working Paper, 454/2013. Bécs.
- Constâncio, V. [2013]: Towards the Banking Union. <http://www.ecb.int/press/key/date/2013/html/sp130212.en.html>
- Crédit Agricole Group [2013]: Annual report 2012. <http://www.credit-agricole.com/en/Investor-and-shareholder/Financial-reporting/Credit-Agricole-Group-Financial-statements>
- Deutsche Bank [2013]: Annual report 2012. https://www.db.com/ir/index_e.htm
- Darvas, Zs. – Wolff, G. B. [2013]: Should Non-Euro Area Countries join the Single Supervisory Mechanism? Bruegel Policy Contribution, Issue 2013/06. Brüsszel
- ECB Statistical Data Warehouse [2014]: List of MFIs. Frankfurt. [http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?node=4586742&REF_AREA=50&REF_AREA=65&REF_AREA=67&REF_AREA=105&REF_AREA=106&REF_AREA=124&REF_AREA=140&REF_AREA=152&REF_AREA=156&REF_AREA=262&REF_AREA=168&REF_AREA=179&REF_AREA=183&REF_AREA=190&REF_AREA=218&REF_AREA=216&REF_AREA=217&REF_AREA=232&REF_AREA=244&REF_AREA=256&REF_AREA=258&REF](http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?node=4586742&REF_AREA=50&REF_AREA=65&REF_AREA=67&REF_AREA=105&REF_AREA=106&REF_AREA=124&REF_AREA=140&REF_AREA=152&REF_AREA=156&REF_AREA=262&REF_AREA=168&REF_AREA=179&REF_AREA=183&REF_AREA=190&REF_AREA=218&REF_AREA=216&REF_AREA=217&REF_AREA=232&REF_AREA=244&REF_AREA=256&REF_AREA=258&REF_AREA=259&REF_AREA=260&REF_AREA=261&REF_AREA=262&REF_AREA=263&REF_AREA=264&REF_AREA=265&REF_AREA=266&REF_AREA=267&REF_AREA=268&REF_AREA=269&REF_AREA=270&REF_AREA=271&REF_AREA=272&REF_AREA=273&REF_AREA=274&REF_AREA=275&REF_AREA=276&REF_AREA=277&REF_AREA=278&REF_AREA=279&REF_AREA=280&REF_AREA=281&REF_AREA=282&REF_AREA=283&REF_AREA=284&REF_AREA=285&REF_AREA=286&REF_AREA=287&REF_AREA=288&REF_AREA=289&REF_AREA=290&REF_AREA=291&REF_AREA=292&REF_AREA=293&REF_AREA=294&REF_AREA=295&REF_AREA=296&REF_AREA=297&REF_AREA=298&REF_AREA=299&REF_AREA=300)

- AREA=265&REF_AREA=282&REF_AREA=281&REF_AREA=143&REF_AREA=278&REF_AREA=160&sf2=4&MFI_LIST=102&sf3=4&DATASET=0
- Enria, A.* [2013]: The Crisis in Europe, the Impact on Banks and the Authorities' Response. Trento. <http://www.eba.europa.eu/documents/10180/310352/Speech-at-University-of-Trento---Final-English---check-against-delivery.pdf>.
- Euro area Heads of State or Government [2012]: Euro Area Summit Statement. Brüsszel. <http://www.ecb.europa.eu/ssm/pdf/statement/Euroareasummitstatement2012-06-29EN.pdf>.
- Európai Bizottság [2012]: Javaslat „A hitelintézetek és befektetési vállalkozások helyreállítását és szanalását célzó keretrendszer létrehozásáról”. Brüsszel. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=COM:2012:280:FIN&rid=7>.
- Európai Parlament [2013]: Az Európai Parlament 2013. szeptember 12-i jogalkotási állásfoglalása az Európai Központi Banknak a hitelintézetek prudenciális felügyeletére vonatkozó politikákkal kapcsolatos külön feladatokkal történő megbízásáról szóló tanácsi rendeletre irányuló javaslatról. Brüsszel. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0371+0+DOC+XML+V0//HU&language=HU>.
- European Banking Federation [2013a]: European Banking Sector Facts and Figures 2012. Brüsszel. <http://www.ebf-fbe.eu/uploads/FF2012.pdf>.
- European Banking Federation [2013b]: The new EBF Banking Sector Statistics Database 2012. Brüsszel. <http://www.ebf-fbe.eu/index.php?page=statistics>.
- European Commission [2012]: Communication from the Commission to the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank – Action for Stability, Growth and Jobs. Brüsszel. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/eccomm2012_en.pdf.
- European Commission [2014]: European Parliament and Council back Commission's proposal for a Single Resolution Mechanism: a major step towards completing the banking union. Brüsszel. http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-14-77_en.htm.
- European Council [2012]: Towards a genuine Economic and Monetary Union – report by President of the European Council, Herman Van Rompuy. Brüsszel. <http://www.ecb.europa.eu/ssm/pdf/report/ReportbyPresidentofEuropeanCouncil2012-06-26EN.pdf>.
- Eurostat [2013]: Gross domestic product at market prices 2013. Brüsszel. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tec00001>.
- Ferran, E. – Babis, V.* [2013]: The European Single Supervisory Mechanism. University of Cambridge legal Studies Research Paper Series, 10/2013, Cambridge, március.
- Groupe BPCE [2013]: Annual report 2012. <http://www.bpce.fr/en/Investors/Results/Registration-documents>
- HSBC [2013]: Annual report 2012. <http://www.hsbc.com/investor-relations/financial-results>.
- ING Group [2013]: Annual report 2012. <http://www.ing.com/Investor-relations/Annual-Reports.htm>
- Liikanen, E.* [2012]: High-level Expert Group on reforming the structure of the EU banking sector. Brüsszel. http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/high-level_expert_group/report_en.pdf.
- Magyar Nemzeti Bank [2014]: A hitelintézeti szektor adatai. Budapest. https://felugyelet.mnb.hu/bal_menu/jelentesek_statisztikak/statisztikak/hiteladat_bev.html.
- Mérő K.* [2013]: Egy paradigma születése és bukása. A „túl nagy a csödhöz” elv értelmezésének és alkalmazásának változásai. In: Verseny és szabályozás 2012. MTA KRTK, Budapest.
- Royal Bank of Scotland [2013]: Annual report 2012. <http://www.investors.rbs.com/results-centre/annual-report-subsiary-results/2013.aspx>
- Santander Group [2013]: Annual report 2012. http://www.santander.com/cs/cs/Satellite/CFWCSancomQP01/es_ES/Santander-/Relacion-con-Inversores/Informe-anual.html?leng=en_GB&menuid=1278677300426

- Société Générale [2013]: Annual report 2012. <https://www.societegenerale.com/en/measuring-our-performance/information-and-publications/financial-results>
- Szombati Anikó* [2014]: Bankunió – mit látunk a partvonalról? http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/szakmai_cikkek/a-bankrendszer-jovoje/Szombati_Aniko_Bankunio_%E2%80%93_mit_latunk_a_partvonalrol.pdf
- Tröger, T.* [2013]: The Single Supervisory Mechanism – Panacea or Quack Banking Regulation? Working Paper Series, No. 27. Center of Excellence SAFE Sustainable Architecture for Finance Europe, Goethe University, Frankfurt.
- Wymeersch, E.* [2014]: The single supervisory mechanism or „SSM”, part one of the Banking Union. Brüssel. <http://www.nbb.be/>.

Válságkezelés és az euroszkepticizmus erősödése Magyarországon és az EU-ban – okok, minták, következmények

MARTIN JÓZSEF PÉTER

*Az elmúlt években sokrétű válság bontakozott ki az Európai Unióban. Ha válság van, akkor válságtudat is van mind a gazdasági és politikai döntéshozók, mind pedig a lakosság körében. A tanulmány a percepciók és a döntéshozatal viszonyát vizsgáló elméleti keretek tárgyalása után azt vizsgálja, hogy az EU milyen választ adott a válságra, és ez miként hat az Európai Unió megítélésére. Mitől függ az EU-ról kialakított kép, és mi a tétje annak, ha változik a lakosság és az elit uniós percepciója? Megmarad-e az EU a válság után is „gazdasági óriásnak” és „politikai törpének”? Hová fészkelte be magát az euroszkepszis ördöge – a politikába és/vagy a gazdaságba? Elemzésünk fókusza az EU új, közép- és kelet-európai tagállamai, különösen tekintettel Magyarországra és – másodsorban – Lengyelországra. Hogyan lehetséges az, hogy Magyarország, amely a rendszerváltás utáni első évtizedben az uniós tagságra aspiráló régiós országok közül eminens tanulónak mutatkozott és szinte feltétel nélkül támogatta az európai integrációt, jelenleg leszakadóban van nemcsak az uniós főáramtól, hanem a térség országaitól is? Milyen gazdasági és politikai okokra vezethető vissza a magyar euroszkepszis, és milyen kölcsönhatásban áll az EU-ról kialakított percepció az elmúlt bő egy évtized magyarországi gazdaságpolitikájával, illetve annak megítélésével?**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O520, P160, Z130.

* A jelen írás alapjául is szolgáló előadást a szerző először a „Fut velem egy rossz szekér” című debreceni gazdaságpolitikai konferenciára készítette 2013 áprilisában. Köszönet illeti Göncz Borbálát a tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseiért.

Martin József Péter, a Transparency International magyarországi ügyvezető igazgatója, a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója, a *Figyelő* korábbi főszerkesztője. E-mail: martin.jozsef.peter@gmail.com

A válság és az erőviszonyok átrendeződése az EU-ban

A 2008-ban kirobbant és hatásaiban mindmáig tartó globális pénzügyi és gazdasági válság több szinten sújtja az Európai Uniót. A szuverén adósságválság és a bankkrízis mellett a folyó fizetési mérleg válságától is szenved az EU (EEAG, 2013). A válságkezelés az első kettő orvoslására összpontosított, a harmadikra kisebb figyelem irányult. Pedig a krízis felfogható úgy is, mint annak szimptomatikus megnyilvánulása, hogy az eurózóna perifériájának országai (átmenetileg) elveszítették versenyképességüket. A leszakadó Dél és a válságot ép bőrrel megúszó Észak közötti szakadék mélyülése azzal a veszéllyel jár, hogy a „centrum” és a periféria¹ közötti törésvonal mentén szétfeszülnek a közös valutaövezet keretei.

Az unió megosztottságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a hitelfeltevő perifériaországok (Görögország, Írország, Olaszország, Portugália, Spanyolország) csoportjának összesített folyó fizetési mérlege az elmúlt évtizedben csökkenő trendet mutatva mindvégig hiányt mutatott – a válság mélypontján, 2009-ben a GDP-arányos deficit valamivel több mint 2 százalékos volt. Görögországban és Portugáliában kirívóan magas, a GDP 11 százalékára rúgó hiányt regisztráltak, de Spanyolországban is 5 százalékos volt a deficit. Eközben Németország folyómérleg-pozíciója ezzel ellentétesen mozgott, és tartósan a pozitív tartományban ragadt. Olyannyira, hogy a 2012 óta érvényben lévő új szabályok, a szigorúbb, koordináltabb fiskális és gazdaságpolitikát célzó úgynevezett hatos csomag alapján az Európai Bizottság 2013-ban vizsgálatot kezdeményezett Németországban, mivel a folyó fizetési mérleg tartósan, azaz az elmúlt év átlagában (bőven) a GDP 4 százaléka felett volt.

A hitelezők és a hitelfeltevők közötti versenyképességbeli szakadék a nemzetközi beruházási pozíciókban is tükröződik. Németországban helyzete 1995 és 2011 között folyamatosan javult, és 2011-ben a befektetett eszközállomány elérte az euróövezeti GDP 10 százalékát. A déli periféria és Írország esetében viszont az ellenkező dinamikát figyelhetjük meg: 2009-re az eurózóna GDP-jének 20 százalékára rúgott ezen országok kötelezettségvállalása, és ugyan utána valamelyest javult a pozíció, ám az olló így is nagyra nyílt Németország (és a többi északi állam), valamint a déliek között (EEAG, 2013, 2. fejezet).

¹ A centrum és a periféria közötti különbségtételt a továbbiakban leíró értelemben, a gazdasági és a társadalmi mutatókban meglévő eltérések deskripciójaként használom, jóllehet, e különbségtétel alapot adhat kritikai-geopolitikai, nemegyszer ideologikus megközelítéseknek is, például az EU birodalmi és/vagy kizsákmányoló jellegéről – egyebek mellett lásd Böröcz [2010] –, amelyekkel e helyütt nem foglalkozom.

A versenyképességükben megrendült déli perifériaországokban felütötte a fejét a szociális válság is, a munkanélküliségi ráták megugrottak. A legkirívóbb értéket Spanyolország mutatja, ahol az állástalanok aránya 2013-ban meghaladta a 26 százaléket (az ifjúsági munkanélküliség pedig elérte az 50 százalékot).² Egyértelműen kirajzolódik tehát az észak–dél megosztottság.

A megosztottság kelet–nyugat viszonylatban is részben tovább él, jöllehet a déli és a keleti periféria közötti erőviszonyok a válság nyomán átrendeződni látszanak. A rendelkezésre álló legfrissebb – 2013-as – egy főre jutó GDP-adatok alapján hosszú idő után változott a helyzet: már nemcsak Szlovénia az egyetlen olyan új (vagyis az EU-hoz a kétezres években csatlakozott) tagállam, amelynek az egy főre jutó GDP-je meghaladja a legszegényebb régi tagét, Görögországot.³ Régióinkból továbbra is Szlovénia a leggazdagabb: az egy főre jutó GDP 2012-ben a szlovén adósságválság dacára is az EU-átlag 83 százaléka volt. Ám a cseh mutató (80 százalék) is meghaladja nemhogy a görög (75 százalék), de a portugál szintet is (szintén 75 százalék). És a két válság által leginkább sújtott déli tagállam gazdasági teljesítményét immár Szlovákia is meghaladja (76 százalék), sőt Litvánia is hajszálra megközelíti (74 százalék).

Az elmúlt bő 60 év tényleges és az előttünk álló fél évtized becsült növekedési rátáit mutatja a brüsszeli Bruegel Intézet tanulmánya.⁴ Ebből az látszik, hogy az elkövetkező években alaposan átrendeződnek az erőviszonyok Európában. A Bruegel öt csoportba sorolta az európai országokat. Az északiakhoz Dánia, Finnország, Svédország, Írország és az Egyesült Királyság tartozik, a nyugati régiót Németország, Franciaország, Belgium, Hollandia és Ausztria, Dél-Európát a görög–portugál–spanyol–olasz négyes alkotja, Közép-Európát a visegrádi négyek és Szlovénia, míg Kelet-Európát a három balti ország, valamint Románia és Bulgária reprezentálja.⁵

A Bruegel-tanulmány alapján a következő trendek látszanak. 1. Közép- és Kelet-Európát leszámítva, az EU távolodni fog az Egyesült Államoktól, az egy főre jutó kibocsátás egyetlen régióban sem éri el az amerikai érték 80 százalékát. 2. Dél-Európára tartós lejtmenet vár. 3. 2017-re Közép-Európa az egy főre jutó GDP alapján befoghatja az euróválság által leginkább sújtott mediterrán államokat (ideértve Olasz-

² http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2013/pdf/ee1_en.pdf

³ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>

⁴ <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/755-the-euro-crisis-ten-roots-but-fewer-solutions/>

⁵ A felmérés a Nemzetközi Valutaalap (IMF) adatait használja, és az egyes régiók egy főre jutó GDP-ben mért teljesítményét az Egyesült Államokéhoz képest mutatja.

és Spanyolországot). 4. A sokat csodált északiak visszacsúsznak a második helyre a nyugatiak mögött. 5. Kelet-Európa egy főre jutó GDP-je 5-6 év múlva a folyamatos felzárkózás mellett is csak az amerikai mutató 40 százalékán áll majd, és alig haladja meg a legfejlettebb európai régió (a nyugati) felét.

Az egyenlőtlenségeket mérő Gini-mutató⁶ is azt jelzi, hogy a kelet–nyugat megosztottságot átszeli az észak–dél szakadék. A déli és a keleti régió közötti kiegyenlítés az egyenlőtlenségek alakulásában is tetten érhető. 2012–2013-ban Lettországon, Spanyolországon, Portugálián és Görögországon mutatkoztak a legnagyobb egyenlőtlenségek (a Gini-koefficiens ezekben az országokban 34 pont felett volt). Abból a 11 országból, amelyben a Gini-együttható az uniós átlag (31 pont) felett van, vagyis ahol az uniós átlagnál nagyobbak az egyenlőtlenségek, csupán az Egyesült Királyság tartozik a magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező „centrumhoz”, a további tíz ország a keleti és a déli perifériához sorolható. Figyelemre méltó, hogy Közép-Európából (a visegrádi négyek és Szlovénia) egyetlen országban sem regisztráltak az uniós átlagnál nagyobb társadalmi egyenlőtlenséget. Ezzel szemben a teljes kelet-európai térségben (Románia, Bulgária és a balti államok), továbbá az euróválság által leginkább sújtott, több esetben uniós mentőcsomagra szorult Délnyugat-Európa minden országában (Görögország, Spanyolország, Olaszország, Ciprus, Portugália) nagyobb az egyenlőtlenség az uniós átlagnál – függetlenül attól, hogy egy országban sikeres volt-e a válságkezelés (balti államok), vagy óriási társadalmi megrázkódtatás mellett felemás eredménnyel járt (Görögország).

Az egyenlőtlenségek vizsgálata is megerősíti tehát a nemzeti jövedelmekben is megmutatkozó észak–dél vagy centrum–periféria megosztottságot,⁶ és azt, hogy Közép-Európa mint térség immár sok szempontból jobb helyzetben van, mint a krónikus növekedési gondokkal küszködő Délnyugat-Európa.

Az EU-nak azonban nemcsak a gazdasági krízissel, az abból adódó regionális megosztottsággal, a belső kohézió evidensen megmutatkozó csökkenésével kell szembenéznie, hanem politikai és legitimációs válsággal is. Politikai válságról azért indokolt beszélni, mert politikai unió híján az EU szükségképpen többszólamú politikát folytat. Az uniós intézmények, így az Európai Bizottság és az Európai Tanács vezetőinek jogosítványa korlátozott, és bár a lisszaboni szerződés a korábbiakhoz képest kiterjesztette az egyszerű és a minősített többségi szavazásba tartozó jogsza-

⁶ Néhányan úgy vélekednek, hogy a felzárkózás valójában illúzió, a közép- és kelet-európai térség reperiferizálódása zajlik (*Pogátsa*, 2010). Bővebben nem foglalkozom ezen állítás igazolásával vagy cáfolatával, de annyit megjegyzek, hogy a válság nyomán az unión belül megfigyelhető észak–déli polarizáció megerősíteni, míg a Közép-Európa és Kelet-Európa közötti – és, mint majd látni fogjuk, e térségeken belüli – lényeges különbségek cáfolni látszanak e hipotézist.

bályok körét, a végső szót a legtöbb esetben a tagállamok mondják ki. A fragmentált Európa tehát nem képes egységesen fellépni egy olyan időszakban, amikor a stratégiai, adott esetben diszkrecionális döntéseknek komoly szerepük lenne.⁷

Mindemellett sokan látnak legitimációs válságot. Néhány uniós intézmény demokratikus legitimációja gyakran megkérdőjeleződik, nemcsak a közbeszédben – jobbra, bár nem kizárólag az euroszkeptikusok részéről –, hanem a tudományos irodalomban is. A vezetők és a vezetettek közötti szakadék az elmúlt évtizedekben nőtt, amire a válság még ráerősített. *Neil Fligstein* már bő fél évtizede, még a válság kitörése előtt európai összeütközésről (euroclash) írt, mondván: a globalizált elitnek és a lokalizált állampolgárok között az unió elfogadottságát és jövőbeli kifizetésait illetően a motivációk erősen különböznek (*Fligstein*, 2008). A válságban a helyzet csak romlott, az EU demokratikus deficitjét egyre többen panaszolják fel, a lakosság pedig láthatóan elégedetlen a nagy társadalmi költséggel járó válságkezeléssel és általában véve az unió működésével.

Az EU válasza a válságra

A 2008-ban kezdődött globális, illetve az egy-két évvel később eszkalálódott euróválság az unió történetének legnagyobb megpróbáltatását jelentette, és részben jelenti még ma is. Az EU a válságra átfogó reformmal, az intézményrendszer újrászabásával, a gazdasági kormányzás új alapokra helyezésével reagált.

Miért vált szükségessé a reform? A válság megmutatta, hogy megbukott az 1997-től hatályos Stabilitási és Növekedési Egyezmény (SNE), amely a tagállamok közpénzügyeit szabályozta. Már a válság 2008-as kirobbanása előtt az euróövezeti országok mintegy harmada megsértette az SNE fiskális szabályait, vagyis a GDP-arányos államháztartási hiányuk meghaladta a 3, államadósságuk pedig a 60 százalékos limitet. Számos ország, így az eurózónából Görögország, Írország, Portugália és Ciprus, a közös valutát nem használó államok közül pedig Magyarország, Románia és Lettország a válság kitörése után külső pénzügyi segítségre szorult, ellenkező esetben az államkötvényeit csak olyan magas áron vették volna a befektetők, hogy az csődhöz vezetett volna.

⁷ Talán az egyetlen kivétel az Európai Központi Bank (EKB). 2012 júliusában *Mario Draghi*, az EKB elnöke kijelentette, hogy „bármilyen áron” megvédik az eurót, majd 2012. szeptember 6-án korlátlan kötvényvásárlási programot hirdetett. Ez a kommunikáció, függetlenül a későbbi lépésektől, nyugtatóan hatott a piacokra, a periféria kötvényhozamai rögvést esni kezdtek.

Az alacsony kamatlábak miatt a tőke sokáig számolatlanul ömlött a periféria országaiba, buborékokat képezve – főleg – az ingatlanpiacon. A válság azonban megállította a tőkeáramlást, a buborékok kipukkantak, az eszközárak estek, és kiderült, hogy az euró túlértékelt a déli országok teljesítményéhez képest. A meglévő adósságokat tehát csak egyre magasabb kamatokkal lehetett megújítani, a hozamfelárak drámaian megnöttek a periférián. A centrum és a periféria közötti drámai kockázatfelár-különbség sokáig (2012-ig) az euróövezet létét veszélyeztette. Kiderült, hogy az euróövezet 2009 előtti konstrukciója nem válságálló, mert nem felelt meg az optimális valutaövezet (*Mundell*, 1961) követelményeinek, mivel a monetáris unióhoz nem társult gazdaságpolitikai egység. A válságban világossá vált, hogy az EU mégsem volt gazdasági óriás, ahogy sokáig emlegették, ellenpontozva a nemzetállami széttagoltság miatt ráaggatott politikai törpe kifejezést.

A szabályrendszer teljes átszabására volt tehát szükség, amelynek a lényeges elemeit a következőkben foglaljuk össze. 1. Szigorúbb és az eddiginél jobban koordinált fiskális politika. Ezt olyan új szabályok szavatolják, mint a hatos és a kettes csomag, a fiskális paktum és részben az európai szemeszter. 2. A versenyképesség erősítése. Ennek eszköze a hatos csomag, amely nemcsak a fiskális fegyelmet kényszeríti ki, hanem ügyel arra is, hogy ne legyenek nagy különbségek a tagállamok között olyan mutatók terén sem, mint a folyó fizetési mérleg vagy a munkanélküliség. 3. A növekedés ösztönzése. Ennek eszköze a gazdasági unió kiteljesítése és az Európa 2020 növekedési stratégia megvalósítása, amely része az európai szemeszternek. 4. A pénzpiaci kilengések csökkentése. A pénzügyi szabályozás és ellenőrzés átszabásának leglényegesebb eleme a bankunió, amely megtöri az ördögi kört a bajba került bankok és az eladósodott államok között.

A „mély és valódi Gazdasági és Pénzügyi Unió”⁸ tehát négy fázisból áll, amelyről az állam- és kormányfők 2012. decemberi ülésükön egyeztek meg. Először a bankunió egységes bankszabályozást vezet be az EU teljes területén.⁹ Másodsor az egységes költségvetési keret egyre több jogositványt ad Brüsszelnek a nemzeti költségvetések ellenőrzése terén, aminek a távolabbi jövőben közös pénzügyminisztérium és pénzügyminiszter lehet az eredménye. Harmadsor a gazdaságpolitikai keretrendszer egyre inkább integrálja és harmonizálja majd a gazdaságpolitikákat, ami

⁸ http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/archives/2013/04/20130430_1_en.htm

⁹ Ennek lényege, hogy a jövőben nem az adófizetőknek kell majd helytállniuk, ha egy pénztétel bajba kerül. A hamarosan startra kész hárompilléres rendszer (bankfelügyelet, szanálási alap, betétbiztosítás) kontúrjai 2014 tavaszára kirajzolódtak. <http://bruxinfo.hu/cikk/20140415-allnak-mar-a-bankunio-falai.html>

a versenyképesség növekedéséhez vezet. És negyedszer a tervezet azzal is számol, hogy – jóllehet az eszközök oldaláról itt szerepel a legkevesebb konkrétum – nő az európai intézményrendszer legitimitása és elszámoltathatósága. Ezekkel a lépésekkel, ha és amikor megvalósulnak, az EU egyre közelebb kerül a politikai unióhoz.

A politikai unió felé vezető út fő ellentmondása, hogy a rövid távú válságkezelést össze kell egyeztetni egy hosszabb távú céllal, a valódi gazdasági unió megteremtésével. Ez olyan, mintha tűzoltás közben kellene új szintet építeni az égő házra. A manóver kockázatos. A tagállamok és az uniós intézmények politikai elitjeinek ugyanis olyan döntéseket kell hozniuk, amelyek csak hosszabb távon éreztetik a hatásukat, a rövidebb, esetlegesen negatív következményeket viszont itt és most, vagyis a következő országos választáson kell viselniük. Félő tehát, hogy a nagy ívű elképzelésekhez (a közös költségvetési és gazdaságpolitikai keretrendszer létrehozásához) ezúttal sem lesz meg az elegendő politikai támogatás, vagyis a (tagállami) politika ördöge útját állja az egységesülést célzó gazdasági víziók megvalósulásának. Mindemellett látszanak a (rész)eredmények is: a bankunióból két év alatt valóság lett, aminek következtében megtörhető lesz a jövőben az ördögi kör a banki mérlegek romlása és a szuverén adósságok között.

A gazdasági egységesülés előtt álló legnagyobb akadály, nem függetlenül az időtényezőtől, hogy ilyen nagyszabású átalakítást aligha lehet végrehajtani az európai állampolgárok támogatása nélkül. Az integrációs folyamat hosszú távú céljainak támogatása a lakosság részéről, mint azt a továbbiakban részletesen taglaljuk, egyelőre nem látszik.

Integráció és percepció

A percepció eredetileg pszichológiai kifejezés, az öt alapvető érzékszervünk általi észlelést, a „sensory stimulus”-t jelenti. A gazdaságpszichológiában a döntéshozatal szempontjából elemzett gyors és lassú gondolkodásról szóló legújabb vizsgálatok alapja is a percepció pszichológiája (*Kahneman, 2011*). *Kahneman* kutatásai a politikai döntésekhez és attitűdökhöz is fontos fogódzót nyújtanak, hiszen azt jelzik, hogy az emberi agy rövid távon érzelmi alapon szelektál és dönt. A racionalizálás és – adott esetben – az érzelmi agy felülbírálata csak hosszabb távon következik be. A rövid távú percepció tehát szükségképpen érzelmi viszonyulást jelez.

A tanulmány további részében elsősorban az intézményi közgazdaságtan percepcióval kapcsolatos fogalmakészletét használom. *Douglass North*, az intézményi közgazdaságtan klasszikusa szerint az emberi fejlődést a szereplők percepció-

ja irányítja; a döntések ezek alapján születnek (North, 1990). A percepció ebben a megközelítésben a szereplők mentális konstrukcióival, hiedelmeivel egyenlő. North szerint az emberiség azért hoz létre intézményeket, hogy rendet tegyen maga körül, és csökkentse a bizonytalanságot (North, 1991). Az intézményi változás olyan folyamat, amelynek során a szereplők döntésük következményeire vonatkozó percepcióik alapján cselekszenek. Az intézmények pedig akkor változnak, ha a szereplők új lehetőséget vagy új veszélyt érzékelnek (North, 2005).

Intézmények alatt a szabályokat és a szabályokhoz elvezető mechanizmusokat értjük (Elster, 1995). Ide tartoznak a formális szabályok (például a törvények), valamint az informális elkötelezettségek, mint például a normák, a hagyományok, a szokások is (North, 1990). North megkülönbözteti a játék szabályait (intézmények) és a játék szereplőit (szervezetek). Az intézmények és a percepciók között állandó interakció áll fenn. Egy másik megközelítés szerint az intézmények a kiépült társadalmi szabályok rendszerét jelentik, amelyek a társadalmi interakciókat strukturálják (Hodgson, 2006).

Az uniós integráció az elitek által vezérelt folyamat (Fligstein, 2008). A klasszikus integrációs elméletek¹⁰ ezt evidenciaként kezelik. Empirikus tanulmányok szintén megerősítik, hogy az EU jövője nagy részben a tagállami elitek percepciójától függ (Lengyel–Ilonszki, 2010). A közvéleményre így sokáig csupán a támogató szerepet osztották. A maastrichti szerződés 1993-as hatálybalépését követően azonban a „posztfunkcionalizmus”, és ezzel a közvélemény meghatározó szerepe mértékadó megközelítéssé vált (Hooghe–Marks, 2008; Göncz, 2010). A közvélemény megengedő konszenzusa korlátozó disszenzussá változott (Hooghe–Marks, 2008, Carrubba, 2001), vagyis a közvélemény az integrációs folyamat „önálló szereplőjévé” vált, amely kész azt akár blokkolni is. Az integrációs folyamat kapcsán számos munka tárgyalja a közvélemény elégedetlenségét, a demokratikus deficitet (Follesdal–Hix, 2006), az elit és a lakosság közötti szakadékot (Fligstein, 2008).

Mitől függ, hogy a közvélemény támogatja-e az európai egységesülés folyamatát? Egyéni szinten a választ empirikus tanulmányok adják meg: az iskolázottság, a jövedelmi helyzet, az életkor, a foglalkozás és az identitás mind összefüggésben áll-

¹⁰ Az uniós integrációs elméletek az intézményépítés egyik ágába tartoznak. Az EU intézményépítési elméletei az integráció közös szabályozási terének, vagyis a játékszabályoknak a változását és kiterjesztését írják le (McGovern–Wallace, 1996). Az integrációs elméletek egyik legfontosabb ágát mindmáig a racionális választáson (rational choice) alapuló teóriák képezik (Fligstein–Mara-Drita, 1996), amelyek a szereplők döntéseit elemzik, elsődlegesen a nemzeti versus szupranacionális intézmények közötti kompetencia- és hatáskörelosztás szempontjából. Az integrációs elméletek közé sorolhatók még az útfüggő „kulturális keretről” (Fligstein–Mara-Drita, 1996), továbbá az EU-ról mint normatív hatalomról (Manners, 2002, Laidi, 2005) szóló teóriák is, továbbá könyvtárnyi olyan munka, amely a „mi az EU?” kérdésre keresi a választ – ezekre azonban most nem térek ki.

nak az EU-val kapcsolatos attitűdök alakulásával (*Fligstein, 2008, Inglehart, 1970*). A magasabb státusúak, a jobb helyzetben lévők, a fiatalok és az európai identitással inkább rendelkezők nagyobb eséllyel válnak az EU támogatóivá (*Fligstein, 2008*).¹¹

Makroszinten vizsgálva ugyanezt három séma rajzolható meg: az instrumentalista, az identitásalapú és a proxyk által közelített politikai célzás (political cueing) (*Göncz, 2010*). Az utilitarista-instrumentalista következtetés azt mondja, hogy a lakosság a költségek és a hasznok mérlegelése után támogatja (vagy nem) az európai integrációt (*Anderson, 1998, Gabel, 1998*). A másik következtetés az lehet, hogy az identitás határozza meg az integráció megítélését (*Hooghe–Marks, 2001, 2005*). *Fligstein* [2008] szerint az európai identitás terjedése az uniós politikák továbbbi koordinációjának előfeltétele. Egyelőre azonban nincs európai démosz, és az integráció mélyülése sem feltétlenül erősíti az európai identitást (*Political Capital, 2013*). A harmadik következtetés azt emeli ki, hogy mivel egy komplex, nehezen érthető folyamatról van szó, a kognitív kapacitások mobilizálása (*Inglehart, 1990*) szükséges a véleményalkotáshoz. Fogódzókra, proxykra van szüksége a lakosságnak ahhoz, hogy véleményt alkosson az EU-ról. Ilyen proxy lehet a hazai közélet, azaz a politikáról és a gazdaságról kialakított kép,¹² amelyet – egyebek mellett – az elitek véleménye és a médiából szerzett információk befolyásolhatnak a leginkább.

Növekvő euroszkepszis

A továbbiakban az Eurobarometer adatainak (Eurobarometer, 1993) tükrében azt vizsgáljuk, hogy az elmúlt években, a válság alatt hogyan alakult az Európai Unióról alkotott vélemény – az EU egészében. Ennek tesztelésére az „Önben milyen kép alakult ki az Európai Unióról?” kérdést használjuk. A válság előtt, 2007-ben még 49 százalék volt azok aránya, akik nagyon pozitív vagy pozitív képet alkottak az Európai Unióról. Ez a mutató 2012 végére 30 százalékra esett vissza, ami mélypontot jelent az integráció történetében.¹³ Az, hogy a válság nyomán csökken az unió

¹¹ Ezt erősíti meg egy régebbi hazai empirikus vizsgálat (*Lengyel–Blaskó, 2002*) is, amely az EU-tagság támogatói közül azokat emeli ki, akik informáltak és involváltak az uniós ügyeket illetően.

¹² A gazdaságról alkotott kép része lehet az utilitarista véleményalkotásnak is.

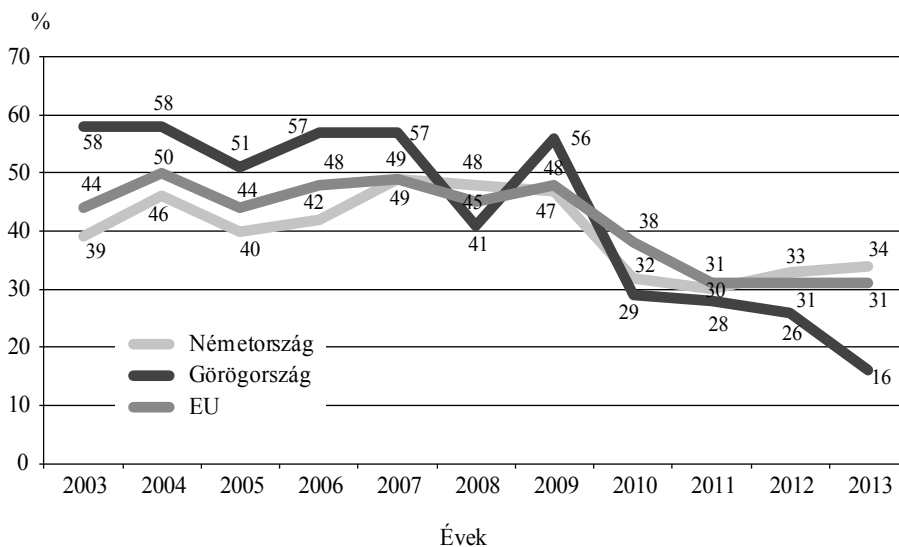
¹³ A 30 százalék tehát azok súlyát mutatja, akik az EU-ról nagyon pozitív vagy eléggé pozitív képet alkotnak. Az Eurobarométer erre csak 2003-tól kérdez rá. Ez előtt, 1973-tól kezdve az Eurobarométer azt kérdezte a lakosságtól, hogy „jó dolog-e” a tagság. Ésszerű lenne tehát hosszabb időszoron nézni az eredményeket, de ez a kérdés utoljára 2011 májusában került be a kérdőívbe. Akkor egyébként a tagállamok közvéleményének 47 százaléka vélekedett úgy, hogy a tagság jó dolog. Ennél alacsonyabb értéket a megelőző 38 évben csak egyszer mértek, 1996-ban.

népszerűsége, még nem annyira meglepő. Az viszont már inkább figyelemre méltó, hogy ez a tendencia nemcsak a válság által sújtott déli perifériára jellemző, hanem az elmúlt fél évtizedben olyan, a válság dacára sikert sikerre halmozó országokra is, mint Németország, Ausztria, Svédország vagy Hollandia. A válság éveiben Európaszerte megnőtt az euroszkepticizmus. Az 1. ábra az uniós válságban a legnagyobb hitelező, vagyis Németország, valamint – egy főre jutóan – a legnagyobb hitelfelvevő, Görögország, továbbá a teljes uniós közvélemény EU-val kapcsolatos attitűdjét mutatja. Az, hogy a centrum és a periféria adatai egyaránt negatív rekordot döntöttek 2012 végén, értelmezhető úgy, hogy a hitelező északiak azt gondolják, túl sokat adnak, míg a hitelfelvevő déliek úgy érzik, túl keveset kapnak.

1. ábra

Az EU-ról pozitívan vélekedők aránya*

(A lakosság százalékában)

*Aki számára az EU megítélése pozitív.

Megjegyzés: A pontos kérdés így hangzott: „Milyen képe van Önnek az Európai Unióról? Válaszok: nagyon pozitív, inkább pozitív, inkább negatív, nagyon negatív. A nagyon pozitív és az inkább pozitív válaszokat összegeztük. A két (tavaszi és őszi) adatfelvétel közül minden évben az őszi választottuk.

Forrás: Eurobarométer.

Az euroszkepticizmus nemcsak a kisebb pártokban, de a politika főáramában is felütötte a fejét. Görögországban a 2012-es választásokon az uniós mentőcsomag ellen kampányoló radikális baloldali Sziriza párt majdnem megszerezte a szavazatok többségét, a 2014-es európai parlamenti választáson pedig győzelmet aratott. Görögország eddig háromszor kapott hitelt a trojkától (Európai Bizottság, Európai Központi Bank, Nemzetközi Valutaalap), és 2012-ben az államadósság 54 százalékát kellett leírni a fizetőképesség megőrzése érdekében. A görög helyzet paradoxonja, hogy miközben a lakosság széles rétegei utasították el a mentőcsomaggal együtt járó megszorításokat, a túlnyomó többség, mintegy 80 százalék nemcsak hogy az Európai Unióban, de az eurózónában képzelel el országja jövőjét. A görög gazdaságban a megszorítások ellenére sem – sokak szerint éppen emiatt nem – tudott beindulni a növekedés. A görög GDP még 2013-ban is 3,9 százalékos visszaesést mutatott, igaz, 2014-re, hosszú évek óta először, 0,6 százalékos élénkülés várható.¹⁴

De nemcsak a válság által leginkább sújtott periférián, de a centrumban is hódít az euroszkepticizmus. Nagy-Britanniában a Függetlenségi Párt (UKIP), Franciaországban pedig a szélsőjobboldali Nemzeti Front (FN) nyerte meg EU-ellenes jelszavakkal a 2014-es európai parlamenti választásokat.

Az euroszkepticizmus mintái

Többféle tipológiát használ a szakirodalom az euroszkepticizmus mintáinak megkülönböztetésére. A kemény és a puha euroszkepticizmus (*Szczerbiak–Taggart*, 2008) közötti különbség abban ragadható meg, hogy az előbbi ideologikus, érzelmi és értékalapú, s a (mélyülő) integrációt ideológiai és értékalapon ellenzi. Ennek legfőbb példájaként Nagy-Britanniát szokás említeni. A britek a belépéstől kezdve vonakodó tagjai voltak az EU-nak. A brit közvélekedés az EU-ból legfeljebb a szabad kereskedelmet és az egységes piacot fogadja el, a politikai unió és a föderalizáció irányába mutató lépéseket szinte egyöntetűen opponálja. Ezért maradt ki Nagy-Britannia az euróövezetből, a schengeni megállapodásból, és eddig – a minden EU-tagállam számára kötelező hatós csomagon és az európai szemeszteren kívül – nem csatlakozott a gazdasági kormányzást új alapokra helyező egyetlen paktumhoz sem, továbbá egyelőre távol marad a bankuniótól is. *David Cameron* kormányfő 2013-ban beígérte: amennyiben 2015-ben megnyeri a választásokat, újra kívánja tárgyalni a

¹⁴ http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2013/pdf/ee7_en.pdf

csatlakozási szerződést az EU-val, majd utána népszavazást írna ki a „menni vagy maradni” kérdésről.

A keménnyel szembeállított puha euroszepticismus haszonelvű és pragmatikus szempontból bírálja az integrációt – nem lát benne elegendő hasznot –, miközben annak intézményi kereteit nem kívánja felrúgni, de még szűkíteni sem feltétlenül. Ez az EU-pesszimizmus inkább a „maradjunk tagok, de elégedetlenek vagyunk” érzése. A válság nyomán inkább a puha euroszepticismus hódít az EU-ban, Nagy-Britanniát – és részben Svédországot és Csehországot – kivéve. Mindhárom ország jelezte, hogy kimarad a bankunióból, és korábban a gazdasági kormányzás reformja érdekében létrejött Euró Plusz Paktumhoz sem csatlakozott egyikük sem (ez utóbbihoz, negyedikként, Magyarország sem csatlakozott). Emellett Nagy-Britannia és Csehország a gazdasági kormányzás egyik pillérének számító fiskális paktumtól is távol tartja magát.

Egy másik megközelítés az EU-val szembeni ellenérzéseket négyes tipológiába sorolja, két dimenzió mentén. *Kopecky–Mudde* [2002] modelljében a két dimenzió az EU értékelvű, általános támogatása vagy elutasítása (e szerint megkülönbözteti az eurofiliát és az eurofóbiát), illetve az EU éppen aktuális politikájával szembeni utilitarista viszonyulás (e szerint tesz distinkciót az eurooptimizmus és az europeszimizmus között). Ez a modell tehát négy csoportra osztja a politikai szereplőket, illetve országokat: eurorajongó, europragmatikus, euroszeptikus és EU-ellenes. Utóbbi kettő közötti hasonlóság az, hogy az értékelvű dimenzióban elutasítják az EU-t, az europragmatikus azonban haszonelvű megfontolások alapján mégis pártolja az integrációt.

Az euroszeptiszta azonban a politikai ideológiák oldalától is osztályozni lehet. Ez alapján megkülönböztetjük a szabadpiaci és a populista-nacionalista viszonyulást Európához. A keményen euroszeptikus országok – elsősorban Nagy-Britannia – EU-kritikájának jelentős részét eredetileg a szabadpiaci ideológia határozta meg, amely elsősorban a thatcherista hagyományra épül. Mára azonban a britektől sem idegen a piacvédő, az uniós értékekkel, a négy szabadság közül különösen a munkaerő-áramlással szembeni fenntartás. 2013 végén nagy felzúdulást keltett és kivívta az Európai Bizottság ellenkezését, amikor London váratlanul kilátásba helyezte az új tagállamokból érkező bevándorlók korlátozását.

A periféria – legyen az keleti vagy déli – euroszepticismusa ugyanakkor szinte minden esetben populista-nacionalista, de legalábbis szuverenista, vagyis vélt vagy valós nemzeti érdekeket véd a szupranacionális szemlélettel és politikákkal szemben.

Az euroszkepticizmus terjedése a válság és az azzal kapcsolatos elégedetlenség mellett összefügg azzal is, hogy továbbra sincs európai démosz, az európai identitás-tudat csak részben él a tagállamok lakosságának körében. A magukat csak európainak vallók aránya 2 százalék, míg az elsősorban európai, másodsorban nemzeti identitást magukénak tudók súlya 5 százalék volt a 2013. végi Eurobarométer-felmérés szerint. Az is igaz ugyanakkor, hogy a magát elsősorban nemzetinek, másodsorban európainak vallók köre viszont az utóbbi időben a válság dacára nőtt: a 2010-es 41 százalékról 2013-ban 47 százalékra.

A gyenge európai identitás legfontosabb oka a nyelvi és kulturális fragmentáltság. Nincs, vagy alig van páneurópai nyilvánosság. Egyes elemzések emellett megemlítik még az ellenségkép hiányát és az integráció elitprojekt jellegét (Political Capital, 2013). A nyelvi és kulturális sokszínűség várhatóan még nagyon sokáig fennmarad, megnehezítve az olyan nagy ívű, a gazdasági versenyképesség miatt szükségszerű, ám egyelőre mégis inkább utópisztikus célok elérését, mint a politikai unió. Utóbbi esetben a gazdasági és a politikai irányítás egyre inkább nemzetek felettivé válna.

Történetileg a nemzetek kialakulása általában akkor következett be, amikor közös külső ellenségkép kovácsolta egységbe az egy területen élőket (Münch, 2000). Az Európai Unióban ők legfeljebb bevándorlók lehetnek, de a bevándorlásért az európai polgárok közül sokan éppen az EU-t okolják. A közös ellenségkép hiányát azonban megfogalmazhatjuk pozitívan is: a mai Európai Unióban hiányzik az a projekt, amely tömegeket lenne képes mobilizálni. Az euró megmentése inkább a túléléssel egyenértékű, aligha alkalmas arra, hogy egy vízió mentén a lakosság számottevő része felsorakozzon. Ehhez járul még hozzá az uniós integráció elitprojekt jellege, a vezetők és a vezetettek közötti szakadék is gátat szab az európai identitás megerősödésének.

Az Európai Unió legitimációs válságának indikátora, hogy az EU teljesítményét kevesen értékelik pozitívan, és sokan vannak, akik nem bíznak az uniós intézményekben. Ez egyfelől megnehezítheti a válságkezelést, másfelől ellehetetleníti az integráció mélyülését célzó törekvéseket. A válságkezelés során szinte közhellyé vált, hogy vagy sikerül szorosabbra fogni a koordinációt az uniós tagállamok között, és elmozdulni a föderatív irányba, vagy a növekvő fragmentáltság magát a válságkezelést is alááshatja.

Az EU általános népszerűségvesztése ellenére az uniós lakosság döntő része továbbra sem akar megszabadulni az integráció intézményes kereteitől. Egy 2013-as Eurobarométer-felmérés szerint az euróövezeti lakosok 57 százaléka országára

pozitív hatással van a közös valuta, és bő kétharmaduk véli úgy: az euró bevezetése jó az EU-ra nézve. Az unió egészében túlnyomó többségben vannak azok, akik nem szeretnék, ha országuk kilépne az integrációból.

Az unió népszerűségét mérő index drámai esésének részben a demokratikus kontroll hiányának percepciója, részben pedig a válság és a perifériaországokban végbement életszínvonal-csökkenés lehet az oka. A demokratikus legitimitáció erősítésének egyik jele lehet, ha az Európai Bizottság elnökét az európai parlamenti választás eredményének függvényében nevezik ki, továbbá a nemzeti parlamentek a jövőben nagyobb szerepet kapnak a döntéshozatalban. Az életkörülmények javulása a megszorítások által sújtott tagállamokban csak fokozatosan következhet be. Annak a valószínűsége a minimálisra csökkent, hogy a korábban népszerű katasztrófa-forogatókönyvek (államcsőd, eurózóna felbomlása) megvalósulnak, de a reálgazdasági kilábalás így is minden mértékadó prognózis szerint lassú lesz. Különösen nagy bajban van a nyakig eladósodott és rossz növekedési kilátásokkal rendelkező Dél-Európa (Darvas, 2012).

Az intézményi változások, például a Brüsszelnek egyre nagyobb szerepet adó gazdasági kormányzás révén az európai identitás erősödhet. Ha a két folyamat nem erősíti egymást, az megakaszthatja a reformlendületet. Az adatok egyelőre az európai polgároknak az EU-val szembeni elégedetlenségéről tanúskodnak, és csak sovány vigasz, hogy többnyire nincs nagy véleményük arról sem, ami a saját országukban zajlik.

A magyar euroszkepticizmus

A magyar euroszkepticizmus komplex jelenség. A korábbi, a 2010-es kormányváltás előtti vizsgálatok a puha jelzővel írták le (Lengyel–Göncz, 2010). Az EU megítélése 2004-től 2012-ig trendszerűen romlott.

Az EU megítélése Magyarországon 2012 tavaszán volt a mélyponton: akkor az unióról pozitív képet alkotók aránya 25 százalék volt, ez a mutató soha korábban nem állt ilyen alacsony szinten. 2013-ban valamelyest javult az EU megítélése, és a 2013-as Eurobarométer-vizsgálat szerint 35 százalékig kúszott fel az EU-ról a pozitívan vélekedők aránya, de ez még mindig alacsonyabb, mint a 2011 előtti értékek. Új, és nyilvánvalóan a 2010 utáni Fidesz-kormány unióellenes retorikájával (és részben politikájával) összefüggő fejlemény, hogy egy 2013. nyári magyarországi felmérés

szerint a lakosság harmada ellenségnek tekinti az EU-t, ha metaforikus módon is, de szabadságharcot vívna az EU ellen.¹⁵

Még mielőtt levonnánk azt a következtetést, hogy Magyarország, vagy akárcsak a Fidesz-szavazók döntő része euroszkeptikussá vált, ezt árnyalendő, álljon itt néhány adat. Magát a tagságot egy 2013-as közvélemény-kutatás szerint az emberek kétharmada (65 százaléka) pártolja, vagyis ennyien támogatják, hogy Magyarország tagja maradjon az EU-nak. Egy esetleges népszavazáson 59 százalék szavazna a bennmaradás mellett.¹⁶ Ráadásul e felmérés szerint a Fidesz szavazói nem kevésbé pártolják a tagságot, mint a többi párt szavazói.

A képet tovább árnyalja, hogy az Európai Bizottságban bízók hányada ugyan csökken, de 55 százalék körüli értékével még mindig jócskán az uniós átlag (36 százalék) felett van, és jóval magasabb a magyar kormányban bízók arányánál (31 százalék) is. Az EU-ról alkotott kép a csatlakozás óta megfigyelhető negatív (egyre kevésbé pozitív) tendenciájú változásának fényében meglepő az a tény is, hogy a részben európai identitással rendelkezők köre – vagyis azoké, akik identitásuk meghatározása során az európaiakat is említették – a csatlakozás idején, 2004-ben regisztrált 35 százalékról 2013-ban 55 százalékra, tehát jelentős mértékben szélesedett. Sőt, az eurónak az országra gyakorolt hatását 2013 tavaszán valamennyivel kevesebben ítélték meg pozitívan (42 százalék), mint negatívan (46 százalék) – a közös valuta elmúlt években Magyarországot is érintő válsága dacára. Mindemellert az is igaz, hogy a csatlakozástól 2011-ig mindvégig többségben voltak azok, akik az eurót az ország szempontjából pozitívnak értékelték – azóta viszont az ellentáborban vannak többen, nyilván megint csak nem függetlenül az euróválságtól, valamint a kormányzat euroszkeptikus retorikájától.

Az unióval kapcsolatos vélemények polarizációját mutatja, hogy egy elemzés¹⁷ szerint Magyarországon 2006-ról 2011-re a szorosabb integrációt pártoló „föderalisták” aránya 28 százalékról 41 százalékra nőtt a lakosság körében. Az látszik tehát, hogy végletesebb és ennek következtében átpolitizáltabb lett a kétezres évek második évtizedében az unióról kialakult kép: nőtt az EU-t ellenségnek tartók, de a „föderalisták” aránya is. Az „átlagos” magyar euroszkeptikus – miközben elégedetlen és pesszimista az EU jövőjével kapcsolatban – továbbra is az unióban látja Magyarország jövőjét: az uniót folytonosan ostromozó kormányzati retorika tehát egyelőre nem tudott áttörni a közvéleményen.

¹⁵ <http://www.median.hu/object.8a6eab8d-ef69-4c3e-a040-7c75d6877b32.ivy>

¹⁶ <http://www.median.hu/object.0b5065b6-2560-4a4b-9422-cb74f140624d.ivy>

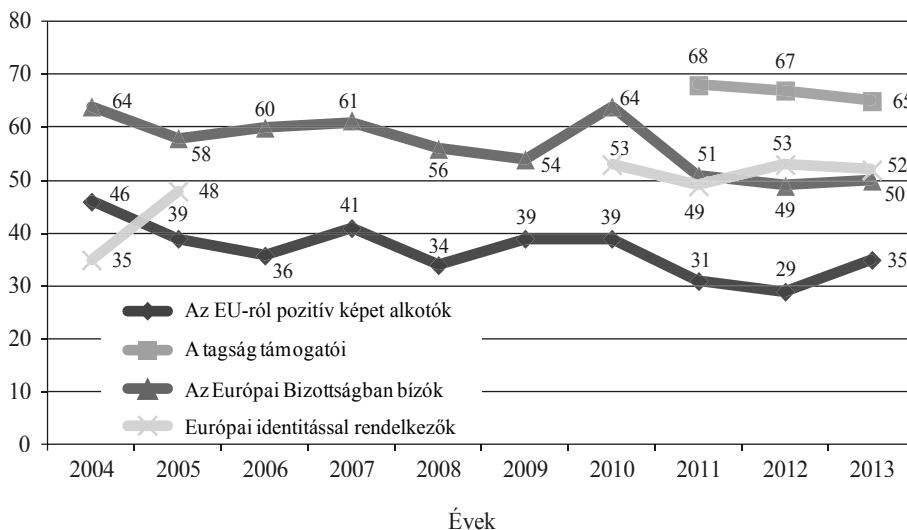
¹⁷ http://www.republikon.hu/upload/5000319/EUfederalista_republikon.pdf

A 2. ábra a magyaroknak az Európai Unióval kapcsolatos néhány attitűdjét tartalmazza.

2. ábra

A magyar társadalom EU-val kapcsolatos attitűdjei

(A lakosság százalékában)

Megjegyzések: A pontos közvélemény-kutatási kérdések így hangoztak: 1. „Milyen képe van Önnek az Európai Unióról?” (Eurobarométer) Válaszok: nagyon pozitív, inkább pozitív, inkább negatív, nagyon negatív. Az ábrán azok aránya látszik, akik számára az EU megítélése nagyon pozitív vagy pozitív. 2. „Támogatja-e Ön Magyarország uniós tagságát?” (Medián) Válaszok: igen, nem. (A Medián kutatása, 2013.) 3. „Inkább bízok, vagy inkább nem az Európai Bizottságban?” (Eurobarométer) Válaszok: inkább igen, inkább nem. 4. „A közeli jövőbe tekintve Ön saját magát milyen identitásúnak tartja?” (Eurobarométer) Válaszok: csakis nemzetinek, nemzetinek és európainak, európainak és nemzetinek, csakis európainak.

Forrás: Eurobarométer, Medián, saját számítások.

Ha egy évben két adatfelvétel volt, akkor mindig a későbbit vettük figyelembe. Az Eurobarométer esetében az őszi adatok szerepelnek a grafikonban. Az identitással kapcsolatos kérdés hiányzik a 2006 és 2009 közötti Eurobarométer-vizsgálatokból.

Mitől függ Magyarországon az EU-ról formált vélemény? Önmagában a válság hatása aligha ad kielégítő magyarázatot a hazai euroszkepticizmus erősödésére, hi-

szen azok aránya, akik pozitívan vélekednek az EU-ról, már a válság előtt is esést mutatott: a 2004-es 46 százalékról 2009 elején 33 százalékra csökkent, miközben az EU átlagos mutatója ugyanezen idő alatt 50-ről csak 45 százalékra mérséklődött. Magyarországon már a válság előtt is meredek esést mutatott azok aránya, akik szerint az EU „jó dolog”: a 2004-es 49 százalékról 2008-ban 31 százalékra csökkent (miközben az EU átlagos mutatója ugyanezen idő alatt 56-ról 53 százalékra mérséklődött).

Meglepő módon az EU megítélése éppen ellentétes irányú trendet mutat az identitás módosulásával: miközben az EU egyre népszerűtlenebb, az európai identitással is rendelkezők aránya lényegesen nőtt a csatlakozás óta eltelt időszakban. Ez egyfelől jelzi az integráció megítélésével kapcsolatos vélemények polarizálódását, másfelől kizárja annak a lehetőségét, hogy a magyarországi euroszkepszis erősödését a gyenge vagy gyengülő európai identitás számlájára írjuk.

Önmagában az utilitarista megfontolásokkal, vagyis azzal, hogy mit kap Magyarország az uniótól, is nehezen indokolható az EU-val kapcsolatos szkepszis trendszerű növekedése. Magyarország az európai integráció egyik legnagyobb haszonélvezője, ami az unióból jövő pénzáramlást jelenti. Az egy főre jutó támogatások tekintetében az ország mind a 2007 és 2013, mind pedig a 2014 és 2020 közötti időszakban a második helyen áll. A magyarországi közberuházások 97 százaléka uniós pénzből valósul meg. Az egységes piac a hazai GDP mintegy 80 százalékát kitevő export számára hatalmas lehetőségeket hordoz. És nem árt megemlíteni azt sem, hogy Magyarország az uniós tagság nélkül az elmúlt évtized pénzügyi viharaiiban egyszer, esetleg kétszer – 2008 októberében szinte bizonyosan, 2011 novemberében talán – csődbe ment volna. 2008 őszén néhány napig a magyar államkötvénypiac befagyott, a magyar államadósság eladhatatlan volt, a forint árfolyama beszakadt. Ebből a mély válságból az Európai Unióval és a Nemzetközi Valutaalappal kötött megállapodás révén tudott kilábalni az ország.

Az utilitarista, pragmatikus megfontolások mégsem hagyhatók teljesen figyelmen kívül a magyarországi euroszkepticizmus vizsgálatakor. A fentiek ellenére ugyanis kitapintható a lakosság EU-val kapcsolatos elégedetlensége, amelyet elemzésünkben proxykon keresztül ragadunk meg. Mint ugyanis korábban írtuk, az integráció komplex, nehezen érthető folyamat, kognitív kapacitások mobilizálása (*Inglehart, 1990*) szükséges a véleményalkotáshoz. Fogódzókra, proxykra van szüksége a lakosságnak ahhoz, hogy véleményt alkosson az EU-ról. Ilyen proxy lehet a közbeszéd eltolódása az euroszeptikus irányba, továbbá a hazai gazdaság teljesítményének alakulásáról alkotott vélemény.

A csatlakozástól 2010-ig tartó időszakban a politikai elit EU-hoz való pozitív viszonyulása volt túlsúlyban, az euroszkeptikus vélemények jobbjára, bár nem kizárólagosan,¹⁸ csak a szélsőséges politikai formációk, mindenekelőtt a szélsőjobb-oldali Jobbik részéről fogalmazódtak meg. A 2002 és 2010 között regnált balközép kormányok uniós elkötelezettségéhez nem férhetett kétség, jóllehet az uniópárti viszonyulásba azért egy-egy kikacsintás is belefért. Ilyennek látszott a 2007-es gázvezeték vita (Nabucco versus Kék Áramlat), amelyben a magyar kormány nem osztotta a közös európai álláspontot. A jobbközép ellenzék sem táplálta az EU-ellenességet, sőt, az államháztartási hiány kérdésében – amelynek GDP-arányos mutatója a nyolc év alatt egyetlenegyszer sem volt a Maastrichtban előírt és az euró bevezetéséhez szükséges 3 százalékos küszöbszint alatt – többször hivatkozott az uniós követelmények betartására.

A politikai elit EU-párti deklarációi dacára már a 2010 előtti időszakban is az volt a jellemző, hogy az EU főleg a belpolitikán keresztül jelent meg a közbeszédben. Már ekkor megfigyelhető volt tehát, hogy az unió civilizátorként, jótévőként, vagy éppen (akkor még csak elsősorban a szélsőjobb retorikájában) bűnbakként, de mindenképpen külső entitásként szerepelt a politikai diskurzusban. Feltűnően hiányzik tehát, különösen a 2004-es csatlakozás után, a „mi is az EU részei vagyunk” viszonyulás. Empirikus vizsgálatok kimutatták: a magyarországi elit (politikai, gazdasági, kulturális) inkább az unió gazdasági dimenziójára volt fogékony, mint a politikaira, pénzadó automatának és a versenyképesség eszközének tekintette az EU-t (Lengyel, 2008). A közösség jövőjével kapcsolatos viták a magyar nyilvánosságban nem vagy alig jelentek meg.

A 2010-es kormányváltás után, amely a jobbközép Fidesznek a parlamenti helyek arányában kétharmados többséget hozott, a magyar közbeszédnek ez a részben ignoráns, részben haszonelvű megközelítése szimbolikus EU-ellenességbe csapott át. A 2010-es választás, pontosabban a kormányalakítást követő *Orbán–Barroso* találkozó¹⁹ után Magyarországon kormányzati szintre emelték az euroszkepszist.

Szimbolikusan ezt mutatja, hogy az uniós zászlók eltűntek a közintézmények többségéről, így például a Parlament épületéről. Gyakran használt politikai kifejezések sora jelzi, hogy a 2010 óta kormányzó Fidesz az EU-val *szemben* pozícionálja

¹⁸ Lásd például a baloldali globalizációkritikus és/vagy ökológiai mozgalmakat, csoportokat. Ezek azonban nem váltak meghatározóvá az országos politika alakításakor.

¹⁹ A 2010-es magyar parlamenti választás utáni *Orbán–Barroso* találkozó során az Európai Bizottság elnöke egyértelművé tette: az EU nem tolerálja a 3 százalékosnál magasabb magyarországi államháztartási hiányt. Lásd: http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/06/04/miert_kemenyitett_be_az_europai_bizottsag/

Magyarországot. A szabadságharc, a nem leszünk gyarmat, a keleti nyitás és a keleti szél metaforák mutatják a kormány EU-val kapcsolatos szkepticizmusát, ami persze szorosan összefügg a változó mértékű Nyugat-, kapitalizmus- és globalizációellenességgel.

Mindezzel együtt a Fidesz nem akarja, hogy Magyarország elhagyja az uniót. A kormánypárt úgy lovagolja meg a lakosság EU-ellenességét, és ad új impulzusokat annak terjedéséhez, hogy alighanem tisztában van vele: Magyarországot gazdaságilag komolyan sújtaná, ha az EU – az alapértékek megsértésére hivatkozva – megkérdőjelezné Budapest tagságát, ha az ország kiszorulna az unióból. A már 2010-ben elkezdődött folyamat az unió belpolitikai „hasznosításáról” tehát a választások után is folytatódott, azzal a lényeges módosulással, hogy a kormánypárt a korábban soha nem látott konfrontatív, feszült viszonyból, az ellenzék pedig többnyire az uniós normákra való hivatkozásból kívánt hasznot húzni – az előbbi nagy, az utóbbi vajmi kevés sikerrel.

Korábbi médiaelemzésünk (*Martin*, 2014) azt mutatja, hogy *Orbán Viktor* kormányfő euroszkepszise, miközben vannak pragmatikusabb és súlyos belső ellentmondásokkal terhelt időszakai, az elmúlt másfél évtizedben tendenciaszerűen egyre harciasabb – a mi és az ők szembenállását mutató – és ideologikusabb formát ölt.²⁰ A korábbi kemény nemzeti érdekvédelem, aki azonban betartja a kereteket, mára az európai integráció kereteit akarja megváltoztatni – keresztényibb és nemzetibb irányba. Ehhez az ideológiai harchoz kapóra jön a kormányfőnek, hogy a magyar lakosság a gazdasági válság és a magyar politikát régóta sújtó bizalmi krízis miatt sok mindennel, így a gazdasági helyzettel is elégedetlen, és kész ezt a pesszimizmust az unióra is kivetíteni. Orbán bűnbakként mutogat a kétségtelenül története legnagyobb válságával küzdő, jóllehet abból lassacskán kilábaló Európai Unióra.

Politikai és társadalmi okai tehát egyaránt vannak az euroszkepticizmusnak, ám ez még nem magyarázza meg, hogy – előbb egy alapvetően EU-barát, majd később egy, az unióval kapcsolatban legalábbis ambivalens, sőt több ponton ellenséges kormány regnálása alatt – miért nőtt sokáig (2004 és 2012 között) trendszerűen a kiábrándultság.

Kézenfekvő lehet az euroszkepszis erősödését a belépés utáni kiábrándultsággal, az illúziók okozta csalódással magyarázni. Ez a jelenség bizonyára szintén létezik,

²⁰ Igaz, ezt a kormány egyes politikusai, főleg *Martonyi János* külügyminiszter igyekeznek árnyalni. A külügyminiszter 2012 októberében például azt mondta Brüsszelben: Magyarország támogatja a „több Európa” koncepcióját. <http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/3685-martonyi-janos-az-eu-egysege-mellett-szallt-sikra-brusszelben>

de teljes mértékben ez sem magyarázza az unióval kapcsolatos bizalmatlanságot. A Magyarországgal együtt csatlakozott más közép- és kelet-európai országokban az EU népszerűsége messze nem csökkent ilyen mértékben. Még a válság előtt, 2008-ban az unió 27 tagállama közül csak Lettorszáiban volt rosszabb az unió megítélése a magyarországinál. Más államokban, így Lengyelországban, Szlovákiában vagy Csehországban arra a kérdésre, hogy jó dolog-e a tagság, jóval többen válaszoltak igennel, mint nálunk. Az illúzióvesztés tehát Magyarországon már a válság előtt jóval intenzívebb volt, mint a régió többi országában. Ráadásul a válság kitörése óta a térségből előbb Észtország (2011), majd Lettország (2014) vezette be az eurót, Litvánia 2015. január elsejétől csatlakozik, így ezek az országok még szorosabbra fűzik kapcsolatukat az EU-val.

Gazdaságpolitika és uniós attitűdök: Magyarország és Lengyelország, a két ellenpélda

Az alábbiakban két közép-európai ország, Magyarország és Lengyelország példáján azt vizsgálom, van-e együtt járás a gazdasági helyzet, illetve annak megítélése és az EU-val kapcsolatos attitűdök között. Ha az derül ki, hogy a gazdaságpolitikáról alkotott kép korrelál az Európai Unióval kapcsolatos attitűdökkel, akkor az euroszkepszis alakulásában szerepe lehet a belföldi gazdasági helyzetnek. Vagyis ebben az esetben a közvélemény proxyként használhatja a gazdasági helyzetet az EU-ról alkotott kép kialakításához, és kivetíti elégedettségét (vagy elégedetlenségét) az EU-ra.

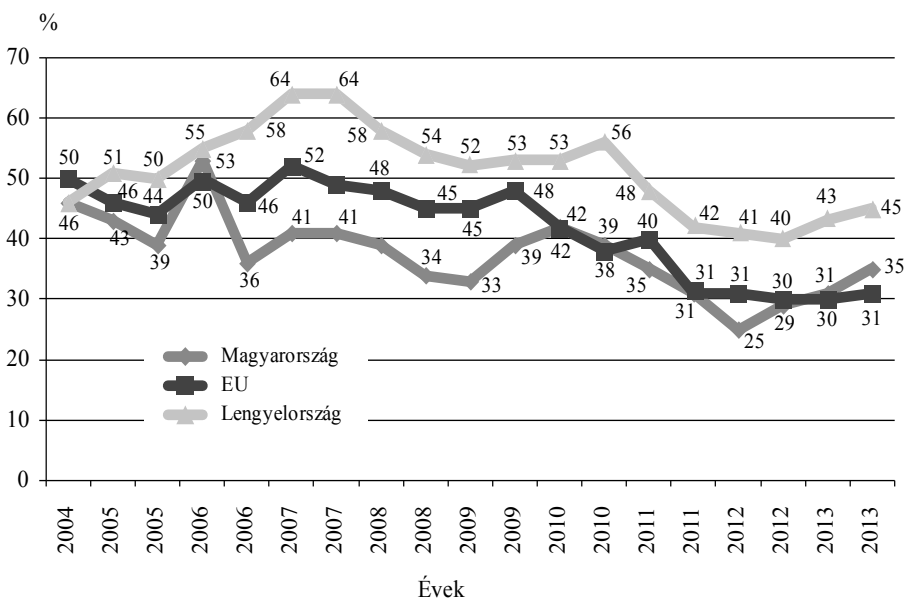
A magyar és a lengyel uniós megítélés között a csatlakozás óta óriási szakadék tátong. (Lásd a 3. ábrát.) Míg Magyarországon tartósan kevesen gondolkodnak pozitívan az EU-ról, addig Lengyelországban az unió a csatlakozás óta mindig is sokkal népszerűbb volt. A legnagyobb különbséget 2007-ben, tehát még a válság előtt regisztrálták, amikor Lengyelországban 30 százalékponttal többen viszonyultak pozitívan az EU-hoz, mint Magyarországon. Már önmagában ez az adat is jelzi, élhetünk azzal a hipotézissel, hogy a belgazdasági helyzet alakulásának, illetve az arról kialakult percepciónak köze lehet az uniós megítéléshez.

Mi más indokolhatná ugyanis ezt a különbséget? 2007-ben mindkét ország három éve volt uniós tag, az illúzióvesztés tehát elvileg mindkét országban végbemehetett (volna). A globális válság még csak ezután következett, a 2007-es az utolsó békeév volt azelőtt, hogy 2008 szeptemberében, a Lehman Brothers csődjével kezdetét vette a globális tőzsde-, bank- és reálgazdasági válság. 2007-ben sem Magyarország,

sem Lengyelország nem vezette be az eurót, a két ország uniós intézményi integrációja hasonló szintű volt. Ráadásul az akkori magyarországi szocialista-liberális kormány folyamatosan tett EU-párti deklarációkat (és a jobbközép ellenzék sem pengetett nyíltan EU-ellenes húrokat), miközben Lengyelországban 2006 és 2007 között *Jaroslav Kaczyński* kormányzott és *Lech Kaczyński* volt az államfő (2005 és 2010 között), akik durván EU-ellenes retorikával borzolták a brüsszeli kedélyeket.²¹ A magyarázatot tehát, amely az uniós megítélésben mutatkozó óriási szakadékat indokolja, gazdasági téren kell keresni.

3. ábra

Az EU-ról pozitívan vélekedők aránya
(A lakosság százalékában)

Megjegyzés: A közvélemény-kutatási kérdés így hangzott: 1. „Milyen képe van Önnek az Európai Unióról?” (Eurobarométer) Válaszok: nagyon pozitív, inkább pozitív, inkább negatív, nagyon negatív. Az ábrán azok aránya látszik, akik számára az EU megítélése nagyon pozitív vagy pozitív évi kétszeri (tavaszi és őszi) mérés alapján.

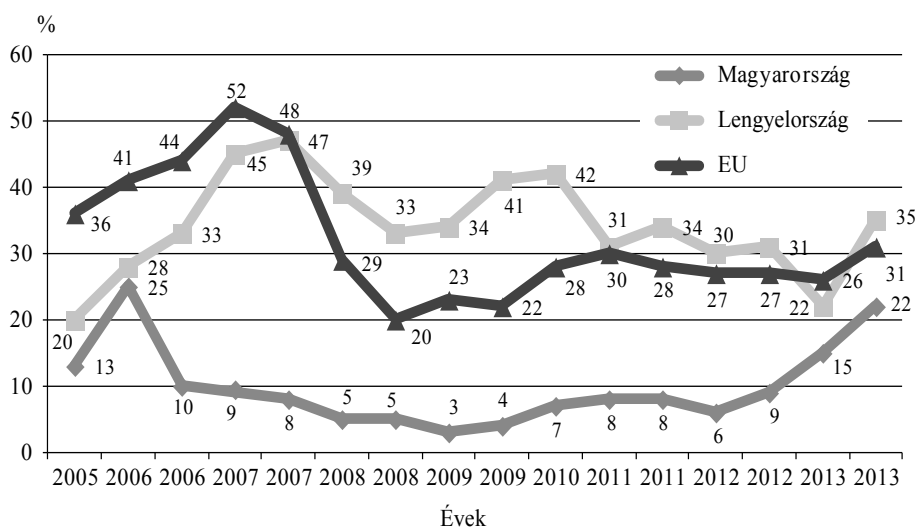
Forrás: Eurobarométer.

²¹ Ennek egyik tragikomikus megnyilvánulása volt, amikor *Jaroslav Kaczyński* Lengyelországnak a második világháborúban elszenvedett embervesztesége miatt nagyobb európai uniós szavazati súlyt kívánt volna kialakítani. Lásd: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20070705-jaroslav-kaczynski-tovabb-provokálja-az-eut.html>

Azok aránya, akik a vizsgált időhorizonton Magyarország gazdasági helyzetét nagyon jónak vagy jónak ítélték meg, nagyságrendileg elmarad az uniós átlagtól. Lengyelországgal összevetve pedig a szakadék még nagyobb, mint amit az unió megítélését illetően láttunk. (Lásd a 4. ábrát.) 2006 és 2010 között az Eurobarométer szinte minden vizsgálata (egyet leszámítva) 30 százalékpontnál nagyobb különbséget regisztrált abban a tekintetben, hogy a lakosság hány százaléka „elégedett a hazai gazdasági helyzettel”. Magyarországon a gazdasági helyzet megítélése 2008-ban, tehát a válság kirobbanása előtt a legalacsonyabb értéket mutatta az EU-ban, mindössze 5 százalékot tett ki a helyzetet nagyon jónak vagy jónak tartók aránya (ebben az évben a lengyel mutató 39 százalék volt). Lengyelországban a válság előtt a lakosság csaknem 50 százaléka gondolta úgy, hogy a nemzetgazdaság helyzete (nagyon) jó, de e mutató a válságban sem ment 30 százalék alá. Magyarországon viszont 2006 és 2012 között mindvégig 10 (nemegyszer 6) százalék alatt maradt ez az indikátor.

4. ábra

A hazai gazdasági helyzettel elégedettek aránya
(A lakosság százalékában)

Megjegyzés: A pontos kérdés így hangzott: „Milyenek látja az országa gazdasági helyzetét?” Válaszok: nagyon jó, inkább jó, inkább nem jó, nagyon rossz. A grafikonban a „nagyon jó” és az „inkább jó” százalékos értékeinek összege szerepel. Az Eurobarométer mindkét (tavaszi és őszi) felmérése szerepel a grafikonban.

Forrás: Eurobarométer.

A magyarországi mélypont (3 százalék) egyébként 2009 tavaszára esett, éppen akkorra, amikor a tavaszi miniszterelnök-váltás²² után a költségvetés kiadási oldalán az új kormányfő ezermilliárd forintos megszorítást hajtott végre az ország fizetőképességének megőrzése érdekében. Ez az az időszak, amikor Lengyelországban már javában tartott az anticiklikus költségvetési élénkítés, amire a globális és az európai válság hatásainak kivédése érdekében volt szükség. Magyarországon viszont a megelőző időszak laza költségvetési politikája következtében az ilyen típusú élénkítés szóba sem jött.

A nyugat-európai országokat vizsgálva empirikus tanulmányok (például: *Serri-ricchio et al., 2013*) arra a következtetésre jutnak, hogy az uniós átlagnál lényegesen magasabb egy főre jutó GDP-jű tagországokban a gazdasági helyzet megítélése fordított arányban áll az uniós megítéléssel. Korábbi vizsgálataink (*Martin, 2013*) azt mutatják, hogy az új tagállamokban az összefüggés többnyire pozitív, annak erőssége azonban országonként és időszakonként változó képet mutat.

1. táblázat

A hazai gazdasági helyzet megítélése és az EU-ról kialakított pozitív kép közötti korrelációs együtthatók egyes időszakokban

	Magyarország	Lengyelország
2005–2013	0,66	0,66
2005–2011	0,92	0,61
2008–2013	-0,08	0,7
2010–2013	0,01	0,74

Forrás: Eurobarometer, saját számítások.

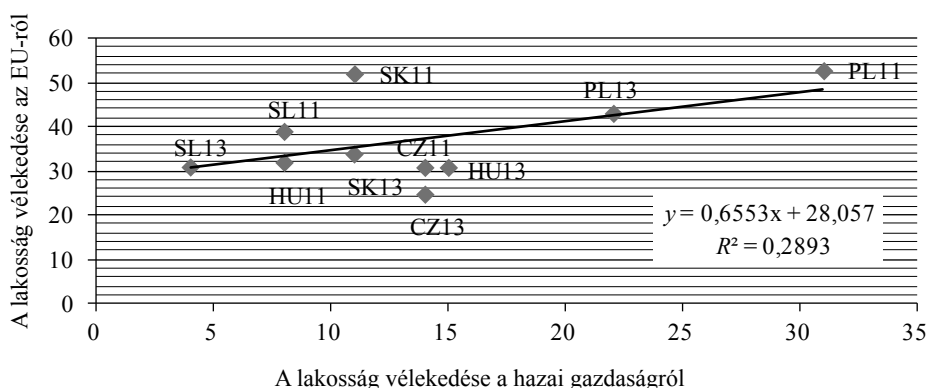
Különbféle időpontokban vizsgálva a hazai gazdasági helyzet megítélését és az unióról kialakított kép közötti összefüggést, arra a következtetésre jutunk, hogy Magyarországon a 2004-es csatlakozástól 2011-ig erősen korrelál a gazdaságról alkotott kép és az EU-ról formált vélemény, vagyis minél elégedettebbek (illetve elégedetlenebbek) az emberek a gazdasági helyzettel, annál jobbat (illetve rosszabbat) gondolnak az EU-ról. (Lásd az 1. táblázatot.) Ez az együtt járás azonban lényegében megszűnik, amikor a 2010 utáni éveket is bekapcsoljuk a vizsgálatba, mert előbb

²² Gyurcsány Ferencet Bajnai Gordon váltotta.

az EU-ról alkotott kép romlásával nem jár együtt a gazdaságról alkotott vélemény (utóbbi ugyanis változatlanul kirívóan negatív maradt), később pedig, 2013-tól jelentősen pozitívabb lesz a gazdaságról alkotott kép, ám az unió megítélése csak kicsit javul. Lengyelországban viszont végig erős korreláció mutatkozik a két attitűd között, vagyis a gazdasági helyzethez való pozitív (a magyarhoz képest jelentősen kedvezőbb) viszonyulás az EU-val kapcsolatos pozitív attitűdökkel függ össze.

5. ábra

A gazdasági helyzet és az EU lakossági megítélése közötti összefüggés öt közép-európai országban

Megjegyzés: Az ábra azt jelzi, hogy milyen összefüggés van a között, hogy a hazai gazdasági helyzetről és az EU-ról a lakosság hány százaléka vélekedik pozitívan öt közép-európai országban és két időpontban, 2011-ben és 2013-ban. Az országok rövidítései: HU – Magyarország, PL – Lengyelország, CZ – Csehország, SK – Szlovákia, SL – Szlovénia.

Forrás: Eurobarometer, saját számítások.

Öt közép-európai országot (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia és Csehország) és két időpontot (2011 és 2013) vizsgálva egyértelműen látszik az összefüggés a két viszonyulás (hazai gazdasági helyzet és EU-ról kialakított kép) között. (Lásd az 5. ábrát.) Modellünk közepes erősségű regressziót mutat, vagyis a közép-európai régiót és a két időpontot tekintve a hazai gazdasági helyzet értékelése részben meghatározza az unióról kialakított képet. Lengyelországban és Szlovéniában a legerősebb az összefüggés, és a 2011-es magyar mutató is jól illeszkedik a regressziós egyenesre. Mindez megerősíti a korábbi hipotézisünket, vagyis azt, hogy Lengyelországban a gazdasági helyzettel való elégedettség az EU-ról alkotott pozí-

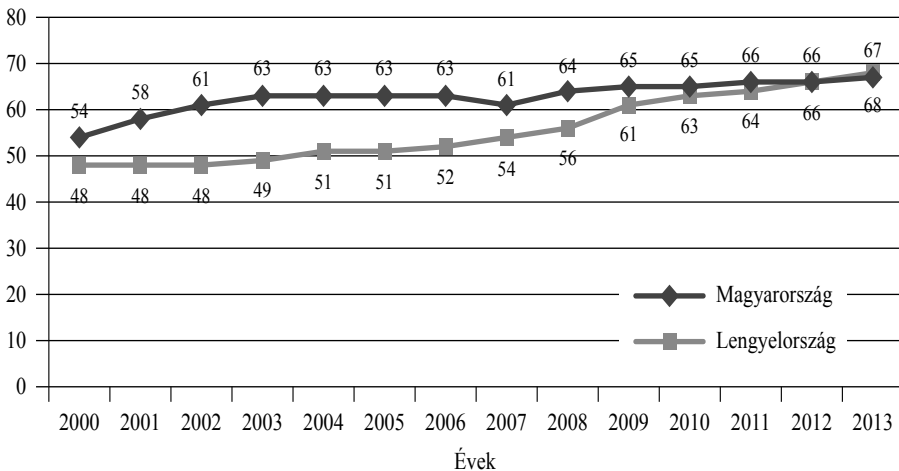
tív képet erősíti. Továbbá Magyarországon a gazdaság rossz megítélése – 2011-ben inkább, 2013-ban a gazdasági helyzet megítélésében bekövetkezett javulás miatt kevésbé – együtt jár a negatív EU-s képpel, sőt előidézi az utóbbit.

Percepciók és tények

A továbbiakban azt elemzem, hogy a gazdasági helyzet megítéléseinek hatalmas különbségét Magyarország és Lengyelország között miként támasztják alá a makroökonomia kemény mutatói. Vagyis a gazdaságról alkotott percepció egybevág-e a tényekkel. Valóban annyival jobb helyzetben volt-e az elmúlt évtizedben a lengyel gazdaság a magyarnál, mint ahogy azt a megítélésbeli adatok mutatják?

6. ábra

Egy főre jutó GDP az EU-átlag százalékában

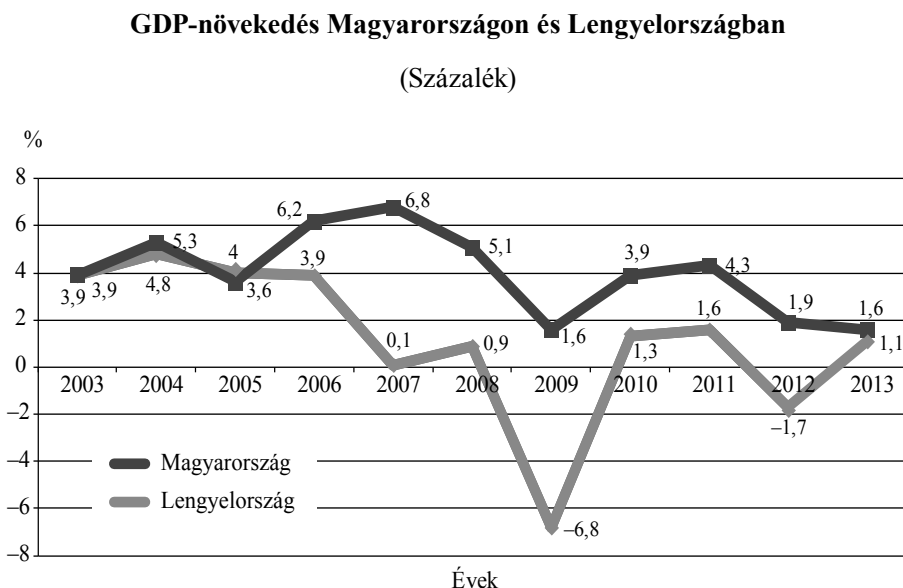

Forrás: Eurostat.

Ha a csatlakozás óta eltelt szűk évtizedet vizsgáljuk, akkor az egy főre jutó GDP alakulását tekintve az látszik, hogy Lengyelországban 2004 és 2012 között erős felzárkózás ment végbe: a GDP az uniós átlag 51 százalékáról 66 százalékra nőtt, miközben Magyarország ugyanezen időszak alatt lényegében stagnált, az egy főre jutó GDP szempontjából csupán 3 százalékponttal tudta megközelíteni az uniós átlagot

(63-ról 66 százalékra nőtt ez a mutató). (Lásd a 6. ábrát.) A növekedési ráták között megmutatkozó szakadék pedig minden eddiginél jobban mutatja az elmúlt évtized felzárkózó lengyelországi és lemaradó magyarországi trendjét. (Lásd a 7. ábrát.)

7. ábra

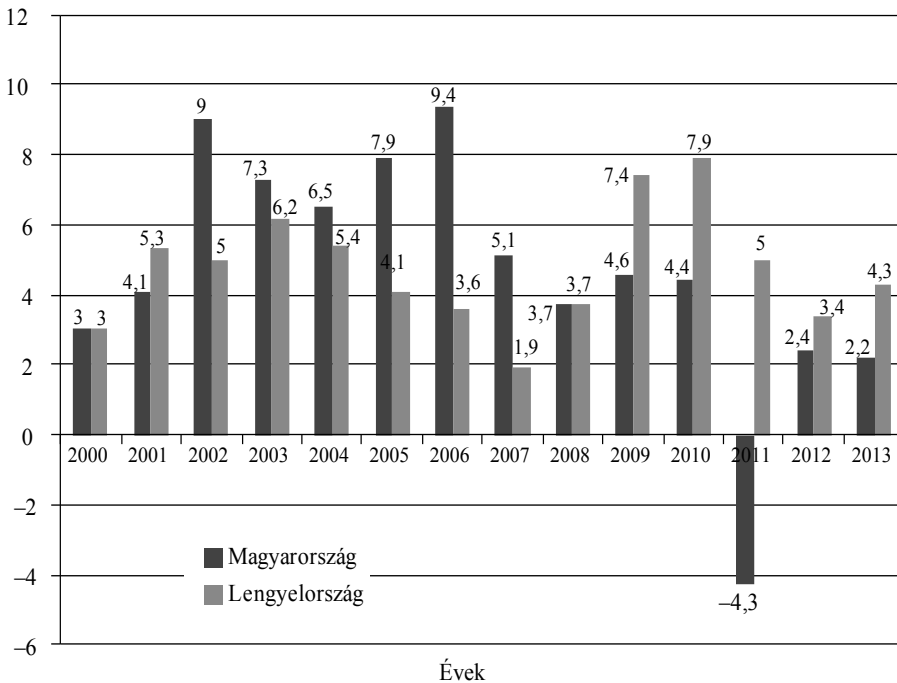
Forrás: Eurostat.

Szintén szembeötlő a különbség a fiskális politikákat illetően. A költségvetési politika nagyban meghatározta a két ország növekedési esélyeit és teljesítményét. A két országban a válság előtt éppen ellentétes trendek rajzolódtak ki: 2004 és 2006 között Magyarországon erősen expanzív, a jó idők dacára laza, költséges politika valósult meg (az államháztartás deficitje a már eleve magas 6,5 százalékról 9,4 százalékra nőtt), míg Lengyelországban ugyanezen időszak alatt az államháztartási hiányt 5,4-ről 3,6 százalékra sikerült leszorítani. (Lásd a 8. ábrát.) Lengyelországban a válság előtti prudens, semleges, enyhén prociklikus fiskális politika ágyazott meg annak, hogy a krízis éveiben lehetőség nyíljen a lazításra, vagyis az ilyenkor tankönyvszerűen alkalmazandó anticiklikus politikára. A hiány 2009-ben és 2010-ben majdnem a GDP 8 százalékáig kúszott fel, hozzájárulva ahhoz, hogy térségünk

legnagyobb uniós tagállama legyen az egyetlen olyan EU-s ország, amely recesszió nélkül vészelt át az elmúlt öt esztendő. Magyarországnak viszont éppen akkor kellett kényszerűségből váltania a költsékezésről a megszorító, prociklikus fiskális politikára, amikor a válság a legmélyebb volt, így ez is hozzájárult a 2009-es recesszióhoz.

8. ábra

Államháztartási hiány a GDP százalékában

Forrás: Eurostat.

A mutatók tehát azt jelzik, hogy a lakossági percepciók nem csalnak: a kemény tények, a növekedési indikátorok hasonlóan nagy szakadékokat jeleznek a két ország között, mint a megítélésbeli különbségek. Míg Lengyelország elmúlt évtizedét a pragmatikus gazdaságpolitika jellemezte, addig Magyarországon ördögi körök alakultak ki. Előbb, még jóval a válság előtt a felelőtlen költségvetési túlköltekezés adóemelésekhez és ezen keresztül a gazdasági növekedés lenullázódásához vezetett,

ami aztán még nehezebbé tette a politikai ígérek teljesítését. A válság előtti utolsó békeévben, 2007-ben Magyarországon volt a legalacsonyabb a GDP-bővülés (0,1 százalék) a 27 uniós tagállam között, Lengyelország akkor 6,8 százalékkal dübörgött.

A „húzd meg-ereszd meg” gazdaságpolitika aztán a 2010-es választás után is folytatódott, jóllehet – először a rendszerváltás óta – 2011 és 2013 között sikerült 3 százalék alatt tartani az államháztartási hiányt. Ennek ára azonban a drasztikus mértékű különadók bevezetése és a magánnyugdíj-pénztári rendszer felszámolása volt, és még jó néhány további intézkedés,²³ amelyeket nemegyszer a jogállamiságot figyelmen kívül hagyva vezettek be. Mindez táplálta a bizalmatlanságot a kormány és a gazdasági szereplők között és hozzájárult ahhoz, hogy romoljon a beruházási klíma Magyarországon. A gazdasági szereplők részéről az intézményrendszerbe vetett bizalom hiánya, valamint a tartósan alacsony (16-17 százalékos) beruházási ráta lehetetlenné, de legalábbis nagyon nehézé teszi, hogy a magyar gazdaság ismét fenntartható – tehát nemcsak a mesterségesen élenkített fogyasztás által vezérelt – növekedési pályára álljon. A fiskális alkoholizmusba²⁴ süllyedt téves gazdaságpolitika után 2010-től a gazdasági környezet számottevő romlása figyelhető meg.

A 2. táblázat a Magyarország és Lengyelország közötti eltéréseket foglalja össze a gazdaságpolitika, az EU-val kapcsolatos politika és az unió megítélése szempontjából.

2. táblázat

Eltérések Magyarország és Lengyelország között a gazdaságpolitika, az EU-val kapcsolatos politika és az unió megítélése szempontjából

Kérdéskörök	Magyarország	Lengyelország
Gazdaságpolitika	A bizalmatlanság által katalizált ördögi körök rendszere, éllovasból sereghajtó (Muraközy, 2012).	Pragmatikus gazdaságpolitika, az EU keleti sikerállama (Györffy, 2012).
EU-politika	2010-ig a kikacsintások (gázvezetékvíta) ellenére jobbra EU-párti politikai deklarációk; 2010 után feszült EU–magyar viszony.	2006–2007-ben erősen EU-ellenes politikai deklarációk (Kaczyński-kormányzás), 2007 után EU-barát kabinet.
Az EU megítélése	Tartósan rossz.	Tartósan jó.

²³ Például a tranzakciós adó és a lakossági devizaadósok végtörlesztésének rákényszerítése a bankszektorra.

²⁴ *Kopis Györgynek*, a Költségvetési Tanács korábbi elnökének kifejezése.

Elemzésünk azt mutatja, hogy régióinkban a hazai gazdaságról alkotott percepció a politikai deklarációknál jobban befolyásolja az EU megítélését. Közép-Európában még akkor is lehet EU-párti a közvélemény, ha vadul EU-ellenes a kormány, feltéve ha sikeres a gazdaságpolitika. Csak ezzel a paradoxonnal magyarázható, hogy a 2006 és 2007 között kormányzó, politikai deklarációiban durván EU-ellenes *Kaczyński*-kormány időszaka alatt is magas tudott maradni Lengyelországban az unió támogatottsága. Magyarországon ugyanakkor a 2010-től politikai szintre emelt euroszkepszis mellett a gazdaságpolitika tartós sikertelensége és – egészen a legutóbbi időkig, vagyis 2013-ig – rossz megítélése is hozzájárult ahhoz, hogy az EU a 2004-es csatlakozás után csaknem egy évtizeden keresztül egyre népszerűtlenebb lett.

Az izmosodó euroszkepszis értelemszerűen a közös politikákkal szembeni távolságtartáshoz vezet. Magyarország kimaradt az Euró Plusz paktumból, és a közös valuta adoptálása is a messzi homályba vész, jóllehet Magyarország is vállalta a 2004-es csatlakozáskor, hogy bevezeti az eurót, az tehát nem lehetőség, hanem a tagságból adódó kötelezettség.

Más jellegű és hosszabb távon talán az előbbieknél súlyosabb következményei is vannak az erősödő euroszkepticizmusnak. Az ugyanis táplálja a közvéleményben az EU-ellenes reflexeket, ellenségnek láttatja az EU-t, valamint konzerválja, illetve erősíti a kapitalizmus-, a tőke-, a verseny- és a piacellenességet.

Pedig az unió elmúlt 5-6 éve megmutatta, hogy az euró és Európa szétesésére nem érdemes, de legalábbis nagyon kockázatos apellálni. Az integráltság foka olyan mértéket öltött, hogy a széthullás valójában egyik tagállamnak sem érdeke. Ráadásul Magyarország az egyik legnagyobb haszonélvezője az EU-nak, jövője tehát minden józan számítás és forgatókönyv szerint csak az EU-n belül képzelhető el. Sem a józan nemzeti érdekérvényesítést, sem pedig az unió jövőjét meghatározó vitákban való konstruktív részvételt nem segíti, ha nő az euroszkepszis.

A magyar euroszkepticizmus térnyerése és bemutatott kölcsönhatása a gazdaságpolitikával azzal a veszéllyel jár, hogy Magyarország politikailag elszigetelődik, gazdasági szempontból pedig nem tud lépést tartani a közép-európai térség államaival. Magyarország 2013-ban Közép-Európa legalacsonyabb beruházási rátájával rendelkezett (2014-ben, nem függetlenül a parlamenti választás miatt a beruházási ráta valamelyest javult), gazdaságpolitikáját a mesterségesen leszorított infláció és kamatszint jellemezte. Az állam szabályozói térnyerése megállíthatatlannak tűnik: a piaci allokáció helyett számos ágazatban a kormány határozza meg a szereplők számát és nemegyszer piaci pozícióját, az állami járadékvadászaton alapuló haveri kapitalizmus egyre több ágazatban nyer teret. Nagy kérdés, hogy ez a jövedelemát-

rendezés, amely a kétes, a jogállamiság alapelveit sokszor megsértő eszközök miatt többször kivívta az EU kritikáját, mennyire lesz fenntartható az unión belül. És az is nagy kérdés, hogy a 2014 első negyedévi igen kedvező növekedési adat (3,5 százalékos, negyedéves alapon Európa-rekord GDP-bővülés) mennyire lesz fenntartható, ha egyszer kifulladásra kerülnek a mesterséges élénkítő eszközök.

Következtetések

Cikkemben a növekvő európai és magyar euroszkepticizmus okait és következményeit kívántam feltárni. Megállapításaimat nyolc pontban összegzem.

1. A válságban 2012-ig mind az unió egészében, mind pedig Magyarországon a mélypontra süllyedt az EU megítélése, majd tavaly szinten maradt vagy enyhén javult. Története során soha ennyire népszerűtlen nem volt az Európai Unió, mint éppen az euróválság kellős közepén. A megítélés romlása nemcsak a krízis által leginkább sújtott periférikus országokban, hanem a hitelező centrumországokban is megfigyelhető volt. Míg a válság előtt Magyarországon az EU megítélése az egyik legrosszabb volt a közösségen belül, addig a krízis nyomán a magyar adat – európai összehasonlításban – immár nem számított kirívóan alacsonynak.

2. A közvélemény a válság során az európai integrációs folyamat fontos tényezőjévé vált; a közvélemény támogatása nélkül nem lehet sem válságot hatékonyan kezelni, sem tovább mélyíteni az integrációt. Az integrációs folyamat kapcsán a közvéleménnyel mint gazdasági-politikai szereplővel számoló posztfunkcionalista elmélet tartósan érvényesül.

3. Ha a közvéleményt nem sikerül megnyerni a válság nyomán újratervezett „mély és valódi gazdasági és pénzügyi unió” megvalósulásának, és a tagállami kormányok rövid távú politikai szempontjait, vagyis újjavasztatásukat helyezik előtérbe, halogatva a hosszabb távú célokat, akkor újra felütheti a fejét az adósságválság. Ebben az esetben a tagállamok „politikai ördöge” ismét útját állná a nagyszabású gazdasági terveknek.

4. A növekvő magyar euroszkepticizmus komplex jelenség. Az identitás alakulásával nem magyarázható, hiszen az európai identitást vallók aránya a magyar társadalomban a csatlakozás óta nőtt. Nem kielégítőek azok a magyarázatok sem, amelyek pusztán utilitarista megfontolásokkal magyarázzák az unió népszerűtlenségét, hiszen hazánk az integráció egyik legnagyobb haszonélvezője. A csatlakozás utáni illúzióvesztés sem lehet igazi érv, mert Magyarországon izmosabbá vált az

euroszepticizmus, mint sok más, velünk egy időben csatlakozott közép- és kelet-európai ország esetében.

5. A magyar euroszepticizmusnak politikai és gazdaságpolitikai okai egyaránt vannak. 2010 után a közbeszéd jelentősen megváltozott: kormányzati szintre emelkedtek az euroszepticizmus, ami alapvetően befolyásolta a lakosság az EU-val kapcsolatos véleményét, jóllehet a lakosság többsége továbbra is az EU-n belül képzei el az ország jövőjét.

6. A magyar euroszepticizmus vizsgálatához proxykat is igénybe kell vennünk. Ilyen proxy például a lakosság az hazai nemzetgazdaság helyzetéről való vélekedése. Nemcsak Magyarországon, de Közép-Európa számos országában és a csatlakozás óta eltelt évtized nagyobb részében igaz volt: korrelál egymással a gazdasági helyzetről és az EU-ról való vélekedés, mert a lakosság a hazai gazdaságról alkotott képét vetíti ki uniós szintre, amikor az EU-ról véleményt formál.

7. Magyarország és Lengyelország ennek a jelenségnek a két végpontja. Az „örögi körök rendszere” és a pragmatikus gazdaságpolitika közötti különbség a gazdaság tényadataiból nyilvánvaló. Ebből következik az EU-politikai paradoxon: Közép-Európában még akkor is lehet EU-párti a közvélemény, ha EU-ellenes a kormány, feltéve ha sikeres a gazdaságpolitika.

8. A növekvő euroszepticizmus és kölcsönhatása az elhibázott – előbb (2004 és 2009 között) fiskális alkoholizmusba sülyedt, majd később (2010 után) a gazdasági környezet romlásával járó, állami járadékvadászaton alapuló, haveri kapitalizmust építő – gazdaságpolitikával távolítja Magyarországot nemcsak az EU főáramától, de Közép-Európa más országaitól is.

Hivatkozások

- Anderson, C. J. [1998]: When in Doubt, Use Proxies. *Comparative Political Studies*, Vol. 31., No. 5, 569–601. o.
- Best, H. – Higley, J. (eds.) [2010]: Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives. Brill, Leiden–Boston, 153–171. o.
- Böröcz József [2010]: The European Union and Global Social Change. Routledge, London–New York.
- Carrubba, C. J. [2001]: The Electoral Connection in European Union Politics. *The Journal of Politics*, Vol. 63., No. 1., 141–158. o.
- Darvas, Zsolt [2012]: The Euro Crisis: Ten Roots but fewer Solutions. <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/755-the-euro-crisis-ten-roots-but-fewer-solutions/> Bruegel Institute, Brussels.
- EEAG [2013]: The EEAG Report on the European Economy. CESifo, Munich. http://www.cesifo-group.de/ifoHome/policy/EEAG-Report/Archive/EEAG_Report_2013/eeag_2013_report.html
- Elster, J. [1995]: A társadalom fogaskerekei. Osiris, Budapest.

- Eurobarometer [1993]: Az Európai Unióval kapcsolatos közvélemény-kutatások http://ec.europa.eu/public_opinion/topics/euro_en.htm
- Fligstein, N. – Mara-Drita, I. [1996]: How to make a market: Reflections on the Attempt to Create a Single Market in the European Union. *American Journal of Sociology*, Vol. 102., No. 1., 1–33. o.
- Fligstein, N. [2008]: Euroclash. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Follesdal, A. – Hix, S. [2006]: Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 44., No. 3., 533–562. o.
- Gabel, M. [1998]: Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, Vol. 60., No. 2., 333–354. o.
- Göncz Borbála [2010]: Perception of European Integration in Central and Eastern European countries. In: Füstös László – Guba László – Szalma Ivett (eds.): European Social Register 2010. Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Györfffy Dóra [2012]: Bizalmatlanság és gazdaságpolitika. In: Muraközy László (szerk.): A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg. Corvina, Budapest, 56–82. o.
- Hodgson, G. [2006]: What are institutions? *Journal of Economic Issues*, Vol. 40., No. 1., 1–25. o.
- Hooghe, L. – Marks, G. [2005]: Calculation, Community and Cues. *European Union Politics*, Vol. 6., No. 4., 419–443. o.
- Hooghe, L. – Marks, G. [2008]: Postfunctional Theory of European Integration. *British Journal of Political Science*, Vol. 39., No. 1., 1–23. o.
- Inglehart, R. [1970]: Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, Vol. 3., No. 1., 45–70. o.
- Inglehart, R. [1990]: Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton University Press, Princeton.
- Kahnemann, D. [2011]: Thinking Fast and Slow. Farra Straus & Giroux, New York, Kindle Edition.
- Kopecky, P. – Mudde, C. [2002]: The Two Sides of Euroscepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, szeptember 3., 297–326. o.
- Kovács Árpád [2013]: A magyar gazdaság 2013-ban. PPT-prezentáció. http://www.mkt.hu/docs/2013-04-06-00-06-04-Kovacs_Arpád.pdf
- Laidi, Z. [2005]: La norme sans la force. Sciences Po, Paris.
- Lengyel György – Blaskó Zsuzsa [2002]: Kik félnek az európai integrációtól? In: Társadalmi riport 2002. Társadalmi, Budapest, 404–420. o.
- Lengyel György (szerk.) [2008]: A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel György – Göncz Borbála [2010]: A magyar EU-tagság a közvéleményben. In: Társadalmi Riport 2010. Társadalmi, Budapest, 527–548. o.
- Lengyel György – Ilonszki Gabriella [2010]: Hungary: Between Consolidated and Simulated Democracy. In: Heinrich Best – John Higley (eds): Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives. Brill, Leiden–Boston, 153–171. o.
- Manners, I. [2002]: Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40., No. 2., 235–258. o.
- Martin József Péter [2013]: Az euroszeptizmus útjai Magyarországon. Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között. *Competitio*, június, 5–23. o.
- Martin József Péter [2014]: Pragmatizmus, ideológia, szkepszis. A magyar politikai elit és a közvélemény viszonyulása az Európai Unióhoz. In: (Magyar) nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére. Linceum Kiadó, Eger, 161–177. o.
- McGovern, G. – Wallace, G. [1996]: Towards a European Regulatory State. *Journal of European Public Policy*, Vol. 3., No. 4., 560–576. o.
- Medián [2013]: Csatlós vagy csatlakozó? <http://www.median.hu/object.0b5065b6-2560-4a4b-9422-cb74f140624d.ivy>

- Mundell, A. R. [1961]: A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, Vol. 51., No. 4., 657–665. o.
- Muraközy László [2012]: A bizalmatlanságok rendszere. In: Muraközy László (szerk.): A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg. Corvina, Budapest, 7–36. o.
- Münch, R. [2000]. Nemzetállam, regionalizmus és világtársadalom. In: Lengyel György – Nagy Beáta (szerk.): Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai. Aula, Budapest, 71–98. o.
- North, D. [1990]: Institutions and the Performance of Economies Over Time. E-book, saját letöltés. Megtalálható még: Ménard, C. – Shirley, M. (eds.) [2008]: Handbook of New Institutional Economics. Springer, Berlin, 21–30. o.
- North, D. [1991]: Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5., No. 1., 97–112. o.
- North, D. [2005]: Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press, Princeton.
- Pogátsa Zoltán [2010]: Still an Iron Curtain: Competitiveness and Responses to the Global Economic Crisis in Central and Eastern Europe „Partnership for European Progress – Welche Wachstumsstrategien für Europa?” Conference Proceedings. Das Progressive Zentrum, Berlin.
- Political Capital [2013]: Nemzeti és/vagy politikai identitás? Tanulmány, 1–31. o.
- Serricchio, F. – Tsakatika, M. – Quaglia, L. [2013]: Euroscepticism and the Global Financial Crisis. *Journal Of Common Market Studies*, Vol. 51., No. 1., 51–64. o.
- Sólyom László [2013]: A hatalommegosztás vége. *Népszabadság*, március 11.
- Szczerbiak, A. – Taggart, P. [2008]: Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism – Comparative and Theoretical Perspectives, Vol. 6., No. 2., Oxford University Press, Oxford.

A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai

BENEDEK ZSÓFIA – BALÁZS BÁLINT

*A konvencionális élelmiszer-ellátással szemben egyre nő a helyi élelmiszer- és a rövid ellátási láncok népszerűsége. Célunk ezek szocioökonómiai hatásainak tudományos igényű összegzése a szakirodalom áttekintésével. Ismertetjük e rendszerek lehatárolásának és tipizálásának problematikáját, rendszerezük, milyen szocioökonómiai hatások mutathatók ki a rövid ellátási láncokban részt vevő fogyasztók és termelők szempontjából, végül kitérünk mindezek vidékfejlesztési összefüggéseire is. Következtetésünk szerint nem minden esetben egyértelmű, hogy a rövid ellátási láncok a vidékfejlesztés hatékony eszközei lennének, különösen mert a szocioökonómiai hatások mértéke helyzetfüggő. Ugyanakkor kiváló lehetőséget teremtenek a társadalmi összetartozás növelésére, az egészséges élelmiszerek iránti fogyasztói igény kialakítására és a vidék vonzerejének és népességmegtartó képességének fokozására.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: Q13, Q18, R11.

A Közös Agrárpolitika az EU-költségvetés több mint 40 százalékát teszi ki. A Bizottság a 2014–2020-as költségvetési időszakban a Közös Agrárpolitika kettes – vidékfejlesztési – pillérében tematikus alprogramok létrehozását engedi, hogy a tagállamok különös jelentőséggel bíró szükségleteikkel foglalkozhassanak. Ilyen lehetőség a rövid ellátási láncok támogatása, amellyel Magyarország is él, így időszerű e rendszerek alaposabb tanulmányozása.

A helyi élelmiszerrendszerek és a rövid élelmiszer-ellátási láncok világszerte egyre nagyobb várakozást keltenek a fogyasztók, a civil szervezetek, a gazdálkodói

* Köszönettel tartozunk az MTA KRTK KTI Agrárgazdaságtan és Vidékfejlesztés kutatócsoport tagjainak és a Környezeti Társadalomkutatók (ESSRG) csapatának, akik sokat segítettek a szöveg végleges formájának kialakításában. Benedek Zsófia kutatásait az OTKA PD 109177 sz. pályázata, Balázs Bálint kutatásait az EU Bizottság FAAN és CONVERGE FP7-es projektje, valamint a JRC 25911 EN megbízása támogatta.

Benedek Zsófia, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.
E-mail cím: benedek.zsofia@krtk.mta.hu

Balázs Bálint, tudományos segédmunkatárs, SZIE MKK, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Környezeti Társadalomkutató Csoport (ESSRG).
E-mail cím: balazs.balint@essrg.hu

érdekképviseltek, a vidékfejlesztők és a döntéshozók körében. A cikkben áttekintjük a rövid ellátási láncokról szóló nemzetközi szakirodalmat. Fő kérdéseink a következők: melyek a rövid ellátási láncok általános jellemzői, milyen szocioökonómiai hatása lehet e rendszereknek, és mennyiben indokolt szakpolitikai ösztönzésük?

Elsősorban a rövid ellátási láncok szempontjából legfejlettebbnek tekintett és bőséges szakirodalmi forrásokkal rendelkező Egyesült Államok, Nyugat- és Dél-Európa, illetve Ausztrália tapasztalatairól szólunk, de – ahol lehetséges – hazai munkákat is áttekintünk. (Magyar nyelven egy-egy részterületen jelentek csak meg publikációk, a téma egészét átfogó tanulmányok eddig még nem készültek.) Forrásaink elsősorban angol nyelvű, szakfolyóiratokban publikált kutatási eredmények, jogszabályok. E cikkben nem vállalkozhattunk a témakör teljes bibliográfiájának bemutatására. Célunk az, hogy ezen a – hazai szakirodalomban meglehetősen újnak számító – területen az általunk feltett konkrét kérdések szempontjából meghatározó publikációkat egy új struktúra kialakításával rendszerezzük. Ezáltal meghatározzuk a kulcsfontosságú területeket, koncepciókat, és bemutatjuk ezeket a magyar olvasóknak, illetve összegezzük a nemzetközi kutatási eredményeket a hazai támogatáspolitiká számára. Mivel a civil szféra dinamikusan fejlődő, a tudományos kutatásoktól függetlenül folyamatosan alakuló területéről van szó, ezért a teljesebb körű bemutatás érdekében az elemzési körbe bevontunk közleményeket a „szürke irodalomból” is. Ezen elsősorban állami és civil szervezetek által közzétett jelentéseket, tanulmányokat értünk.

Írásunk a következőképpen épül fel. Először definiáljuk a rövid ellátási láncokat, majd a tipizálási lehetőségeket ismertetjük. Összegezzük e láncok fogyasztóira és termelőire vonatkozó tapasztalatokat, végül megvizsgáljuk a kapcsolódó vidékfejlesztési lehetőségeket.

A rövid ellátási láncok lehatárolása

Az irodalomban sok elnevezés ismert (például alternatív élelmiszerlánc, élelmiszer-közösségi hálózat, szolidaritási vásárlói csoport stb.). *Renting* és szerzőtársai [2003, 394. o.] definíciója szerint a rövid élelmiszerlánc „...olyan szereplők kölcsönös kapcsolata, akik közvetlenül részt vesznek az élelmiszer előállításának, feldolgozásának, terjesztésének és fogyasztásának folyamatában.” Az EU a rövid ellátási lánc kifejezést használja, amely az élelmiszer mellett a bioüzemanyagokat is magában foglalja.

A rövid ellátási láncok lehatárolásakor a szakirodalom a közelség (proximity) fogalmának többféle – térbeli, gazdasági, társadalmi és környezeti – értelméből indul ki. A *kis földrajzi távolság* gyakran fontos szempont annak ellenére, hogy a helybeliség definiálása relatív, megítélésében fontosak a kulturális különbségek, társadalmi, földrajzi jellemzők. Az amerikai fogyasztók 38 százaléka szerint a helyi élelmiszer 25 mérföldön (40 km-en) belülről származik, 28 százalékuk 100 mérföldnél húzta meg a határt, 26 százalékuk szerint az adott állam, 7 százalékuk szerint pedig a tágabb régió a mérvadó (Pirog–Rasmussen, 2008). Az USA vonatkozó jogszabálya (The US Food..., 2008) 400 mérföldes (644 km-es) szállítási távolságot, illetve az előállító állam határain belüli értékesítést enged meg. Ostrom [2006] a fogyasztók mellett *termelőket* is kérdezett arról, hogy szerintük mi tekinthető helyi terméknek. Eredménye alapján a fogyasztók érzékenyebbek a földrajzi távolságra, míg a termelőknek fontosabb a piac jellege (például hagyományos vagy termelői-e a piac, és milyen gyakorisággal tartják meg). A termelők számára a *fogyasztó típusa* is szempont (például értelmiségi, középosztálybeli, turista), míg a fogyasztók inkább a termék, esetleg a termelő szerint differenciálnak. A hazai jogszabályok megyehatáron belül, illetve 40 km-es távolságban jelölik ki a helyi termékeket (Budapest esetében helyi-nek az országon belül előállított termék minőségül).¹ A rövid ellátási lánc lehatárolásának másik tipikus megközelítése a közvetlen értékesítésre, *kis társadalmi távolságra* helyezi a hangsúlyt (Juhász, 2012). A közbeiktatott szereplők (kereskedők) száma alacsony (ideális esetben nulla). E jelleg indokolja a rövid ellátási lánc elnevezést.

A rövid ellátási láncokra általában jellemző még (Jarosz, 2008):

- a kis üzemméret, a kis volumen, a kis lépték, valamint
- általában megjelenik a fenntarthatóság valamelyik aspektusa, de esetfüggő, hogy környezeti, társadalmi vagy egyéb irányba történik-e az elköteleződés. Gyakori a bió vagy ahhoz közeli termelési mód (sokszor minősítés nélkül, de ez utóbbira a termelő és a fogyasztó személyes kapcsolata miatt nincs is szükség).

Kicsi a távolság *környezeti* szempontból is. Egyrészt csökken a szállítás és a raktározás környezetterhelése. Ezt ugyanakkor sokan vitatják (Kneafsey et al., 2013, Martinez et al., 2010). Másrészt a természeti folyamatoktól eltávolodott fogyasztók

¹ Lásd a 2005. évi CLXIV. törvényt a kereskedelemről, és az azt módosító 4/2010. (VII. 5.) VM rendeletet. Szabadkai [2011] vitatja a 40 km-es körzet életképességét, rámutatva, hogy a megyék eltérő mérete és az országhatár menti fekvés egyes termelőknek versenyhátrányt okoz, illetve a tipikus tájtermékek (például békési dinnye, szabolcsi alma) felvevőpiaca nem elsősorban helyben (vagy Budapesten) van.

megtapasztalhatják a szezonális vagy a szélsőséges időjárási események következményeit, amelyek tudatában könnyebben szolidaritást vállalhatnak a termelővel. Bővíthet továbbá a helyi kulináris hagyományok ismerete, erősödhet a helyi identitás (*Dubuisson–Quellier et al.*, 2011). A közelség végül *gazdasági*, mivel a pénz a közösségen belül, helyben forog (erre még kitérünk), és a szállítási költségek csökkenése miatt nagyobb a termelői és/vagy fogyasztói többlet is.

A rövid ellátási láncok típusai

A rövid ellátási láncok rövid múltra visszatekintő kutatásában az eredeti, térbeliségen alapuló felosztást (*Marsden et al.*, 2002), *Renting* és szerzőtársai [2003] terjesztették ki: az időbeliség értelmezésén túl egy új dimenziót alakítottak ki a minőség biztosítékai alapján. Az *I. táblázatban* bemutatott, a kiterjedésre hangsúlyt helyező csoportosítás e fiatal területen klasszikusnak számít (*Ilbery–Maye*, 2005, *Jarosz*, 2008).

A *közvetlen kapcsolatalapú értékesítés* hitelességét a személyes kapcsolatok adják. Ez az online kapcsolatokra is igaz: a termék eredete ismert, a jó tapasztalat a következő vásárlás feltétele.

A *közösségi marketingalapú értékesítésben* a kapcsolatok intézményesülnek. Az értékesítés személyes, vagy kisszámú (tipikusan egy) közvetítő ékelődik a láncba. Személyes érintkezéskor a térbeliség háromféleképpen terjeszthető ki (*Juhász*, 2012): a fogyasztó megy a termelőhöz (például termékutak, kamratúrák), vagy fordítva (például helyi termékboltok), vagy mindkét fél mozog (például fesztiválok). A termelők számára a szerveződés a választék szélesítését teszi lehetővé (a kényelem és gyorsaság a versenytárs szupermarketek nagy előnye), a fogyasztók tömörülése pedig kiszámíthatóságot, megfelelő felvevőpiacot nyújt. A termék megkülönböztető jellege az ismert eredet és az ebből következő kiváló minőség. Közvetítő esetén a közvetítő személye, hitelessége a bizalom szempontjából kulcskérdés. *Renting* és szerzőtársai [2003] munkájában új szempont a kulturális közelség, így értelmezhetőek azok a marketingcsatornák is, amelyek például helyi specialitásokat közvetítenek külföldre kivándorolt korábbi fogyasztóknak (LEADER, 2000).

Kiterjesztett ellátási láncokban a fogyasztóknak többnyire nincs kapcsolatuk az adott területtel. A releváns információt sokszor egy harmadik szereplő igazolja (például nemzeti parki, táj- és biotermék).

A rövid ellátási láncok térbeli kiterjedése és az értékesítési mechanizmusok

Közvetlen kapcsolatalapú értékesítés	Közösségi marketingalapú értékesítés	Kiterjesztett ellátási lánc
Termelői piac	Termelői szövetkezeti boltok	Védett eredet, specialítások
Út menti értékesítés	Fogyasztói szövetkezeti boltok	Minőségbiztosítási rendszerek
Gazdaudvari értékesítés	Közösség támogatta mezőgazdaság*	Tanúsítványok, védjegyek
Szedd magad	Értékesítés helyi vendéglátóknak	
Vendégasztal	Beszállítás helyi közétkeztetésbe	
Házhoz szállítás	Értékesítés helyi termékbolton (helyi termékpolcon) keresztül	
Webáruház	Regionális termékek (nyers és feldolgozott élelmiszerek)	
Dobozrendszer**	Tematikus utak, termékutak, kamratúrák Fesztiválok, búcsúk Értékesítés kivándoroltaknak, specializált boltokban	

* A közösség támogatta mezőgazdaság lényege, hogy a fogyasztók szerződést kötnek egy vagy több termelővel, és egy közösen megállapított összeg befizetése után a szerződési idő alatt hetente friss árut kapnak. A gazdáknak ez biztos bevételt jelent, és a kockázatot (például az időjárási szélsőségekből eredő károkat) közösen viselik a felek. A gazdaságok általában közösségi programokat is kínálnak, például önkéntes nap, szüret, piknik, üzemlátogatás. A rendszer angol neve Community Supported Agriculture (CSA), franciául AMAP (Association pour le maintien de l'agriculture paysanne), olaszul GAS (Gruppi di Acquisto Solidale) néven ismert.

** A dobozrendszerben árult élelmiszert a fogyasztó házhoz szállítással kapja meg, vagy elmegy érte egy átvélpontba (Soil Association, 2007). Rendeléskor a fogyasztó a doboz tartalmát előre nem ismeri pontosan, azt a termelő állítja össze a szezonnak és a termésnek megfelelően. A kínálatban legtöbbször többféle méretű doboz áll, különböző méretű háztartások egész heti ellátására. Dobozrendelés történhet esetenként, de gyakori a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekkel történő kombinálás is, egy időszakra előre történő rendeléssel és heti szállítással.

Forrás: Renting et al., [2003, 399. o.]

A *Renting*-féle felosztás második dimenzióját a minőség biztosítéka jelenti. (Lásd a 2. táblázatot.)

Rövid ellátási láncok a minőség biztosítékai alapján

Termelő személye, az előállítás módja		Környezetkímélő jelleg
Ismerős termelőtől vásárolt		Bió
Védett eredetű		Természetes összetevőket tartalmaz
Helyi specialitás	↔	Vegyszer-/tartósítószer-/GMO-mentes
Hagyományos, házi	„hibridek”	Ökológiai gazdálkodásból származó
Helyileg előállított		Vadon termelt/nevelt
		Alternatív tartásból származó

Forrás: Renting et al., [2003, 401. o.].

Az első csoportban a termelő személye nyújtotta garancia, a termelés helye, módja, folyamata (például talaj, mikroklíma, kulturális és gasztronómiai hagyományok, tradíciók) képezi a hozzáadott értéket. A második csoportba a környezeti fenntarthatóságot szem előtt tartó rövid ellátási láncok kerültek. A tanúsítványok megléte általában nem feltétel (erre még visszatérünk).

Kneafsey és szerzőtársai [2013] a fentieket átértelmezve *tradicionális* és *neotradicionális* rövid ellátási lánc típusokat különítenek el (megengedve hibrid formákat is). Az előbbieket (gazdaudvari értékesítés, szedd magad, termelői piac) esetében a résztvevők tevékenysége hagyományos, az adott kultúrába mélyen beágyazott tudáson és készségeken alapul (bár innováció itt is jelentkezhethet, például a termékfejlesztés vagy a marketing során). A neotradicionális formák (bevásárlóközösségek, közösség támogatta mezőgazdaság) ehhez képest – bár céljuk ugyanúgy a hagyományos tudás megőrzése – sokkal inkább társadalmi innovációk a termelők, fogyasztók, civil szervezetek hálózatosodása révén. A fő cél a gazdák méltányos bevételhez juttatása (*Ilbery–Kneafsey*, 1998).

A szakirodalomban a *Renting* és szerzőtársaitól [2003] eltérő csoportosítási logika is ismert. *Watts* és szerzőtársai [2005] erős és gyenge rendszereket különböztetnek meg a személyes bizalmi kapcsolat megléte alapján, arra utalva, hogy az erőseket kevésbé veszélyezteti a multinacionális kiskereskedelmi láncok nyitása a helyi termékek felé (*Seyfang*, 2008, *Smith–Marsden*, 2004). *Galioto* és szerzőtársai [2011] csoportosítása pedig intézményi közgazdasági alapon, a tranzakciós szabályok megkülönböztetésével történik.

Az egyes rövid ellátási lánc típusok jelentősége

A termelők általában több értékesítési csatornát (több rövid ellátási láncot vagy rövid ellátási láncot és konvencionális értékesítési csatornákat) használnak párhuzamosan (Ilbery et al., 2006, Lass et al., 2003). Az Egyesült Államokban például csak a termelői piacokon áruló gazdák 25-30 százaléka használja kizárólag a piacot a termés értékesítésére (Brown–Miller, 2008). A hazai környezetben is többféle ellátási lánc párhuzamos használata jellemző (Juhász, 2012).

Pearson és Bailey [2009] brit és ausztrál vizsgálatai alapján a legelterjedtebb értékesítési csatorna a termelői piac, illetve az Egyesült Királyságban népszerűek a zöldség-dobozrendszerek is; e formák a közeljövőben valós versenytársai lehetnek a globális ellátási láncnak. A többi értékesítési csatorna helyzetét nehezíti a nagy társadalmítóke-igény: a fogyasztók lelkesedésén túl a működés a gazda személyén múlik, növelve a sérülékenységet.

Hazánkban a közvetlen termelői értékesítés európai uniós összehasonlításban jelentősnek számít (Juhász, 2012), s bár a szektor még növekszik is, a termelői és kiskereskedelmi forgalomban korlátozott a szerepe. A legelterjedtebb értékesítési forma a (termelői) piac (Juhász–Szabó, 2013).

A szakirodalom rendszerezéséhez az előzőekből logikusan következő szempontrendszert alakítottunk ki a szocioökonómiai hatások kimutatására: elválasztottuk a rövid ellátási láncokban részt vevő két főszereplő, a fogyasztó és a termelő szempontjait.

A rövid ellátási láncok a fogyasztó szemszögéből

A rövid ellátási láncok jellemzően két fő fogyasztótípust szolgálnak ki. A folytonos skála egyik végpontján lévő típus a konvencionális élelmiszerellátásra támaszkodik és esetileg él csak a rövid ellátási lánc lehetőségeivel. A másik véglet az egészségügyi, igazságossági, etikai vagy egyéb okból teljesen elkötelezett fogyasztó, és kimondottan kerüli a „hagyományos” megoldásokat. A szakirodalomban általában esettanulmányszerűen, egy-egy értékesítési csatorna mentén történik a fogyasztók jellemzése. A következőkben mi is ezt a logikát követjük.

A termelői piacok látogatói

A termelői piacok fő hátránya hogy drágák, kényelmetlenek (idényjelleggel szerveződnek, csak készpénzzel lehet fizetni) és viszonylag kicsi a választék. Népszerűségük oka a fogyasztói attitűdvizsgálatok alapján a megvásárolt termékek jó(nak érzékelt) minősége (*Byker et al., 2012, Lyon et al., 2009*), ismert eredete (*Cavicchi et al., 2011, Trobe, 2001*) és a helyi gazdák támogatásának szándéka (*Lyon et al., 2009*). A fogyasztói *bizalom* nem a jó termékminőségre vonatkozik, hanem a termék biztonságos előállítására, s ennek a személyes kapcsolat a garanciája (*Hendrickson–Heffernan, 2002*). A bizalom kétirányú (ezért csökkentheti a rövid ellátási lánc a társadalmi távolságot): a termelő felelőssége, hogy egészséges, teljes értékű ételmisszert állítson elő (olyan emberek számára, akiket ismer). *Smithers* és szerzőtársai [2008] kanadai vizsgálata szerint a bizalom gyakran elhomályosítja a gazdálkodás részleteit, a fogyasztók még az árus és a gazdálkodó viszonyáról sem érdeklődnek.

Egyes kutatások szerint sokak számára az ételmisszer helyi jellege fontosabb a minőségénél (*Winter, 2003*). *Carpio–Isengildina–Massa* [2009] az USA-ban végzett *fizetési hajlandóság* vizsgálata alapján a fogyasztók átlagosan 23-27 százalékkal hajlandóak többet fizetni a helyi (a szövetségi állam területéről származó) ételmisszerért, míg húsz évvel ezelőtt egy hasonló vizsgálatban a fogyasztók kifejezetten elutasították a helyben termelt ételmisszert. *Vecchio* [2010] szerint viszont a helyi jelleg önmagában – függetlenül a helyi termelők támogatásának szándékától – kevésbé fontos, s a termékek jó minősége a legfontosabb szempont.

A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy ez a fajta vásárlási mód különleges, önmagában is élmény a fogyasztók számára. Az élmény alapja a termelőkkel való közvetlen kapcsolat mellett a kapcsolatépítés lehetősége a többi vásárlóval (*Hunt, 2007*). A termelői piacok vonzerejét növeli a különleges termékek jelenléte (vadhús, ritka fajták), amelyek máshol nehezen hozzáférhetőek.

Az amerikai, a brit és az olasz források általános tanulsága, hogy a tipikus vásárló a környéken lakó, az átlagnál idősebb, magasabb végzettségű nő, aki rendszeresen visszajáró vendég, és a jó minőségért hajlandó magasabb árat fizetni (*Kezis et al., 1998, Lyon et al., 2009, Vecchio, 2010*).

A *társadalmi kirekesztés* témaköre elsősorban az amerikai kutatók érdeklődését keltette fel: a rövid ellátási láncok működésének faji dimenzióját tárták fel, rámutatva, hogy a kezdeményezések a fehér, középosztálybeli, gazdag fogyasztókra korlátozódnak (*Guthman, 2008, Hinrichs–Allen, 2008*).

Részvétel a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerben

A rövid ellátási lánc fogyasztóival foglalkozó szakirodalom érdeklődésének másik fő irányát a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek jelentik, amelyek alapja a hosszabb távú együttműködés, a fogyasztói elköteleződés. A részvétel eleve szemléletváltást feltételez, lemondást a helyben nem termő termények fogyasztásáról, a szupermarketek jelentette kényelemről. A közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekben ugyan az árak a boltiakhoz hasonlóak, de az utazási költségek mellett az ellátás folytonosságának kockázatos volta további költségeket eredményezhet.

Az Egyesült Államokban a csatlakozási döntés befolyásolásában legfontosabb a jó minőség, de fontos a környezeti és egészségügyi tudatosság és a helyi gazdaság támogatásának szándéka (Cooley és Lass, 1998). O'Hara–Stagl [2001] szerint jelentős szempont még a kevesebb csomagolóanyag és az ismert eredet is. A kockázattal megosztás és közösséghez tartozás érzése kevésbé tűnik fontos tényezőnek.

Francia tapasztalatok (Bougherara et al., 2009) alapján a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek fogyasztói fiatalok (35 év alattiak), eleve jellemző rájuk közösségi aktivitás (részvétel szervezetekben), környezettudatosak és kevésbé érdeklő őket a termékek tökéletes külseje vagy a széles termékválaszték. A földrajzi távolság kevésbé fontos (amennyiben a házhoz szállítás vagy az átvétel egy közeli ponton biztosított). A csatlakozást elsősorban környezeti szempontok és a közösség iránti szociális érzék motiválja. Érdekes módon a termék frissessége nem bizonyult meghatározó tényezőnek, ami ellentmond más országokból származó tapasztalatoknak (Cooley–Lass, 1998, O'Hara–Stagl, 2001).

A rövid ellátási láncok egészségügyi aspektusai

A rövid ellátási lánc növeli az élelmiszerről szóló tudást és serkenti az egészségesebb (zöldség- és gyümölcsalapú) étrend kialakulását. A közösséget építő formák jelentősen javítják a mentális egészségi állapotot, növelik a jóllétet, de a rövid ellátási láncok általában is hozzájárulnak az elfogadáshoz a társadalmi távolságok csökkentésével.

Az agrártámogatások egészségügyi hatása vitatott mind az USA-ban, mind az EU-ban (Alston et al., 2008, Elinder, 2005) elsősorban az olcsóbb, kukoricán és olajos magvakon alapuló nassolni valók tömeges fogyasztása miatt kialakult járványoszerű elhízás és egyéb megbetegedések társadalmi költsége miatt. Salois [2012] USA-be-

li tapasztalatai alapján a helyi élelmiszerhez való hozzáférés negatív kapcsolatban áll az elhízással (BMI-indexszel) és a cukorbetegséggel. Hasonló eredményre jutott *Berning* [2012] is, aki (szintén az Egyesült Államokban) az államok szintjén vizsgálta a helyi élelmiszerhez való hozzáférés (a termelői piacok és közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek száma) és az elhízás kapcsolatát. *Bimbo* és szerzőtársai [2012] Olaszországban figyeltek fel hasonló tendenciára. A tapasztalt jelenség oka feltehetően az, hogy a tudatos fogyasztók jobban odafigyelnek a testkontrollra is. Mindez arra utal, hogy a negatív externáliákat figyelembe vevő, a táplálkozás egészségügyi szempontjait hatékonyan érvényesítő támogatásra van szükség, amelyhez jó alapot szolgáltathatnak a rövid ellátási láncok (különösen, ha népszerűsítésük megfelelően kidolgozott, tudatosságra ösztönző kampánnyal együtt történik).

A rövid ellátási láncok a mezőgazdasági termelők szemszögéből

A részvétel fő motivációi

A rövid ellátási láncok révén a termelők kikerülhetnek a profitabilitásra nehezedő folyamatos és egyre növekvő nyomás alól. A konvencionális élelmiszer-termelésben a monokultúrákat nagy területen, fokozott műtrágya- és növényvédőszer-használattal termelő gazdaságok vannak előnyben. Ha egy üzem beszáll is a versenybe, a profit egyre kevésbé növelhető a *Cochrane-féle technológiai mókuserék* [1979] miatt. A háttérben biofizikai kényszerek állnak, illetve a verseny miatt az üzemek kénytelenek folyamatosan költeni újabb technológiákra, ami növeli a termelési költségeket. Hasonló a hatása az egyre szigorúbb humán egészségügyi, állatjóléti előírásoknak, minőségi sztenderdeknek is (ez a „szabályozási mókuserék”) (*Renting et al.*, 2003). A hagyományos mezőgazdaságban ezért nehéz növelni a profitot – az új piaci résekre reagáló alternatív láncok azonban lehetőséget kínálnak a bevételek növelésére és a nagy vevőktől való függetlenedésre (*Saltmarsh*, 2004).

A termelői piacon árulók megkérdezése alapján valóban a magasabb ár a legfőbb motiváló tényező (*Kirwan*, 2006, *Morris–Buller*, 2003), ugyanezt találták közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek esetén is (*Galt et al.*, 2011, *Lass et al.*, 2003). *Jarosz* [2008] különböző láncok tanulmányozásával a profitnövelés mellett olyan kiegészítő hajtóerőket tárt fel, mint például a vegyszerhasználat mellőzése és egészséges élelmiszer termelése, vagy a fiatalabb nemzedék oktatása az alternatív mezőgazdasági lehetőségekre.

USA-beli tapasztalatok szerint a közétkeztetésbe szállítással elért jövedelem a teljes bevétel mindössze 1 százaléka körül mozog, de a gazdák ennek ellenére sem tervezik beszüntetni ezt a tevékenységet (Izumi et al., 2010). Legfőbb okként a „több lábón állást” említették (vagy a *potenciális* lehetőségeket), de a közösség fejlesztése, a gyermekek egészségi állapotának javítása is fontos szempont volt. A rövid ellátási láncban a helyi termények többsége feldolgozható értéknövelt terméké, bár a gazdálkodók jelentős része nem használja ki a lehetőségeket (Alonso, 2011).

A hazai termelők által megfogalmazott főbb hajtóerők hasonlóak a nemzetközieshez (Juhász, 2012). A jövedelmezőség növelése mellett fontos szempont a közvetlen kapcsolat és bizalmi légkör (és törzsvásárlói kör) kialakítása, a felvásárlókkal szembeni kiszolgáltatottság csökkenése és a nagyobb önállóság. Megfogalmazódtak ugyanakkor korlátozó tényezők is, mint például a földrajzilag és társadalmilag korlátozott kereslet, az adott csatornán belül élesedő verseny, az együttműködéssel szembeni bizalmatlanság.

A rövid ellátási lánc termelőinek főbb jellemzői

A közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekben végzett összes nemzetközi felmérés alapján a részt vevő gazdákra jellemző az átlagosnál alacsonyabb életkor és a magasabb végzettség (Brunori et al., 2011, Lang, 2010, Macias, 2008). Hasonló (bár kevésbé szélsőséges) demográfiai jellemzők általában kimutathatók a többi rövid ellátási lánc termelőinél is (Martinez et al., 2010). A gazdaságok többnyire kicsik, az átlagos üzemméret 10 hektár alatti (Kneafsey et al., 2013, Lass et al., 2003).

A rövid ellátási láncokban és különösen a közösség támogatta gazdák körében jellemző a rugalmasság, az innovációra való nyitottság. Nem könnyű az üzem átalakítása úgy, hogy az alkalmas legyen közösség támogatta mezőgazdasági rendszerben történő részvételre, mert biztosítani kell, hogy rendszeresen legyen éppen termő, változatos élelmiszer, változtatni kell a működés menetén (például a vegyszerhasználat módján, az adminisztrációs szokásokon), a kommunikációs formán, az árazási stratégián (Lang, 2010). A már meglévő hálózathoz való csatlakozás nagy segítség lehet (Brunori et al., 2011), de mivel a folyamat sokféle képesség és innovációs hajlam meglétét igényli, a kézzelfogható előnyök ellenére elsősorban a fiatal és képzett termelők foglalkoznak az alternatív formákkal.

A tanúsítványok szerepe és a bizalom

A fogyasztói elvárásokra reagálva a legtöbb üzem bió (de legalábbis alacsony vegyszerhasználattal jellemezhető) módon termel (Lass et al., 2003). A legtöbb termelő ugyanakkor nem rendelkezik semmilyen tanúsítvánnyal, ennek oka a termelők és a fogyasztók közötti bizalom lehet (Jarosz, 2008). Vannak szerzők (például Watts et al., 2005), akik a tanúsítványok létezésében eleve annak bizonyítékát látják, hogy a kérdéses termék (vagy a termelési mód) nem integrálódott a helyi környezetbe.

Higgins és szerzőtársai [2008] egy próbaprojektben vizsgálták a környezetvédelmi tanúsító rendszerek alkalmazását a rövid ellátási láncokban. Azt tapasztalták, hogy a gazdák ugyan prémium árat tudtak elérni, de csak a hagyományos ellátási láncban, ráadásul az auditálás költségei miatt összességében bevételeik nem növekedtek számottevően. A legnagyobb profitot a tanúsítványhoz szükséges tervezési és irányítási folyamatok auditálás nélküli önkéntes alkalmazása eredményezte. Ennek oka az lehet, hogy a szükséges folyamatok felhívták a figyelmet a környezetkímélő lehetőségekre, amelyek egyrészt racionalizáláshoz vezettek, másrészt a módszerek alkalmazását sikerrel tudták kommunikálni a fogyasztók felé a közvetlen eladáskor.

Összességében a tanúsítás leginkább a térben kiterjesztett láncok esetében lehet fontos, bár ezek hatékonysága a demokratikus folyamatok előmozdításában megkérdőjelezhető (Hatanaka, 2010). Az sem egyértelmű, hogy védjegyek, tanúsítványok használata önmagában elegendő eszköz-e a rövid ellátási láncok támogatására, mert siker esetén hamar megjelennek az eredetihez hasonló címkék és jelzések. A rövid ellátási láncok eleve versenyben állnak az olcsó import és az „ál helyi” termékekkel, és a tanúsítás okozta költségnövekedés összességében akár piacvesztést is eredményezhet (Kneafsey et al., 2013). A védjegyek helyett (mellett) hasznosabb eszköz lehet egy közvetlen támogatási rendszer, a tudásátadás intézményesítése, az adminisztratív terhek csökkentése.

A rövid ellátási láncok mint a vidékfejlesztés eszközei

A rövid ellátási láncokban a foglalkoztatást elsősorban a termelés, a betakarítás, valamint a csomagolás, a kereskedelem és az eladás jelenti, vagyis a rendszer támogatása lehetőséget nyújthat a perifériára szorult rurális térségek felzárkóztatására (OECD, 1995). A rövid ellátási láncok ugyanakkor kimondottan fejlett területeken

(például városi térségekben) is megjelennek, ráadásul nem csupán eseti jelleggel, hanem tipikusan (*Renting et al., 2003, Winter, 2003*).

Amerikai tapasztalatok (*Jaros, 2008*) alapján a rövid ellátási láncokban részt vevő üzemek 48 százaléka megavárosok vonzáskörzetében fekszik. Az Egyesült Királyságban ugyanakkor a gazdaságok nagy része (90 százalék felett) elsősorban rurális területeken található (*Ricketts Hein et al., 2006*), bár ennek részben ellentmond *Ilbery et al., [2006]*, illetve *Winter [2003]*). Összességében a brit rövid ellátási láncok is elsősorban az eleve jobb szocioökonómiai adottságokkal rendelkező területeken koncentrálódnak, így potenciáljuk a legelmaradottabb térségek felzárkóztatásában megkérdőjelezhető. *Tregear [2011]* azt is felveti, hogy a rövid ellátási láncok megjelenése egy régió fejlettségének valójában nem előmozdítója, hanem pusztán *következménye*. A koncentrációértelmezésekor gazdasági jellegű döntéseket is figyelembe kell venni: a gazdák részvételét a rövid ellátási láncokban az is indokolhatja, hogy egyes területeken vagy szektorokban csekély mértékű támogatásban részesülnek (*Ilbery et al., 2006*).

Sok esetben (például közösség támogatta mezőgazdaság, biogazdálkodás) a részvétel komplex tudást és készségeket igényel, és az átalakulás tranzakciós költsége olyan magas lehet, hogy különösen az elmaradott régiók (és az alacsony végzettségű, szegényebb termelők) számára további segítség nélkül nem lehetséges a váltás és nem biztosított a részvétel (*Macias, 2008*). A vidékfejlesztés fő eszköze ilyen esetekben nem is feltétlenül a közvetlen támogatás lehet, hanem az új, közvetítő szerepű, épített és humán infrastruktúrák, regionális élelmiszer-rendszerek létrehozása, például a termelő és a fogyasztó találkozási pontjainak megteremtése, hatékonyabb megszervezése révén.

Kneafsey és szerzőtársai [2013] megjegyzik, hogy a tradicionális, hagyományos tudáson nyugvó rövid ellátási láncokban (termelői piac, szedd magad) a lánc rövidsége hangsúlyos. Értékesítés a gazdasághoz kötötten, a gazdaságban vagy ahhoz közel történik, ezért e formák inkább rurális elhelyezkedésűek. Ehhez képest a neotradicionális rendszerekben a kis földrajzi távolság fontos, a (tudatos) fogyasztók a városokban koncentrálódnak, így ezen „alternatív” formák jellemzően inkább várostérségekben helyezkednek el. Ez alapján a hagyományos vidéki közösségek és életforma fenntartásában inkább a tradicionális formák fontosabbak, míg a neotradicionális rövid ellátási láncok inkább közösségépítésre, a helyi közösségek fejlesztésére alkalmasabbak.

A multiplikátor hatás

Meter–Rosales [2001] szerint, ha a minnesotai lakosok az elfogyasztott élelmiszer 15 százalékát helyi (egyébként exportra veszteségesen termelő) gazdáktól vennék, akkor az így képződött bevétel kitenné a gazdák állami támogatásának kétharmadát. Mivel a helyi termelő nagyobb eséllyel költi el a pénzét helyben, ezért helyi élelmiszer-fogyasztás esetén a pénz a közösségen belül, helyben forog, a fogyasztás a helyi gazdaságot élénkíti. Nemzetgazdasági szinten minden költés megsokszorozódik, újabb jövedelmet generál. *Pearson–Bailey* [2009] becslése szerint e multiplikálódás akár az eredeti költés háromszorosát is kiteheti. *Sonntag* [2008] átlagosan kétszeres hatást becsül, megengedve, hogy a szorzó a rövid ellátási lánc típusától függően eltérő lehet. *Otto–Varner* [2005] szerint több mint 140 teljes állás jön létre egy szövetségi állam (Iowa) termelői piacai körül, és ennek multiplikátor hatása 1,45-szoros. Hasonló nagyságrendeket számítanak oklahomai termelői piacok esetében is (*Henneberry et al.*, 2009).

Barrett–Keech [2004] kimutatta, hogy piacnapokon a környéki bolt- és étteremtulajdonosok mintegy 50 százaléka forgalomnövekedést érzékel. A forgalomgeneráláson túl a piacok működtetésükhöz is helyi munkaerőt alkalmaznak, ami fokozza a multiplikátor hatást (*Taylor et al.*, 2005).

Más szerzők azonban megkérdőjelezik a multiplikátor hatás eredményét. *Goodman* [2004] felveti, hogy a rövid ellátási lánc sikeres működtetéséhez szükséges erőforrásokat a termeléstől kell elvonni. Tovább gyengítheti a multiplikátor hatást, hogy – bár a helyi gazdák kétségtelenül nyerhetnek a rövid ellátási láncok megerősödésével – ez más munkahelyek (például kereskedelemhez kapcsolódó állások) elvesztésével járhat együtt (*Brown–Miller*, 2008). Globálisan pedig (a fogyasztás térbeli áthelyeződésével) a multiplikátor hatás teljes egészében megkérdőjelezhető (*DuPuis–Goodman*, 2005).

A rövid ellátási láncok szerepe a közétkeztetésben

A vidékfejlesztés, a helyi gazdaságfejlesztés és a rövid ellátási láncok metszéspontjában a helyi termelők helyi közfeladatot ellátó intézmények (például iskolák, kórházak) beszállítóivá válhatnak. E közétkeztetési programok távolabbi célja az elsősorban alacsony jövedelmű családok gyermekei egészségi állapotának javítása is lehet (*Vallianatos et al.*, 2004).

A koncepció előnye, hogy az állami megrendelés biztos, kiszámítható piacot alakít ki, a helyi feldolgozás növeli a foglalkoztatást; emellett érvényesül a multiplikátor hatás, ami tovább erősítheti a helyi gazdaságot (*Schafft et al., 2010, Watts et al., 2005*). A hatás olykor nemzetgazdasági szinten is érzékelhető: *Morgan–Morley [2002]* becslése szerint e „fenntartható közétkeztetés” adta 1998–99-ben a walesi GDP 11 százalékát! A programok további pozitív hozadéka lehet a szemléletformálás: például az osztályok részt vehetnek üzemlátogatáson, kirándulásokon, és a tapasztalatokat az iskolai (otthoni) kertben kamatoztathatják, teljessé téve a környezeti nevelést.

Amerikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a diákok (és a szülők), illetve az iskola dolgozói is pozitívan értékelték a változást, és összességében egészségesebben táplálkoztak. Sok osztály élt a lehetőséggel és megismerkedett a termelőkkel is (*Izumi et al., 2010*). Bár az áttekintett tanulmányok erre nem tértek ki, feltehető, hogy e közvetlen kapcsolatok elősegítik a szülők rövid ellátási láncok felé történő elköteleződését is, ami erősítheti a kedvező helyi szocioökonómiai hatásokat.

Balázs és szerzőtársai [2010] részletesen elemzik a hazai fenntartható közétkeztetés lehetőségeit. Témánk szempontjából a fő megállapítások úgy foglalhatók össze, hogy – bár a jogszabályi keretek többé-kevésbé adottak² – a rendszer működtetésekor (például a beszállítók kiválasztásakor) fő szempont az ár, ennek hatására a minőség szükségképpen háttérbe kerül, és a kisméretű helyi gazdaságok kiszorulnak a versenyből. *Balázs és szerzőtársai [2010, 23. o.]* szerint nincs feltétlenül elég termelő, aki „...helyben termelt, vegyszermentes és minőségileg hosszú távon megbízható élelmiszerral el tudná látni a helyi közétkeztetést” – különösen, mert az előírások is gyorsan változnak.

Joshi és szerzőtársai [2008] szerint is a legfőbb gát a rövid távon jelentkező többeltköltés, amely a helyi előállítás miatt megnövekedett személyzeti és rezsiköltségből és az átállást kísérő tranzakciós költségekből áll. Nem ismerünk olyan elemzést, amely a hosszabb távú hasznokat (például az egészségügyi kiadások csökkenését) vizsgálná, pedig fontos lenne, hogy további érvekkel is alá lehessen támasztani a rövid ellátási láncok közétkeztetésbe vonásának fontosságát.

² Az uniós szabályozás egyedül a versenysemlegességet írja elő, s ezzel elveti az élelem helyi alapon történő megkülönböztetését, ezért az ajánlattételi felhívásnak egyéb (például fenntarthatósági, frissességi) szempontokat kell bevezetnie a helyi beszerzés támogatására (*Balázs és szerzőtársai, 2010, Watts et al., 2005*).

A kiskereskedelmi láncok jelentette veszély

A hagyományos kiskereskedelmi láncok, reagálva az új fogyasztói elvárásokra, maguk is szélesítik a bio- (és/vagy a helyi) termékek kínálatát, ahogyan például azt az Egyesült Királyságban a bioélelmiszer-szektor vizsgálatai is megerősítik (Seyfang, 2008). Watts és szerzőtársai [2005] emiatt nevezték a helybeliségen és a környezet-kímélő termelési módon (nem pedig a helyi gazdák támogatásán) alapuló ellátási láncokat gyenge alternatívának. Smith–Marsden [2004] szerint ennek viszont könnyen az lehet a következménye, hogy a szupermarketek élni tudnak erőfölényükkel: a termelők közti verseny növekedése – különösen, ha a kereskedelmi láncok import-termékeket is forgalmaznak a növekvő fogyasztói igény kielégítése érdekében – egy idő után csökkenti a termelői árat (farm-gate price squeeze), ami a szektor növekedésének gátja lesz.

Mivel sok termelő párhuzamosan használ hagyományos és alternatív értékesítési csatornákat, könnyen előfordulhat, hogy a rövid ellátási lánc visszailleszkedik abba a folyamatba, amelyből egykor kiutat jelentett. A becsatornázódás elkerülésének egy módja a termelők szövetkezése, helyi hálózatok létrehozása lehet. A brit példa tanulsága, hogy a vidékfejlesztésben nem elegendő a kedvezőnek tartott folyamatok (például a biotermelésre történő átállás) támogatása, hanem az egész ellátási láncot mint regionális élelmiszer-rendszert figyelembe kell venni a támogatási rendszer kialakításakor, illetve a fogyasztókat célzó kampányok tervezésekor.

Következtetések

A helyi élelmiszer- és a rövid ellátási láncok egyre népszerűbbek a társadalmi szereplők körében. Észak-Amerikában (és Nyugat-Európa sok országában) évtizedes hagyományai vannak e rendszereknek, hazánkból is (amellett, hogy egyes típusok konvencionálisnak számítanak, például a piacok mindig is a városok részei voltak) egyre több megvalósulási forma ismert.

A rövid ellátási lánc kifejezés sokféle marketingcsatornát takar. A termelő és a fogyasztó kis földrajzi, társadalmi, kulturális távolsága jellemzi, további jellegzetessége a környezetkímélő módon termesztett egészséges élelmiszer iránti igény. A heterogenitás és a helyi kontextusfüggőség következménye, hogy nagyon kevés esetben lehet általános érvényű következtetéseket levonni, hatásvizsgálatokat végezni: a legtöbb esetben a jó válasz az „attól függ”. Ez az „attól” általában a helyi föld-

rajzi, szocio-kulturális közeg, vagy a rövid ellátási lánc típusa: a különböző lehetőségek kombinációja számtalan kimenetet eredményezhet. A következőkben néhány általános megállapítást foglalunk össze.

Az áttekintett irodalom alapján valószínűsíthető, hogy a különböző típusok eltérő fogyasztói kört vonzanak. A hagyományosabb formákat, például a termelői piacokat inkább az idősebb korosztály látogatja, míg az újszerű, szokatlanabb típusban (mint amilyen a közösség támogatta mezőgazdaság) inkább a fiatalok vesznek részt, csakúgy mint az internetalapú értékesítési formákban. Általában igaz, hogy a rövid ellátási láncok iránt érdeklődő fogyasztók az átlagnál magasabban képzetek (ez a termékek magasabb árával is összefüggésben lehet).

Termelői oldalról is kirajzolódik egy gazdálkodói csoport (elsősorban az „alternatív”, a neotradicionális láncok esetében), amely nyitott az új piacszerzési lehetőségekre és megvan a kellő szakismeret (és bátorság) is a váltáshoz. Vidékfejlesztési stratégiák kidolgozása során kérdéses lehet, hogy a terület társadalmi tőkéjét figyelembe véve milyen típusok jöhetnek egyáltalán számításba, vagy milyen nem anyagi jellegű ösztönzést (például gyakorlatközösségeket, kommunikációt, oktatást, szervezői munkát) kell biztosítani a támogatási program sikeressége érdekében.

Egyre több a rövid ellátási láncok pozitív szocioökonómiai hatását bemutató tanulmány, azt azonban még korai lenne megítélni, hogy a koncepció általánosságban mennyire lehet életképes és hatékony eszköz a vidékfejlesztésben. Ennek részben adathiány az oka (az újabb munkák még mindig elsősorban esettanulmányokra épülnek), részben az a tény, hogy maga a koncepció is fejlődőben van. Az általánosítást nehezíti az is, hogy a tanulmányok legtöbbször kvalitatív szemléletű esettanulmány. Ezzel együtt is fontos hangsúlyozni, hogy egy politikailag életképes és hatékony megoldásnak figyelembe kell vennie a helyi kontextust, a fogyasztói igények változását és heterogenitását, az egyes országok (régiók) különbözőségeit. A szerzők véleménye az, hogy a rövid ellátási láncok ténylegesen mérhető és elvárható teljesítményén túl mindenképpen érdemes kihasználni azt a potenciált, amellyel e rendszerek többletjövedelmet és megbecsülést biztosítva képesek a tájban tartani a gazdálkodókat, növelik a fogyasztói tudatosságot, felkeltik az egészséges ételkészítés iránti igényt, és általában fejlesztik a helyi közösségeket.

Hivatkozások

2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről. Lásd: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0500164.TV
- Alonso, A. D. [2011]: Farmers' involvement in value-added produce: the case of Alabama growers. *British Food Journal*, 113 (2), 187–204. o.
- Alston, J. M. – Sumner, D. A. – Vosti, S. A. [2008]: Farm subsidies and obesity in the United States: National evidence and international comparisons. *Food policy*, 33 (6), 470–479. o.
- Balázs Bálint – Szabadkai Andrea – Pálházyné Sármany Csilla [2010]: A fenntartható közétkeztetés lehetősége Magyarországon. *Nemzeti Érdek*, IV. évf., 2. sz., 14–29. o.
- Barrett, M. – Keech, D. [2004]: Capital eats. An analysis of London's food economy. London, Sustain.
- Berning, J. P. [2012]: Access to Local Agriculture and Weight Outcomes. *Agricultural and Resource Economics Review*, 41 (1), 57–71. o.
- Bimbo, F. – Viscecchia, R. – Nardone, G. [2012]: Does the alternative food supply network affect the human health? Paper presented at the 126th Seminar, June 27–29, 2012, Capri, Italy.
- Bougherara, D. – Grolleau, G. – Mzoughi, N. [2009]: Buy local, pollute less: What drives households to join a community supported farm? *Ecological Economics*, 68 (5), 1488–1495. o.
- Brown, C. – Miller, S. [2008]: The impacts of local markets: a review of research on farmers markets and community supported agriculture (CSA). *American Journal of Agricultural Economics*, 90 (5), 1298–1302. o.
- Brunori, G. – Rossi, A. – Malandrini, V. [2011]: Co-producing transition: Innovation processes in farms adhering to solidarity-based purchase groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 18 (1), 28–53. o.
- Byker, C. – Shanks, J. – Misyak, S. – Serrano, E. [2012]: Characterizing Farmers' Market Shoppers: A Literature Review. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 7 (1), 38–52. o.
- Carpio, C. E. – Isengildina-Massa, O. [2009]: Consumer willingness to pay for locally grown products: the case of South Carolina. *Agribusiness*, 25 (3), 412–426. o.
- Cavicchi, A. – Rocchi, B. – Baldeschi, M. [2011]: Consumers' attitude towards farmers' markets: an explorative analysis in Tuscany: University of Florence, University of Macerata.
- Cochrane, W. [1979]: *The Development of Industrial Agriculture: A Historical Analysis*. University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Cooley, J. P. – Lass, D. A. [1998]: Consumer Benefits from Community Supported Agriculture Membership. *Review of Agricultural Economics*, 20 (1), 227–237. o.
- Dubuisson-Quellier, S. – Lamine, C. – Le Velly, R. [2011]: Citizenship and consumption: mobilisation in alternative food systems in France. *Sociologia Ruralis*, 51 (3), 304–323. o.
- DuPuis, E. M. – Goodman, D. [2005]: Should we go "home" to eat? Toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies*, 21 (3), 359–371. o.
- Elinder, L. S. [2005]: Obesity, hunger, and agriculture: the damaging role of subsidies. *British Medical Journal*, 331 (7528), 1333–1336. o.
- Galioto, F. – Paffarini, C. – Musotti, F. – Chiorri, M. [2011]: Institutional Embeddedness in Organic Farming Systems. *Proceedings in Food System Dynamics*, 399–408. o.
- Galt, R. E. – Beckett, J. – Hiner, C. C. – O'Sullivan, L. [2011]: *Community Supported Agriculture (CSA) in and around California's Central Valley*. Davis, University of California.
- Goodman, D. [2004]: Rural Europe redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change. *Sociologia Ruralis*, 44 (1), 3–16. o.
- Guthman, J. [2008]: „If they only knew”: color blindness and universalism in California alternative food institutions. *The Professional Geographer*, 60 (3), 387–397. o.
- Hatanaka, M. [2010]: Certification, partnership, and morality in an organic shrimp network: rethinking transnational alternative agrifood networks. *World Development*, 38 (5), 706–716. o.

- Hendrickson, M. K. – Heffernan, W. D. [2002]: Opening spaces through relocalization: locating potential resistance in the weaknesses of the global food system. *Sociologia Ruralis*, 42 (4), 347–369. o.
- Henneberry, S. R. – Whitacre, B. – Agustini, H. N. [2009]: An Evaluation of the Economic Impacts of Oklahoma Farmers Markets. *Journal of food distribution research*, 40 (3), 64–78. o.
- Higgins, V. – Dibden, J. – Cocklin, C. [2008]: Building alternative agri-food networks: Certification, embeddedness and agri-environmental governance. *Journal of Rural Studies*, 24 (1), 15–27. o.
- Hinrichs, C. C. – Allen, P. [2008]: Selective patronage and social justice: Local food consumer campaigns in historical context. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 21 (4), 329–352. o.
- Hunt, A. R. [2007]: Consumer interactions and influences on farmers' market vendors. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 22 (01), 54–66. o.
- Ilbery, B. – Kneafsey, M. [1998]: Product and Place Promoting Quality Products and Services in the Lagging Rural Regions of the European Union. *European Urban and Regional Studies*, 5 (4), 329–341. o.
- Ilbery, B. – Maye, D. [2005]: Food supply chains and sustainability: evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. *Land Use Policy*, 22 (4), 331–344. o.
- Ilbery, B. – Watts, D. – Simpson, S. – Gilg, A. – Little, J. [2006]: Mapping local foods: evidence from two English regions. *British Food Journal*, 108 (3), 213–225. o.
- Izumi, B. T. – Alaimo, K. – Hamm, M. W. [2010]: Farm-to-school programs: perspectives of school food service professionals. *Journal of nutrition education and behavior*, 42 (2), 83–91. o.
- Jarosz, L. [2008]: The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24 (3), 231–244. o.
- Joshi, A. – Azuma, A. M. – Feenstra, G. [2008]: Do farm-to-school programs make a difference? Findings and future research needs. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 3 (2–3), 229–246. o.
- Juhász Anikó (szerk.). [2012]: A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacra jutásában. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Juhász Anikó – Szabó Dorottya [2013]: A piacok jellemzői termelői és fogyasztói szemmel. Kézirat.
- Kezis, A. – Gwebu, T. – Peavey, S. – Cheng, H.-T. [1998]: A study of consumers at a small farmers' market in Maine: Results from a 1995 survey. *Journal of food distribution research*, 29 (2), 91–99. o.
- Kirwan, J. [2006]: The interpersonal world of direct marketing: examining conventions of quality at UK farmers' markets. *Journal of Rural Studies*, 22 (3), 301–312. o.
- Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. – Eyden-Wood, T. – Bos, E. – Sutton, G. – Blackett, M. [2013]: Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Megjelent: Santini, F. – Gomez Y Paloma, S. (szerk.): JRC Scientific and Policy Reports: Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, European Commission.
- Lang, K. B. [2010]: The Changing Face of Community-Supported Agriculture. *Culture & Agriculture*, 32 (1), 17–26. o.
- Lass, D. – Bevis, A. – Stevenson, G. – Hendrickson, J. – Ruhf, K. [2003]: Community supported agriculture entering the 21st century: Results from the 2001 national survey. University of Massachusetts, Department of Resource Economics, Amherst
- LEADER [2000]: Marketing Local Products. Short and Long Distribution Channels. LEADER European Observatory, European Commission and Association, Brussels.
- Lyon, P. – Collie, V. – Kvarnbrink, E. B. – Colquhoun, A. [2009]: Shopping at the farmers' market: consumers and their perspectives. *Journal of Foodservice*, 20 (1), 21–30. o.
- Macias, T. [2008]: Working Toward a Just, Equitable, and Local Food System: The Social Impact of Community-Based Agriculture. *Social Science Quarterly*, 89 (5), 1086–1101. o.

- Marsden, T. – Banks, J. – Bristow, G. [2002]: Food supply chain approaches: exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 424–438. o.
- Martinez, S. – Hand, M. – Da Pra, M. – Pollack, S. – Ralston, K. – Smith, T. – Vogel, S. – Clark, S. – Lohr, L. – Low, S. – Newman, C. [2010]: Local Food Systems: Concepts, Impacts, and Issues. ERR. 97. Department of Agriculture, Economic Research Service, Washington D.C.
- Meter, K. – Rosales, J. [2001]: Finding Food in Farm Country: Community Design Center of SE Minnesota.
- Morgan, K. – Morely, A. [2002]: Relocalising the food chain: the role of creative public procurement. Cardiff University, The Regeneration Institute, Cardiff.
- Morris, C. – Buller, H. [2003]: The local food sector: a preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal*, 105 (8), 559–566. o.
- O'Hara, S. U. – Stagl, S. [2001]: Global food markets and their local alternatives: a socio-ecological economic perspective. *Population & Environment*, 22 (6), 533–554. o.
- OECD [1995]: Niche Markets as a Rural Development Strategy. OECD, Paris.
- Ostrom, M. [2006]: Everyday meanings of “local food”: Views from home and field. *Community Development*, 37 (1), 65–78. o.
- Otto, D. – Varner, T. [2005]: Consumers, Vendors, and the Economic Importance of Iowa Farmers' Markets: An Economic Impact Survey Analysis Leopold Center for Sustainable Agriculture, Iowa State University, Ames, IA.
- Pearson, D. – Bailey, A. [2009]: Business opportunities in local food supply chains: an investigation in England and Australia. Paper presented at the 83rd Annual Conference of Agricultural Economics Society, Dublin.
- Pirog, R. – Rasmussen, R. [2008]: Food, fuel and the future: Consumer perceptions of local food, food safety and climate change in the context of rising prices. Ames, IA, Leopold Center for Sustainable Agriculture
- Renting, H. – Marsden, T. K. – Banks, J. [2003]: Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and planning A*, 35 (3), 393–412. o.
- Ricketts Hein, J. – Ilbery, B. – Kneafsey, M. [2006]: Distribution of local food activity in England and Wales: an index of food relocalization. *Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association*, 40 (3), 289–301. o.
- Soil Association [2007]: A Share in the Harvest. A Citizens Guide to Community Supported Agriculture. Soil Association, Bristol.
- Salois, M. J. [2012]: Obesity and diabetes, the built environment, and the 'local' food economy in the United States, 2007. *Economics & Human Biology*, 10 (1), 35–42. o.
- Saltmarsh, N. [2004]: Mapping the food supply chain in the broads and rivers area. East Anglia Food Link, Watton.
- Schafft, K. – Hinrichs, C. C. – Bloom, J. D. [2010]: Pennsylvania farm-to-school programs and the articulation of local context. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 5 (1), 23–40. o.
- Seyfang, G. [2008]: Avoiding Asda? Exploring consumer motivations in local organic food networks. *Local Environment*, 13 (3), 187–201. o.
- Smith, E. – Marsden, T. [2004]: Exploring the 'limits to growth' in UK organics: beyond the statistical image. *Journal of Rural Studies*, 20 (3), 345–357. o.
- Smithers, J. – Lamarche, J. – Joseph, A. E. [2008]: Unpacking the terms of engagement with local food at the farmers' market: Insights from Ontario. *Journal of Rural Studies*, 24 (3), 337–350. o.
- Sonntag, V. [2008]: Why Local Linkages Matter. Findings from the local food economy study. Sustainable Seattle, Seattle.
- Szabadkai Andrea [2011]: Kistermelők, helyi termékek és kispiacok a jog halójában. *A Falu*, XXVI. évf., 3–4. sz., 81–94. o.

- Taylor, J. – Madrick, M. – Collin, S.* [2005]: *Trading Places: The Local Economic Impact of Street Produce and Farmer's Markets*. London Development Agency, London:
- The US Food... [2008]: *The US Food Conservation and Energy Act of 2008*. 110 P.L. 246; 122 Stat. 1651; 2008 Enacted H.R. 6124; 110 Enacted H.R. 6124.
- Tregear, A.* [2011]: Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 27 (4), 419–430. o.
- Trobe, H. L.* [2001]: Farmers' markets: consuming local rural produce. *International Journal of Consumer Studies*, 25 (3), 181–192. o.
- Vallianatos, M. – Gottlieb, R. – Haase, M. A.* [2004]: Farm-to-School strategies for urban health, combating sprawl, and establishing a community food systems approach. *Journal of Planning Education and Research*, 23 (4), 414–423. o.
- Vecchio, R.* [2010]: Local food at Italian farmers' markets: three case studies. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 17 (2), 122–139. o.
- Watts, D. C. – Ilbery, B. – Maye, D.* [2005]: Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in human geography*, 29 (1), 22–40. o.
- Winter, M.* [2003]: Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies*, 19 (1), 23–32. o.

Abstracts of the Articles

Economic instability and regional falling behind – Hungary’s case

GÁBOR OBLATH

Since the early 2000s Hungary’s economy has been characterised by larger macroeconomic instability than that of the other three Visegrád countries, which contributed to the disappointing economic growth performance of Hungary. Instability has manifested itself in large external and internal imbalances – leading to unsustainable increases in external and public debt –, high inflation and pro-cyclical fiscal policy. The inevitable policy measures aimed at correcting macroeconomic imbalances have led to a fall/stagnation in consumption, investments and productivity, hindering the convergence of the Hungarian economy to the more developed part of the European Union.

The European Single Supervisory Mechanism

JÓZSEF TÓTH

The European Parliament accepted the proposal of European Committee regarding Single Supervisory Mechanism in 2013 which brings significant changes in supervision of European banks from November 2014. It is the first pillar of the Banking Union. Participation in the system is compulsory for each Euro zone country, but other EU members also can join the system. Large banks over certain total assets will directly supervised by European Central Bank. Besides, the 3 most significant banks of each participating country will also directly supervised by ECB. Other banks remain under supervision of sovereigns but under indirect supervision of European Central Bank. The article deals with the operation of the bank supervisory mechanism, the rights and responsibilities of the participating countries and European Central Bank. Also, the article deals with the pros and cons of joining the Single Supervisory Mechanism.

**Crisis Management and Rise of Euroscepticism in Hungary and in the EU
Causes, Schemes, Consequences**

JÓZSEF PÉTER MARTIN

A manifold crisis has unfolded in the recent years in the EU. If a crisis erupts, there also is a crisis consciousness among economic and political decision-makers and population. After having discussed the theoretical framework of elite's and population's perceptions and its link with public decision-making, this study elaborates on the crisis response of the EU, and how these policies are perceived by the population. What does the image about the EU depend on, and what is at stake if the perception about the EU is changing? Will the EU remain an "economic giant" and a "political dwarf" after this crisis as it was before it? Where has the evil of euroscepticism nestled – into politics and/or into economy? The current analysis focuses on the new, Central and Eastern European members of the EU, primarily Hungary, and, secondly, on Poland. How is it possible that Hungary which happened to be an "eminent pupil" in the first decade after the change of regime fully supporting European integration, nowadays is falling behind not only the EU mainstream but also the CEE region? What are the political and economic reasons behind the rise of Hungarian euroscepticism? And what kind of interaction has been taking place between the assessment of the EU and the perception of economic situation? Do the hard facts reflect the population's perception on the economy?

The socio-economic impacts of short food supply chains: a review

BENEDEK ZSÓFIA – BALÁZS BÁLINT

Recent decades have seen an increasing interest in the analyses of local food and short food supply chains (SFSCs). The aim of this paper is to review the relevant academic literature to understand their potential socio-economic impacts. First, problems of conceptualisation related to the definition of SFSCs are investigated; then, the socio-economic impacts perceived by consumers and producers are characterized; and finally, the rural development potential is discussed. According to the results, it is hardly possible to provide evidence on SFSCs as effective policy tools in rural development, because of the context dependence of their socio-economic impacts. Still, we conclude that SFSCs seem to offer a way to increase social cohesion, to generate consumer demand for healthy food as well as to halt the depopulation of rural areas.

Jogi melléklet

Külgazdaság, LVIII évf., 2014. május–június (39–59. o.)

Szerződésszegő magatartások a Bécsi Vételi Egyezményben és az új Ptk.-ban

GLAVANITS JUDIT – RÁCZ DIÁNA

Az adásvételi szerződés a kereskedelmi kapcsolatok alapvető intézménye, ezért annak szabályozása, illetve rekodifikációja nemcsak a jogászszakma képviselői számára bír kiemelkedő jelentőséggel, hanem a belföldi és nemzetközi kereskedelemben dolgozók számára is. Az új Ptk. elfogadásával és 2014. március 15-i hatálybalépésével a magyar jogban is változások történnek, ezért időszerű és indokolt annak áttekintése, hogy az új magyar jogforrás milyen tartalmi viszonyban áll a legismertebb nemzetközi jogforrással, az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló ENSZ-egyezménnyel, közkeletű nevén a Bécsi Vételi Egyezménnyel. Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a szerződésszegést miként szabályozza a két dokumentum, illetve annak milyen nemzetközi joggyakorlata van.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: K12.

Bevezető gondolatok

Nemzetközi adásvételi szerződés alatt értjük a következőkben a Bécsi Vételi Egyezmény (továbbiakban: Egyezmény) hatálya alá tartozó szerződési típusokat. Önmagában ennek körülhatárolása is kérdés, az Egyezmény 1. cikkének 1. pontját

Dr. Glavanits Judit, (PhD) egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail cím: gjudit@sze.hu

Rácz Diána, V. évfolyamos joghallgató, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar.
E-mail cím: raczdiana89@gmail.com

több nemzeti bíróság is értelmezte már.¹ Különösen érdekes értelmezési kérdést vet fel az „áru” fogalma, amelynek definícióját az Egyezmény nem tartalmazza, de ez nem jelenti azt, hogy a nemzeti jogalkalmazó saját jogismeretei alapján alkothatná meg annak fogalmát. Az Egyezmény a nemzeti jogoktól függetlenül, önállóan értelmezendő, így az áru fogalmának meghatározásakor az Egyezmény egyéb szakaszaira és a nemzetközi joggyakorlatra támaszkodhatunk. Összefoglalva a vonatkozó jogirodalmat és joggyakorlatot, megállapítható, hogy az Egyezmény értelmében árunak tekinthető mindaz, ami az adásvétel időpontjában kézzel fogható ingóság, tekintet nélkül annak formájára, összetételére, új vagy használt mivoltára, élő vagy élettelen voltára. A szellemi tulajdon tárgyai, a jó hírnév vagy társasági részesedés nem tartoznak az egyezmény hatálya alá. A 2013. évi V. törvény, az új polgári törvénykönyv (továbbiakban: Ptk.) a kötelmi jog különös részének első szerződési típusaként szabályozza az adásvételt a 6: 215. §-ban a következőkben: adásvételi szerződés alapján az eladó dolog tulajdonjogának átruházására, a vevő a vételár megfizetésére és a dolog átvételére köteles. Jelen tanulmánynak nem tárgya annak részletezése, hogy az adásvételi szerződés esetén a felek jogai és kötelezettségei némiképpen eltérően alakulnak a nemzetközi gyakorlatban.

A szerződésszegés az Egyezmény „egyik alapköve, mivel a szerződéstől való elállás joga kapcsolódik hozzá”.² Az Egyezményben központi jelentőséggel bíró 25. cikk³ a hazai jogtól némileg idegen, de a nemzetközi viszonylatban kiemelkedő jelentőségű alapvető szerződésszegést szabályozza. Az Egyezmény felépítésének sajátossága, hogy a szerződésszegés következményeit két részben tárgyalja: először a 42–52. szakaszokban az eladó szerződésszegésének jogkövetkezményeit, majd később a 61–65. szakaszokban külön a vevő szerződésszegő magatartásának jogkövetkezményeit. A Ptk. a szerződésszegést rendszertanilag a kötelmi jog általános részében, a IX. címben foglalt szerződés teljesítése után szabályozza, vagyis az adásvételi szerződésre vonatkozó szerződésszegési szabályokat a szerződések közös jogában találjuk.

¹ A vonatkozó bírósági esetjogot a következők alapulvételével gyűjtöttük: UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Bécs, 2012. Az esetjog a következő oldalon, többféle szempont szerint is kereshető: http://www.uncitral.org/uncitral/en/case_law.html (2014. március 21.)

² *Fekete* [2004], 106. o.

³ Egyezmény 25. cikk: A felek egyike által elkövetett szerződésszegés akkor alapvető, ha az a másik félnek olyan hátrányt okoz, amely jelentős mértékben megfosztja őt attól, amit a szerződés alapján jogosult elvárni, kivéve ha a szerződésszegő fél nem látta előre és egy ésszerűen gondolkodó, hasonló személy, azonos körülmények között sem látta volna előre az ilyen következményt.

A szerződésszegés általános szabályai

Az Egyezmény az alapvető szerződésszegést mindenekelőtt objektív módon értelmezi, tehát az ezzel előidézett hátrány súlya a „döntő elem”: ha hátrányt okoz a szerződést szegő fél a partnerének, és ezzel a contractus alapján várt jogos elvárását nem teljesíti. Ez alól kivételt képez, ha a szerződőszegő fél nem látta előre magatartásának következményét és „ésszerűen gondolkodó személy egy ilyen következményt azonos körülmények között sem kellett, hogy előre lásson”.⁴ A Ptk.-ban a szerződésszegés intézménye „logikailag és funkcionálisan” is szorosan kapcsolódik a szerződés szerű teljesítéshez, mivel a teljesítés az a folyamat, amely során a jogosult hozzájut a szerződésben foglalt szolgáltatásokhoz. Ebből következően szerződésszegésnek kell értelmezni minden olyan teljesítést, mely a szerződés bármely követelményének nem tenne eleget, ideértve a teljesítés elmaradását is. A Ptk.-ban megfogalmazott alapelvek (jóhiszeműség és tisztesség elve, elvárható magatartás elve, joggal való visszaélés tilalmának elve) szintén érvényesülnek a szerződésszegés esetén is. A szerződési szabadság alapelvéből következően a felek szabadon határozhatják meg szerződésük tartalmát, valamint hogy szerződésük milyen teljesítésre irányuljon. Ezeknek a felek által vállalt közös kötelezettségeknek a megszegése esetén a nem szerződés szerű teljesítés szerződésszegésnek minősül. A teljesítés idejének megsértését késedelemnek,⁵ a szerződés tartalmának be nem tartását hibás teljesítésnek⁶ minősíti a Ptk. A szerződés lehetetlenné válását vagy megtagadását a szerződés egészének megszegéseként értelmezi és elmaradásához jogkövetkezményeket fűz.⁷

Amíg a Ptk. a szerződésszegés eseteit a törvényben és a szerződésben foglaltak megszegésének fajtái alapján csoportosítja,⁸ az Egyezmény alapvető és közönséges szerződésszegés kategóriáit állítja fel. A megkülönböztetés a jogkövetkezmények alapján történik. Alapvető szerződésszegés esetén a sérelmet szenvedett fél póthatáridő tűzése nélkül elállhat a szerződéstől. Közönséges szerződésszegés esetén pedig póthatáridő tűzése kötelező az Egyezmény 47. cikke szerint,⁹ és ennek eredménytelen eltelte után van jogosultsága az elállás jogát gyakorolni. Alapvető szerződésszegésnek a másik fél által támasztott jogos elvárásoknak a szerződésszegéssel előidézett

⁴ Sándor–Vékás [2005], 105–151. o.

⁵ Ptk. 6: 153. §.

⁶ Ptk. 6: 157. §.

⁷ Bíró et al. [2013], 221–223. o.

⁸ Ptk. XXII. fejezet: A szerződésszegés általános szabályai, XXIII. fejezet: A késedelem, XXIV. fejezet: Hibás teljesítés, XXV. fejezet: A szerződésszegés egyéb esetei.

⁹ Egyezmény 47. cikk (1): A vevő az eladó kötelezettségének teljesítésére ésszerű póthatáridőt állapíthat meg.

hátrány¹⁰ miatti jelentős mértékű elmaradását objektíve meg lehet állapítani. Hangsúlyozandó, hogy az alapvető szerződésszegés alkalmazásának feltételeként nem azt kell bizonyítani, hogy a félnek okozott hátrány jelentős lett volna, hanem azt, hogy a hátrálynak olyannak kell lennie, amely jelentős mértékben megfosztja a felet attól, amit a szerződés alapján jogosult elvárni.¹¹ Mivel az Egyezmény nem tesz különbséget fő- és mellékötelezettségek között, így azok megszegése esetén a szankciók alkalmazása között sem tesz különbséget. Adásvételi szerződés mindenfajta megszegése minősülhet a 25. cikkben foglaltaknak, ha annak feltételei megállapíthatók. Nem beszélhetünk a szerződés megszegéséről, ha a szerződésben foglalt megsértésének nincs, vagy csekély a következménye. A sérelem fokát a jogosult elvárásaihoz való viszonyában logikus vizsgálni. Ez akkor merül fel, ha a szerződő partnernek a teljesítéshez fűződő érdeke sérül. A sérelem fokának a hátrány helyett a jogosult elvárásához történő kapcsolása logikus, mert a fél elvárása „a szerződés alapján jogosult elvárni” kifejezés következtében a szerződés tartalmához kötött és kellően objektív.¹²

A szerződésszegés körében kiemelkedő jelentőségű a késedelem, azon belül is a határnap mulasztása. Ennek megsértése, melyet a szerződésben kötöttek ki a felek, minden esetben alapvető szerződésszegésnek minősül, még akkor is, ha nem szenved kárt a jogosult, mivel határnap meghatározása in concreto „a majdani késedelem esetén bekövetkező érdekmúlás előzetes beépítése a szerződésbe”.¹³ A Ptk. részletesen szabályozza a határidő és határnap, így a teljesítés idejének fogalmát. Határnap tűzése esetén a szolgáltatást ezen a meghatározott napon kell teljesíteni. Határidő megjelölése esetén a szolgáltatás a meghatározott időtartamon belül bármikor teljesíthető, kivéve ha az eset körülményeiből az következik, hogy a jogosult választhatja meg a teljesítés időpontját. Az időpont mint fix teljesítési határidő meghatározza a kötelezett időbeli teljesítésének terét, és az időpont megsértése a jogosult érdekmúlását idézi elő. Ha a szolgáltatás rendeltetéséből a teljesítési idő megállapítható, a szolgáltatást ebben az időpontban kell teljesíteni. Ebben mutatkozik meg az elvárhatóság elve, hiszen a nem meghatározható teljesítési idő esetén „a kötelezett haldéktalanul köteles teljesíteni”.¹⁴ Az idő múlása a jogosultnak a szerződésben foglalt, gazdaságilag jelentős szolgáltatások kielégítésére jelentő hatása van. Éppen ezért a fix határidő kikötése sokszor elengedhetetlen feltétel egy gazdasági és piaci szem-

¹⁰ A hátrány fogalma itt a „szerződéstől várt lényeges előnyök elmaradását” jelenti.

¹¹ *Sándor* [2010], 373. o.

¹² *Sándor* [2010], 374. o.

¹³ *Sándor* [2010], 154. o.

¹⁴ *Bíró et al.* [2013], 75. o.

pontból fontos érdekeket szolgáló szerződés teljesítésében. Ennek eredményeképpen a fix határidő a szerződésnek egy olyan speciális kikötése, mely egyértelművé teszi a felek számára a teljesítésnek az általuk közösen megállapított pontos határnapját.¹⁵ Mivel e konkrét határidő a felek megállapodásán alapul, ahhoz a szerződő felek kötve vannak, és azon csak a szerződés egyező akarattal történő módosítása útján változtathatnak. Egyoldalúan sem a jogosult, sem a kötelezett nem teheti azt meg.¹⁶

Egy másik alapvető szerződésszegési forma az *aliud* szolgáltatás. Itt a vevő joga opcionális: el is fogadhatja, meg is tarthatja az árut, vagy megtagadhatja az átvételt, és ebben az esetben csak azt kell bizonyítania, hogy a küldött dolog nem a szerződésben meghatározott volt, mivel a 25. cikkből levezethető, hogy a bizonyítás terhe az elálló felet terheli. Az előreláthatóság kritériumát objektíven határozza meg. Jelentős hátrány esetén csak akkor nem állapítható meg a szerződésszegés, ha „ezt a követelményt egy ésszerűen gondolkodó személy ugyanabban a helyzetben és azonos körülmények között sem látta volna előre”.¹⁷ A Ptk. szerint az *aliud* szolgáltatás nem tartozik a hibás teljesítés kategóriájába, ha a kötelezett a szerződésben meghatározott áru vagy szolgáltatás helyett a jogosult részére más árut vagy szolgáltatást nyújt.¹⁸

Fizetési késedelem körében szintén értelmezést kíván az alapvető szerződésszegés intézménye. Ha a vevő nem fizet, az eladó köteles póthatáridőt tűzni, melynek sikertelensége esetén alapvető szerződésszegének minősül a fizetési késedelem, és az eladót megilleti az elállás joga.¹⁹ A Ptk. azonos álláspontot képvisel az Egyezményvel. Abban az esetben, ha a kötelezett késedelembe esik, a jogosult követelheti a teljesítést, vagy ha a késedelem következtében a szerződés teljesítéséhez fűződő érdeke megszűnt, elállhat a szerződéstől. A jogosult elállásához nincs szükség a teljesítéshez fűződő érdek megszűnésének bizonyítására, ha a szerződést a felek megállapodása szerint, vagy a szolgáltatás felismerhető rendeltetésénél fogva a meghatározott teljesítési időben kellett volna teljesíteni, vagy a jogosult az utólagos teljesítésre megfelelő póthatáridőt tűzött, és a póthatáridő eredménytelenül telt el.²⁰ Minőségi hiba fennállásakor módot kell adni a hiba kijavítására. Ha ezt meghatározott időn belül

¹⁵ Bíró et al. [2013], 277. o.

¹⁶ BH, 1999., 204.

¹⁷ Sándor–Vékás [2005], 154. o.

¹⁸ Bíró et al. [2013], 287. o.

¹⁹ Lásd erről részletesen: Baum [1994], 1. o.

²⁰ Ptk. 6: 154. § (1)–(2).

pótolja az erre kötelezett, és a hiba kijavítására ráfordított költségek sem elfogadhatatlanok, akkor nem minősül alapvető szerződésszegésnek a minőségi hiba.²¹

Részteljesítés történik, ha az eladó az árunak csak egy részét szolgáltatja vagy a szolgáltatott árunak csak egy része szerződésszerű.²² Ebben az esetben az Egyezmény a vevő jogait (póthatáridő tűzése, kijavítás, kicserélés, árleszállítás vagy elállás) csak az árunak a hiányzó vagy nem szerződésszerűen teljesített részére gyakorolhatja. Joggyakorlásának a feltétele, hogy a szolgáltatás osztható legyen. A szolgáltatás akkor osztható, ha a részteljesítés a vevő érdekének részbeni kielégítésére alkalmas. Amikor az eladót a szerződés nem jogosítja részteljesítésre, akkor érvényesülnek az 51. cikk szabályai. A részbeni szerződésszegés következményeit az egész szerződés megszegésére alapított szabályok szerint kívánja rendezni, vagyis az eladó jogi helyzete hasonlóképpen alakul késedelem és hibás teljesítés esetén, mint amikor a szerződésszegést az egész szolgáltatásra nézve követi el. A szerződés egészétől történő elállásra csak akkor van lehetősége a vevőnek, ha alapvető szerződésszegést lehet megállapítani a nem teljes vagy hibás teljesítés okán.²³ A Ptk. részleges szerződésszegés elnevezés alatt tárgyalja a szerződésszegésnek ezt a speciális helyzetét. Osztható szolgáltatás egy részére vonatkozó szerződésszegés esetén a szerződésszegés jogkövetkezményei erre a részre következnek be, kivéve ha a jogkövetkezmények részleges alkalmazása a jogosult lényeges jogi érdekét sértené.²⁴ Osztható a szolgáltatás, ha önállóan használható részekre bontható, kivéve ha a megosztás a jogosult lényeges jogi érdekét sértené.²⁵ Ezt a jogosult a Ptk. szerint köteles elfogadni.²⁶ Figyelemmel kell lenni arra, hogy a Ptk. 6: 28. § (2) bekezdésének diszpozitív szabályából adódóan a felek szerződésük tartalmát szabadon meghatározhatják, és ennek során eltérhetnek a jogszabály rendelkezéseitől is. Ebből következik, hogy szerződésükben olyan szolgáltatást is oszthatatlannak minősíthetnek, amely a Ptk. értelmében osztható volna. Részleges szerződésszegés esetén így az egész szerződés tekintetében állnak be a szerződésszegés jogkövetkezményei.²⁷ Az egyébként fizikailag osztható dolgok (szolgáltatások) jogilag oszthatatlannak minősülnek, ha azok részegységei a rendeltetésszerű célra így alkalmatlannak minősülnek. Ebből következően a szerződésszegés jogkövetkezményei a szolgáltatás egészére állnak be.²⁸

²¹ Szabó [2007], 127. o.

²² Egyezmény 51. cikk (1).

²³ Sándor–Vékás [2005], 315–316. o.

²⁴ Ptk. 6: 149. §.

²⁵ Ptk. 6: 28. § (2).

²⁶ Ptk. 6: 135. §.

²⁷ Bíró et al. [2013], 265. o.

²⁸ BH, 1993., 632.

Nemzetközi esetjog az alapvető szerződésszegés körében

A nemzetközi bírósági esetjog részletesen kimunkálta az alapvető szerződésszegés megállapíthatóságának eseteit. Egyértelmű az esetjogból, hogy a szállítás megtagadása, a vételár fizetésének megtagadása minden esetben alapvető szerződésszegésnek minősül. Ha azonban csak a részszállítás megtagadásáról van szó, a szerződésszegés közönséges. Ezt állapította meg az Oberlandesgericht Düsseldorf, amikor 2007-ben az előtte folyó eljárásban a felperes javára döntött. A tényállás szerint egy olasz gyártó cipőket szállított német vevőjének, de a felek által kikötött határnapon csak az áru egy részét tudta leszállítani. Az eladó ezért a vételár részének a kifizetését kérte, amelyet a vevő megtagadott, és alapvető szerződésszegésre hivatkozva elállási joggal kívánt élni. A bíróság megállapította, hogy a teljesítés egy részének elmaradása nem jelenti a teljesítés elmaradását, csak abban az esetben, ha a vevő bizonyítani tudja, hogy az adott időpontban történő szállításhoz kiemelkedő érdeke fűződik, és amely tényről az eladónak tudomása van, és előre láthatja, hogy a teljesítés részleges elmaradása alapvető szerződésszegést eredményez.²⁹

A vevő felszámolási eljárás alá kerülése, illetve az ellene folyó csődeljárás szintén alapvető szerződésszegéshez vezet, minthogy jelentősen megfosztja az eladót azon jogos igényétől, hogy a szolgáltatása teljes ellenértéke meg legyen fizetve. Szintén alapvető szerződésszegésnek minősül, ha a vevő nem nyit visszavonhatatlan akkreditívet az eladó számára a kialakult szerződési feltételeknek megfelelően. Fentieket az ausztrál Supreme Court of Queensland állapította meg egy ausztrál eladó és egy malajziai vevő jogvitájában. A vevő nyersacél szállítására kötött szerződést az eladóval, amelyet Ausztráliából Malajziába kellett szállítani. A szerződéses feltételek alapján a kihajózást megelőzően visszavonhatatlan akkreditív kiállítására került volna sor a vevő terhére és az eladó javára. A maláj gazdasági társaságban menedzsmentváltásra került sor, amely azonban egy bizottság engedélyének függvényében kezdeményezhette csak akkreditív nyitását. A bizottság késlekedett az engedély kiadásával, ezért az eladó elállt a szerződéstől. A bíróság szerint a vevő kötelezettsége a vételár megfizetése, ezért az akkreditív kiállításának elmulasztásával megvalósította az alapvető szerződésszegést, így az eladó elállása jogszerű.³⁰ A bíróság egy német és francia fél közötti jogvitában azt is megállapította, hogy részszál-

²⁹ CLOUT case no. 275. Oberlandesgericht Düsseldorf, 1997. A jogesetek az UNCITRAL honlapján több szempont szerint is kereshetőek az alábbi oldalon: http://www.uncitral.org/uncitral/en/case_law.html (2014. március 21.)

³⁰ CLOUT case no. 631. Supreme Court of Queensland, 2000.

lítások esetében, ha a fél az első szállítást nem teljesíti, a másik fél megalapozottan gondolhatja azt, hogy a jövőben sem fog teljesíteni, így az alapvető szerződészegés megállapítható, az elállási jog jogszerűen gyakorolható.³¹

Az alapvető szerződészegések körében a hibás teljesítés megítélése rendelkezik talán a legnagyobb irodalommal és esetjoggal. Összefoglalásként megállapítható, hogy a minőségi hiba közönséges szerződészegés mindaddig, amíg indokolatlanul nagy kényelmetlenség nélkül a vevő használni tudja az árut, vagy képes azt értékesíteni, akár csökkentett áron. Egy svájci bíróság állapította meg a fentieket egy német eladó és svájci vevő jogvitájában, ahol a felek fagyasztott hús szállításában állapodtak meg. Szakértői vélemények szerint a leszállított áru zsírosabb volt és magasabb víztartalommal rendelkezett, mint a szerződéses érték, és az eltérés elérte a 25,5%-ot. A bíróság mégis azt állapította meg, hogy ettől még a hús értékesíthető vagy egyéb módon felhasználható maradt, ezért a fél szerződészegése közönséges, így a vevőnek nem volt joga elállni.³²

Felelősség a szerződészegéssel okozott károkért

A felelősség eladóról vevőre történő átszállásának kérdése döntő abból a szempontból, hogy elválaszthatóak legyenek a felek érdekeltségi körébe eső károk. A felelősség a károkozó tevéleges magatartásával vagy mulasztásával okozott károk³³ eredményeképpen áll be. Az Egyezmény a kockázat átszállásának időpontját „az áru feletti tényleges hatalom” megváltozásához köti.³⁴ A kockázat átszállása akkor következik be az eladó és a vevő között, amikor a vevő az árut átveszi, illetve amikor az eladó azt a vevő rendelkezésére bocsátja.³⁵ A veszélyátszállásról elsődlegesen a felek szerződése határoz. Azonban a felek között kialakult szokások és szokványok általában a veszélyátszállás időpontját is meghatározzák, amelyre jellegzetes példa az INCOTERMS parítások alkalmazása. Az ellenérték megfizetésével kapcsolatos kockázatot az Egyezmény úgy szabályozza, hogy a kárveszély vevőre történt átszál-

³¹ CLOUT case no. 214. Handelsgericht des Kantons Zürich, 1997.

³² CLOUT case no. 248. Schweizerisches Bundesgericht, 1998.

³³ A kár a Ptk. definíciója szerint a teljes kártérítés körében a károkozó köteles megtéríteni a károsult vagyonaiban beállott értékcsökkenést, az elmaradt vagyoni előnyt és a károsultat ért vagyoni hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségeket [6: 522. § (2)]. Az Egyezmény értelmezése szerint vagyoni veszteség, melyet a jogosult vagyona a szerződészegés következtében szenvedett el. Lásd: Sándor–Vékás [2005], 435. o.

³⁴ Sándor–Vékás [2005], 385. o.

³⁵ Egyezmény 69. cikk (1).

lását követően az áru megsemmisülése vagy megsérülése nem mentesíti a vevőt a vételár megfizetésére irányuló kötelezettsége alól, kivéve ha a megsemmisülés vagy a megsérülés az eladó tevékenységének vagy mulasztásának a következménye.³⁶ Kizárja a vevőre történő átszállását a vételárfizetéssel kapcsolatos kockázatnak, ha az áru elvesztése, megsemmisülése vagy megsérülése a veszélyátszállás időpontja után állt be, de az eladó magatartásának a következménye. A vevőnek megmaradnak a veszélyátszállás után is az eladó által, a veszély átszállása előtt elkövetett szerződésszegésből eredő jogai, melyek elsősorban a kicserélésre és az elállásra terjednek ki.³⁷ A felelősség átszállásának a felelősség mértékének megállapításánál van kiemelkedő szerepe, ezért sem mindegy, hogy a felek milyen módon szabályozzák ezen kérdést. A szállítás alatt lévő árukban bekövetkező károk, illetve az átadás-átvétel során keletkező károkért való felelősség a szerződésszegés, azon belül is a hibás teljesítés egy speciális alakzata. Nem véletlen, hogy az áru megfelelő csomagolását, szállításra alkalmas állapotát az Egyezmény a szerződésszerűség körében önállóan szabályozza.³⁸

Az Egyezmény 25. cikke az alapvető szerződésszegés alóli kimentési okként szabályozza az előreláthatóságot. A cikk egyszerre ad objektív és szubjektív mércét az előreláthatósághoz: sem a fél, sem egy ésszerűen gondolkodó, hasonló személy azonos körülmények között nem látta volna előre a károkozó esemény bekövetkezését. Az előreláthatóság függ a fél képességeitől, de függ az eset lényeges körülményeitől is, amelyek megítélése a bíróság feladata. A „hasonló személy” meghatározása összetett jogalkalmazói feladat elé állítja a bíróságot, hiszen figyelembe kell venni a társadalmi-szociális hátteret, amelybe beletartozik akár a vallási meggyőződés, vagy a megfelelő nyelvismeret.³⁹

A Ptk. a szerződésszegéssel okozott károkért a felelősség kérdésében úgy rendelkezik, hogy aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni.⁴⁰ „Az Egyezmény mély, intenzív hatást gyakorol az új Ptk.-ra”,⁴¹ hiszen a felelősség kérdése itt találkozik az Egyezmény rendszerével, amely szerint „az okozati összefüggés valójában csak ténybeli okozatosságot jelent, vagyis elegendő, ha az okozatosság a *conditio sine qua non* kritériuma szerint fennáll: minden előzmény (szerződésszegés) okozatos, amely nélkül a kár nem következett volna be”.

³⁶ Egyezmény 66. cikk.

³⁷ *Sándor-Vékás* [2005], 388–389. o.

³⁸ Egyezmény 35. cikk (2) d.

³⁹ *Lorenz* [1998], 9.o.

⁴⁰ Ptk. 6: 142. § első mondata.

⁴¹ *Sándor* [2010], 384. o.

Azt, hogy a felelősséget hogyan és miként lehet korlátozni, csak az előreláthatósági klauzula alkalmazásával lehet elvégezni.⁴² A Kúria állásfoglalásában kifejti, hogy az oksági láncolatban az a meghatározó ok, amely az események lefolyása mellett képes eredmény létrehozására. Az oksági láncban a lényeges szakasz tartalmát javarészt befolyásolja, hogy aki a károkozást „elindította”, látta-e vagy láthatta-e a bekövetkező eredményt.⁴³ Mentesül a felelősség alól a károkozó, ha bizonyítja, hogy a szerződészegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.⁴⁴ A fél ellenőrzési körén kívül eső körülményként értékelendő a vis maior hagyományos esetei, politikai és társadalmi események (háború, forradalom, felkelés), egyes állami intézkedések (embargó, bojkott, devizakorlátozások), súlyos üzemzavarok vagy szerződészerű teljesítést lehetetlenné tevő drasztikus piaci változások. Előre nem látható körülményként értékeli a Ptk., ha a kötelezett „ellenőrzési körén kívül felmerülő körülményt a szerződéskötés idején ténylegesen nem lehet előre látni. Ki kell emelni, hogy a kimentési feltételek körében megkövetelt előreláthatóság a szerződészerű teljesítést akadályozó körülményre és nem a kárkövetkezményekre vonatkozik. A mentesülés feltételei közé tartozik az is, hogy nem volt elvárható, hogy a fél a szerződészerű teljesítést megakadályozó körülményt elkerülje, vagy annak következményeit elhárítsa. Ezt viszont a szerződészegés időpontjában kell vizsgálni. A felek a szerződésben a jogaikra és kötelezettségeikre vonatkozó szabálytól eltérhetnek, ha ezt a norma nem tiltja. A Ptk. 6: 142. §-ban ilyen tiltó rendelkezést nem találunk, a felek a szerződésben a törvényi szabálynál enyhébb és szigorúbb felelősségi mércét is alkalmazhatnak.⁴⁵

A Ptk. az előreláthatóság kritériumát a szerződészegés általános szabályainál definiálja. Az előreláthatósági korlát célja, hogy egyensúlyt teremtsen a szolgáltatás és a kötelezett által vállalt kockázatok között. Az adott szerződés szokásos kockázatain felüli veszélyeket csak a szerződő partner figyelemfelhívásával ismerheti meg a másik fél, amelyek ismeretében hozható olyan döntés, mely rentábilissá teszi a szerződéskötést. A kötelezett csak azokért a károkért és elmaradt hasznokért felel, amelyeket előre kellett, hogy lásson, illetve amelyekre a jogosult kifejezetten felhívta a figyelmét. Az előreláthatóság tehát tény- és jogkérdés: ténykérdés, hogy mit látott előre ténylegesen a kötelezett és jogkérdés, amely elsősorban bírói mérlegelés

⁴² *Biró et al.* [2013], 230. o.

⁴³ BH, 2008., 299.

⁴⁴ Ptk. 6: 142. § második mondata.

⁴⁵ *Biró et al.* [2013], 234–236. o.

körébe tarozik, hogy mint ésszerűen gondolkodó, gondosan eljáró személy (*reasonable man*) mit látott, mit kellett volna előre látnia.⁴⁶ Diszpozitív voltából fakadóan a felek szerződésükben eltérhetnek ettől egyező akarattal, így a kötelezett felelősségét ki is terjeszthetik minden kárra. Az előreláthatóság vizsgálatát a kötelezett szemszögéből kell vizsgálni, mivel azt egyaránt megalapozza, ha a később bekövetkezett kárlehetősége akár a konkrét szerződést szegő kötelezett számára volt előrelátható, akár egy hasonló helyzetben lévő személy számára lett volna.⁴⁷ Amit előre kell látni a kötelezettnek, az az esetlegesen bekövetkező kár és annak nagysága a szerződő partnernél. A szerződésszegés következményeként a jogosult vagyonaiban keletkezett egyéb károkat és az elmaradt vagyoni előnyt olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár mint a szerződésszegés lehetséges következménye a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt.⁴⁸ Abban az esetben, ha a szerződésszegés szándékos volt, a kárt teljes egészében kell megtérítenie a kötelezettnek.

Az Egyezmény kimentési okként tárgyalja a 79. szakaszban az elháríthatatlan külső okból bekövetkező eseményt, amely megakadályozza a felet a szerződésszerű teljesítésben. A nemzetközi magánjogi irodalomban *force majeure*-ként ismert fogalom az előre nem látható körülményekre való hivatkozást jelenti, a szerződések szövegében használatos még „*Act of God*” vagy *vis maior*. Ezen klauzula alkalmazásának célja, hogy egyensúlyt teremtsen a *pacta sunt servanda* elv és a tisztesség és méltányosság alapelvei között. A nemzetközi esetjog alapján a *force majeure* megítélése kiszámíthatatlan, a nemzeti bíróságok szabad mérlegelése alapján dől el az adott tényállásról, hogy a teljesítés elmaradása jogszerű volt-e.⁴⁹ Az esetjog a következő ügyekben egyértelműen megállapította az Egyezmény 79. cikkének alkalmazhatóságát: a vevő által utalt vételárat a bankjából ellopták, új jogszabályt vezettek be az élelmiszerek radioaktivitásának maximális szintjére, a szélsőséges időjárás miatt a termény árának jelentős növekedése, a vevő országa elleni kereskedelmi embargó bevezetése, amely megakadályozta a vételár átutalását.⁵⁰ Egy német vevő és orosz eladó közötti jogvitában az eladó arra hivatkozott, hogy a saját terméke szállításához szükséges alapanyag termelését a beszállítója váratlanul leállította, ezért számára az időben történő teljesítés lehetetlenné vált. A beszállító magatartásáért a bíróság döntése alapján ebben az esetben az eladónak vállalnia kellett a felelősséget, a kimentést

⁴⁶ Uo. 241–243. o.

⁴⁷ Horváth [1985a] 37. o.

⁴⁸ Ptk. 6: 143. § (2).

⁴⁹ Rivkin [1993], 161. o.

⁵⁰ Digest [2012], 390. o.

nem fogadták el.⁵¹ Ezen döntési elv következetesnek tekinthető a joggyakorlatban: főszabályként az eladó felel a szállítója szolgáltatásának elmaradásáért.⁵² Az eladási ár piaci változása tekintetében ellentétes joggyakorlat figyelhető meg: egyes bíróságok elfogadják vis maiorként azt az indoklást, amely szerint a termék piaci árának lényeges változása olyan külső körülmény, amely megalapozza a 79. cikk alkalmazását,⁵³ míg más bíróságok ugyanezen tényállás alapján ellentétes tartalmú ítéletet hoztak.⁵⁴

A szerződésszegés jogkövetkezményei

A felelősségi rendszer lényege, hogy az Egyezmény hatálya alatt megkötött adásvételi szerződések alapján a feleket milyen jogok illetik meg, illetve milyen kötelezettségek terhelik.⁵⁵ Az Egyezmény a vevő és az eladó szerződésszegése alapján osztja meg a vevő és eladó érvényesíthető jogait. Ezek elsősorban a kijavítás, kicserélés, árleszállítás, póthatáridő-kitűzés, valamint a teljesítés követelésére terjednek ki. Ezeknek a jogoknak a sikertelen érvényesítése esetére joguk van a szerződéstől elállni és kártérítést követelni. Mind a vevő, mind az eladó jogosult gyakorolni a szerződésszegés jogkövetkezményeként az Egyezményben meghatározott jogait, és az abban meghatározott módon kártérítésre is igényt tarthatnak. A szankciók alkalmazásához elegendő, hogy a szerződésben meghatározott bármely feltételt a felek megszegjék.⁵⁶

A szerződésszerű teljesítéshez való igény a vevő elsődleges joga. Ennek érdekében a vevő póthatáridő tűzésével követelheti az eladótól az általa vállalt kötelezettsége teljesítését, feltéve hogy a jogsértés orvoslására nem vett igénybe olyan eszközt, amely összeegyeztethetetlen követelésével.⁵⁷ Itt kerül helyesbítésre a szerződésben

⁵¹ CLOUT case no. 140. Международный коммерческий арбитражный суд при Торгово-промышленной палате Российской Федерации, 1995.

⁵² Erről részletesen lásd: Liu [2005]. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/liu6.html#fm8>

⁵³ Rivkin [1993], 166. o., CLOUT case no. 166. Schiedsgericht der Handelskammer Hamburg 1996.

⁵⁴ CLOUT case no. 277. Oberlandesgericht Hamburg, 1997.

⁵⁵ Horváth [1985a], 38. o.

⁵⁶ Egyezmény 45. cikk: Ha az eladó nem teljesíti a szerződésen vagy az Egyezményen alapuló valamely kötelezettségét, a vevő jogosult a 46–52. cikkeken biztosított jogait gyakorolni, és a 74–77. cikkeken meghatározott módon kártérítést követelni; 61. cikk: Ha a vevő elmulasztja a szerződésben vagy az Egyezményben meghatározott valamely kötelezettségének teljesítését, az eladó jogosult a 62–65. cikkeken meghatározott jogait gyakorolni és a 74–77. cikkeken meghatározott módon kártérítést érvényesíteni.

⁵⁷ Egyezmény 47. cikk.

meghatározott dolog szerződésszerű teljesítése, az esetlegesen át nem adott okmányok átadása vagy egyéb kötelezettségek pótlása. A fogyatékoság lehet minőségi vagy mennyiségi hiba, *aliud* szolgáltatás vagy csomagolási hiba is. A kicserélés igényét a vevő csak akkor támaszthatja, ha a fogyatékoság alapvető szerződésszegésnek minősül, és az áru kicserélése iránti igényét az árunak a kifogásolásával kapcsolatos értesítéssel egy időben vagy azt követően ésszerű határidőn belül közli az eladóval. A szolgáltatás fogyatékoságát orvosolni lehet még a kijavítás intézményével is, ha az áru nem szerződésszerű, akkor a vevő igényelheti, hogy az eladó az áru kijavításával orvosolja annak fogyatékoságát, ha ez az összes körülmény figyelembevételével nem ésszerűtlen.⁵⁸ A kijavítás iránti igényt a megvizsgálási kötelezettség esetén meghatározott időn (legfeljebb 2 éven) belül, meghatározott értesítéssel egy időben vagy azt követően ésszerű határidőn belül kell közölni. Mindkét szerződésszegést orvosló esetben a vevő van abban a helyzetben, hogy opcionális jogként kiválassza az optimális megoldást.⁵⁹ Harmadik alternatívaként az Egyezmény az árleszállítást kínálja fel a vevő részére, amelynek elsődleges célja, hogy a hibás áru és a szerződésben meghatározott ár közötti értékaránytalanságot helyreállítsa.⁶⁰ Ennek alkalmazása során nem feltétel az alapvető szerződésszegés, és az eladó nem mentheti ki magát a vevő árleszállítási igénye alól. Bizonyos szempontokból előnyösebb az előbb tárgyalt esetekhez képest, hiszen nem jár egyéb kiadásokkal (fuvar költség, biztosítási költség stb.), és rögtön megvalósul, minden felesleges időhúzás és költség nélkül a természetbeni teljesítés.⁶¹

Az eladó elsősorban szintén a szerződésszerű teljesítésben érdekelt, ezért a vevői szerződésszegés legfontosabb jogkövetkezménye a teljesítés követelése. Az eladó kártérítési igényét a vevő bármely szerződésszegése megalapozza.⁶² Ezt a kártérítési igényt pénzben kell teljesíteni a vevőnek, melyet az Egyezmény szintén megha-

⁵⁸ Egyezmény 46. cikk.

⁵⁹ *Sándor-Vékás* [2005], 280–287. o.

⁶⁰ Testület 2. számú véleménye. CISG Advisory Council Opinion No. 2.: Examination of the Goods and Notice of Non-Conformity – Articles 38 and 39, 7 June 2004; Rapporteur: Professor Bergsten, Eric E. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op2.html>.

⁶¹ Testület 5. számú véleménye. CISG Advisory Council Opinion No. 5.: The Buyer's Right to Avoid the Contract in Case of Non-Conforming Goods or Documents, 7 May 2005. Rapporteur: *Professor Schwenzler, Ingeborg*. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op5.html>; (2013. augusztus 10.)

⁶² Egyezmény 61. cikk (1): Ha a vevő elmulasztja a szerződésben vagy az Egyezményben meghatározott valamely kötelezettségének teljesítését, az eladó jogosult:

a) a 62–65. cikkeken meghatározott jogait gyakorolni;

b) a 74–77. cikkeken meghatározott módon kártérítést érvényesíteni.

tároz.⁶³ Az áru késedelmes átvétele vagy megfizetése esetén szintén követelheti az eladó kárának megfizetését. Nem teljesítés esetén az eladó követelheti a vevőtől a vételár megfizetését, az áru átvételét vagy egyéb kötelezettségei teljesítését, feltéve hogy a jogsértés orvoslására nem vett igénybe olyan eszközt, amely összeférhetetlen követelésével.⁶⁴

Az Egyezményhez kapcsolódó esetjogban kritikus kérdés az „ésszerű időn belül” történő értesítés. Az ésszerű időre kiváló példa azon eset, amelyben egy olasz cipőgyártó és német vevő szerződést kötött, amelyben a vevő mintadarabok legyártását kérte az olasz társaságtól a jövőbeli megrendelések mintegy „tesztjeként”. Az olasz társaság egy kereskedelmi vásáron kiállított néhányat az általa gyártott termékből, amelyeken szerepelt a német vevő márkajelzése is. A vásár másnapján a német fél felmondta a szerződést arra hivatkozással, hogy a modell gyártása (a másik fél szerződésszegése miatt) már nem áll érdekében, és nem kívánja kifizetni a már leszállított 130 pár cipőt sem.⁶⁵ Az értesítés másik véglete, amikor egy német vevő rendelt gyártósori berendezéseket papír zsebkendő dobozok lezárásához egy svéd eladótól. A szállítás során problémák léptek fel, valamint minőségi kifogás is volt a termékkel kapcsolatban, amely nehézségekről a felek egyeztetést folytattak. A szállítást követő két év múlva a német vevő kártérítést követelt az eladótól, amely követelést a német bíróság egyértelműen időn túlinak minősített.⁶⁶ Egy angol vevő és spanyol eladó közötti jogvitában a hibás teljesítésről való értesítés két hónap és hét nap elteltével történt meg, amelyet a bíróság megfelelő időben történtnek minősített, és kifejtette azon álláspontját, hogy az ésszerű idő megítélése hosszabb abban az esetben, amikor alkatrészek meghibásodását kell kideríteni, így a hiba és annak forrása csak hosszabb vizsgálatok után állapítható meg.⁶⁷

A Ptk. a kellékszavatosság témakörében szabályozza a kijavítás, kicserélés és az árleszállítás lehetőségét. A kellékszavatosság egyfajta biztosíték arra, hogy a szerződésben meghatározott teljesítés időpontjában a teljesítés szabályszerű legyen.

⁶³ Egyezmény 74. cikk: A fél szerződésszegése következményeként járó kártérítés összege megegyezik azzal a veszteséggel, amely a szerződésszegés következtében a másik felet érte, ideértve az elmaradt hasznot is. 75. cikk: A szerződéstől való elállás, illetve annak felmondása esetén, ha ezt követően a vevő ésszerű módon és ésszerű időn belül helyettesítő árut vásárolt, vagy az eladó az árut újra eladta, a kártérítést igénylő fél követelheti a szerződéses ár és a fedezeti ügylet ára közötti különbözet, valamint a 74. cikk szerint járó valamennyi egyéb kára megtérítését. 77. cikk: A szerződésszegésre hivatkozó fél köteles a körülmények figyelembevételével minden ésszerű intézkedést megtenni, ami szükséges a szerződésszegésből eredő károk csökkentése érdekében, ideértve az elmaradt hasznot is.

⁶⁴ Egyezmény 62. cikk.

⁶⁵ CLOUT case no. 2. Oberlandesgericht Frankfurt a. M., 1991.

⁶⁶ CLOUT case no. 346. Landgericht Mainz, 1998.

⁶⁷ CLOUT case no. 1127. Audiencia Provincial de Navarra, 2010.

Hasonlóan az Egyezményhez, a szavatossági helytállás objektív jellegű, tehát független a kötelezett magatartásától vagy mulasztásától.⁶⁸ Kellékszavatossági igénye alapján a jogosult választása szerint kijavítást vagy kicserélést igényelhet, kivéve ha a választott kellékszavatossági jog teljesítése lehetetlen, vagy ha az a kötelezettnek aránytalan többletköltséget eredményezne, figyelembe véve a szolgáltatás hibátlan állapotban képviselt értékét, a szerződésszegés súlyát és a kellékszavatossági jog teljesítésével a jogosultnak okozott érdeksérelmet.⁶⁹ A hiba kijavításakor elsősorban abból kell kiindulni, hogy a rendeltetésszerű működést akadályozó hibát megszüntesse, és ennek eredményeként a szolgáltatás megfeleljen a szerződésben meghatározott követelményeknek. A kicserélés szintén elsődlegesen választható kellékszavatossági jog. Azt, hogy milyen esetekben van helye kicserelésnek, a szerződés tárgyát képező dolog tulajdonságai határozzák meg. A hazai bírói gyakorlatban kialakult vélemény szerint a „fajta és mennyiség szerint meghatározott, vagy egyéb helyettesíthető dolgok cserélhetők ki”.⁷⁰ Másik lehetősége a jogosultnak, hogy az ellenszolgáltatás arányos leszállítását igényelheti, a hibát a kötelezett költségére maga kijavíthatja vagy mással kijavíttathatja, vagy a szerződéstől elállhat, ha a kötelezett a kijavítást vagy a kicserélést nem vállalta, e kötelezettségének megfelelő határidőn belül, a jogosult érdekeit kímélve nem tud eleget tenni, vagy ha a jogosultnak a kijavításhoz vagy kicsereléshez fűződő érdeke megszűnt.⁷¹ Az árleszállítás már úgynevezett „második lépcső” a szavatossági jogok körében. Az Egyezményhez hasonlóan a rendeltetése az értékegyensúly biztosítása az ellenszolgáltatás megfelelő redukálásával.

A hibás teljesítés orvoslására megfelelő határidőn belül mind az eladónak, mind a vevőnek lehetősége van. Ennek elsősorban szerződésvédő funkciója van, másodszorban a kereskedelmi kapcsolat „helyreállítása” érdekében van szükség. Póthatáridőt a kötelezettségek teljesítésére ésszerű határidő tűzésével lehet megállapítani. A vevő a póthatáridő alatt a szerződésszegés orvoslására egyébként rendelkezésre álló eszközöket nem veheti igénybe, hacsak az eladótól olyan értesítést nem kapott, hogy az a póthatáridőn belül sem teljesít. Ezáltal azonban a vevő nem veszíti el azt a jogát, hogy a késedelmes teljesítés miatt kártérítést követeljen.⁷² Az eladó a vevő kötelezettségeinek teljesítésére ésszerű póthatáridőt állapíthat meg, amely póthatáridő alatt a szerződésszegés orvoslására egyébként rendelkezésre álló eszközöket nem

⁶⁸ *Bíró et al.* [2013], 289. o.

⁶⁹ Ptk. 6: 159. § (2) a) pont.

⁷⁰ *Bíró et al.* [2013], 294-296. o.

⁷¹ Ptk. 6: 159. § (2) b) pont.

⁷² Egyezmény 47. cikk.

vehet igénybe, kivéve akkor, ha a vevőtől olyan értesítést nem kapott, hogy az a póthatáridőn belül sem teljesít.

A szerződéstől való elállás mint jogkövetkezmény *ultima ratio* jellege vitathatatlan. Az elállás csak azokat az eseteket érinti, amikor az egyik fél egyoldalúan szünteti meg a szerződést, mert a vonatkozó joggyakorlat szerint a közös megegyezéssel történő szerződésfelbontás inkább módosításnak minősül, mint elállási joggyakorlásnak.⁷³ Az Egyezmény alapján az alapvető szerződésszegés esetén a jelentős hátrányt szenvedett fél azonnali elállási jogot szerez, amelyet megfelelő formában és időben érvényre juttathat. Az elállás előfeltételei tehát az alapvető szerződésszegés, a megfelelő időben történő értesítés, valamint hogy lényegében ugyanolyan állapotban vissza tudja juttatni az árut. E hármából feltétlenül kiemelés érdemel, hogy az elállást – a 26. cikk szerint – a vevőnek az eladóval közölnie kell (akár e-mail útján, vagy akár hallgatólagosan is), mert az Egyezmény nem ismeri az ipso facto elállást. A közlésnek egyértelműnek és világosnak kell lennie, és ésszerű határidőben kell azt megtenni.⁷⁴ A vevő elállási jogának gyakorlása két feltételtől függ. Egyfelől az eladó meg kell, hogy szegje valamelyik kötelezettségének teljesítését, másfelől ez a szerződésszegés alapvetőnek minősüljön. Ez az alapvető szerződésszegés adja meg a vevőnek vagy az azonnali elállás jogát, vagy az áru kicserélését kérheti,⁷⁵ feltéve hogy az ésszerű, és a fogyatékoság komoly jelentőséggel bír a vevő számára.⁷⁶ Az Egyezmény végső megoldásként kínálja az elállás lehetőségét, mivel „a minimumra kívánja szorítani a nemzetközi adásvételtől történő elállás miatt gyakran különösen jelentős költségeket”.⁷⁷ Abban az esetben, ha a vevő megfizette a vételárat, az eladó a szerződéstől való elállás jogát csak akkor gyakorolhatja, ha az elállás a vevő késedelmes teljesítése esetén az eladónak a teljesítés megtörténtéről való tudomásszerzése előtt történik, illetve a vevő késedelmes teljesítésén kívül bármely más szerződésszegés esetén ésszerű határidőn belül azt követően történik, hogy az eladó tudomást szerzett, vagy tudomást kellett szereznie a szerződésszegésről, illetve lejárt a póthatáridő.⁷⁸ Az elállás jogkövetkezményeit szintén szabályozza az Egyezmény 81. cikke.⁷⁹ A szerződés megszűnése esetén a már teljesített szolgáltatásokat kötelesek a felek egymásnak visszaadni: az árut, az okmányokat, valamint a vételárat.

⁷³ *Digest* [2012], 406. o.

⁷⁴ *Szabó* [2009], 103. o.

⁷⁵ Egyezmény 46. cikk második bekezdés.

⁷⁶ *Szabó* [2009], 105. o.

⁷⁷ *Sándor–Vékás* [2005], 374. o.

⁷⁸ Egyezmény 64. cikk (2).

⁷⁹ 81. cikk (1): Az elállás mindkét felet mentesíti a szerződés alapján őket terhelő kötelezettségek alól, az esetleges kártérítésre irányuló jog kivételével. Ugyanakkor az elállás sem a szerződésnek a

Azonban elveszti a vevő a szerződéstől való elállás jogát, ha nem tudja az árut lényegében ugyanolyan állapotban visszaadni, mint amilyen állapotban azt átvette.⁸⁰ A joggyakorlat alapján, ha a vevő eláll a szerződéstől, akkor a kötelezettségek alóli felszabadulás értelmében nem köteles a vételárát sem megfizetni, illetve az eladó az árut szolgáltatni. Egy igen érdekes ügyben a svájci bíróság az elállás jogkövetkezményeit vizsgálta. Egy osztrák vevő svájci eladóval kötött szerződést, amelynek tárgya alkoholdermékek Oroszországba történő szállítása volt. A felek között vita alakult ki a szállítás módját illetően, mivel a vevő ragaszkodott a közúti fuvarszekőhöz, míg az eladó állította, hogy a szerződésben a szállítás módjára nem tértek ki, így annak meghatározása az eladó hatáskörébe eső kérdés. A vita eredményeként a vevő, aki vételár-előleget fizetett, nem nyitott akkreditívét az eladó javára, aki viszont ennek megfelelően visszatartotta az árut. A bíróság megállapította, hogy az eladó a póthatáridő eredménytelen eltelte után jogszerűen állt el a szerződéstől, és mivel az elállás megszűnteti a felek kötelezettségeit, a vételár-előleg kamatostól visszajár.⁸¹

Elállás esetén a Ptk. 6: 213. § (1) bekezdését⁸² kell alkalmazni. Ha a megrendelő a szerződéstől eláll, a másik félhez intézett nyilatkozatában az elállás okát, illetve jogcímét is közölnie kell. Ennek hiányában, vagy ha az eset körülményeiből az elállás különös jogcíme nyilvánvalóan nem következik, az elállási nyilatkozatot a megrendelő általános elállási joga alapján kell hatályosnak tekinteni.⁸³ A megrendelő az elállás különös – szerződésszegésen alapuló – jogcímét később is megjelölheti.⁸⁴ A kialakult, irányadó bírói gyakorlat szerint az indokolás nélküli, rendes, általános elállás esetén a jogosult a kártalanítással a kötelezettet olyan anyagi helyzetbe kell, hogy hozza, mintha az elállás nem történt volna meg. A szerződéstől való elálláson alapuló megtérítési kötelezettség folytán a megrendelő a szállító vagy vállalkozó azon költségeit, kiadásait, egyéb kárát tartozik megfizetni, amelyek az elállás hiányában nem merültek volna fel.⁸⁵

viták rendezésére vonatkozó bármely rendelkezését, sem pedig a szerződésnek a felek elállásából eredő jogait és kötelezettségeit szabályozó rendelkezéseit nem érinti.

⁸⁰ 82. cikk (1).

⁸¹ CLOUT case no. 261. Bezirksgericht der Saane, 1997.

⁸² Aki jogszabálynál vagy a szerződésnél fogva felmondásra vagy elállásra jogosult, a másik félhez intézett jognyilatkozattal szüntetheti meg a szerződést. A szerződés felmondása esetén a szerződés megszüntetésének, elállás esetén a szerződés felbontásának a szabályait kell alkalmazni, azzal hogy elállásra a fél akkor jogosult, ha az általa kapott szolgáltatás egyidejű visszaadását felajánlja.

⁸³ Horváth [1985b], 53–54. o.

⁸⁴ GK., 16.

⁸⁵ BH, 1995., 229.

A kártérítés az Egyezmény elvei szerint felfogható egyfajta „természeti marasztalásként” is.⁸⁶ Ez a rendelkezés a reális teljesítés elve alóli kivételről szól. Tekintettel van az olyan jogrendszerekre (angolszász jogrendszerek), amelyeknél a nem teljesítés jogkövetkezménye a kártérítés.⁸⁷ A fél szerződésszegése következményeként járó kártérítés összege megegyezik azzal a veszteséggel, amely a szerződésszegés következtében a másik felet érte, ideértve az elmaradt hasznot is. Ez a kártérítés nem haladhatja meg azt a veszteséget, amelyet a szerződésszegő fél a szerződés megkötésének időpontjában előre látott, vagy amelyet előre kellett látnia azon tények és körülmények alapján, amelyekről mint a szerződésszegés lehetséges következményeiről az említett időpontban tudott vagy tudnia kellett.⁸⁸ „A kártérítés mértékének meghatározására viszont az Egyezmény szövege kevés iránymutatást ad, amely azt a helyzetet eredményezi, hogy a konkrét ügyben eljáró fórum számos olyan kérdéssel szembesül, mint például az elmaradt haszon, a járulékos költségek, a következménykárok, jogi költségek, a jó hírnév sérelme vagy a büntető kártérítés.”⁸⁹ A kártérítés célja, hogy a szerződésszegést elszenvető felet ugyanabba a pénzügyi helyzetbe helyezze vissza, melyben a jogsértés el nem követésekor lenne.⁹⁰ A szankciók „kaméleonja” a kártérítés. Állhat önállóan és alkalmazható más szerződésszegési igény mellett is.⁹¹

Az Egyezmény akként rendelkezik, hogy nem tehető felelőssé a fél valamely kötelezettségének elmulasztásáért, ha bizonyítja, hogy azt olyan akadály okozta, amelyet el nem háríthatott, és ésszerűen az sem volt elvárható tőle, hogy a szerződéskötés idején ezzel az akadállyal számoljon, azt elhárítsa, vagy következményeinek elejét vegye. A teljesítést elmulasztó fél köteles az akadályról és annak az ő teljesítési képességeire vonatkozó hatásáról a másik felet értesíteni. Ha a másik fél ezt az értesítést nem kapta meg ésszerű időn belül, azt követően, hogy a teljesítést elmulasztó fél tudomást szerzett vagy tudomást kellett volna szereznie az akadályról, az értesítés elmaradásából eredő kárt a teljesítést elmulasztó fél viseli.⁹² Ennek a diszpozitív

⁸⁶ Egyezmény 28. cikk: Ha az Egyezmény rendelkezéseivel összhangban az egyik fél a másik fél valamely kötelezettségének teljesítését jogosult követelni, a bíróság nem köteles természetben marasztalni, kivéve ha saját joga szerint is így járna el hasonló, az Egyezmény által nem szabályozott adásvételi szerződések esetében.

⁸⁷ Horváth [1985a], 37. o.

⁸⁸ Egyezmény 74. cikk.

⁸⁹ Szabó [2009], 128. o.

⁹⁰ Testület 6. számú véleménye. CISG Advisory Council Opinion No. 6.: Calculation of Damages under CISG Article 74., 8 November 2006, Rapporteur: Professor Gotanda, John Y. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op6.html>; (2013. augusztus 10.)

⁹¹ Egyezmény 45. cikk (1) b) pontja és (2) bekezdés.

⁹² Egyezmény 79. cikk (1) és (4) bekezdései.

szabálynak köszönhetően a felek megszabhatják a szerződésben a kártérítési felelősség mértékét. Azonban ennek a határhúzásnak a felek részéről gátat szabnak a nemzeti jogok, mivel az Egyezmény nem foglalkozik annak megállapításával, hogy a kártérítési felelősség mértékére (mérséklése vagy kizárása) vonatkozó nyilatkozat érvényes-e vagy sem.

A Ptk. a kártérítést a hibás teljesítés egyik jogkövetkezményeként tartja számon. A kötelezett köteles megtéríteni a jogosultnak a hibás teljesítésből eredő kárát, kivéve ha a hibás teljesítést kimenti.⁹³ Az Egyezményhez hasonlóan itt is ugyanabban az esetben érvényesül a kimentés lehetősége a szerződésszegő fél oldalán. A károk tekintetében cizellált a Ptk., mivel rendszerében léteznek úgynevezett tapadó károk (amikor a szerződéses szolgáltatás hibás) és következménykárok (a hibás teljesítés következtében elindul egy oksági folyamat, amely következtében egyéb vagyontárgyai is sérülhetnek a jogosultnak, illetőleg a vagyoni hátrány elhárítása érdekében kiadásai keletkezhetnek). Az előbbi megtérítési feltételeiről rendelkezik a Ptk. a tekintetben, hogy a hibás teljesítéssel a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett károk megtérítését a jogosult akkor követelheti, ha kijavításnak vagy kicserélésnek nincs helye, vagy ha a kötelezett a kijavítást vagy a kicserélést nem vállalta, e kötelezettségének nem tud eleget tenni, illetve ha a jogosultnak a kijavításhoz vagy kicseréléshez fűződő érdeke megszűnt. E kártérítési igény a kellékszavatossági jogok érvényesítésére meghatározott határidőn belül évül el. A jogosult kártérítési igényét az ugyanabból a szerződésből eredő követeléssel szemben kifogásként akkor is érvényesítheti, ha a kártérítési igény elévült.⁹⁴ Az elévülési időt a Ptk. a következőképpen határozza meg. A jogosult kellékszavatossági igénye a teljesítés időpontjától számított egy év alatt évül el. Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén a fogyasztó kellékszavatossági igénye a teljesítés időpontjától számított két év alatt évül el. Ha a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés tárgya használt dolog, a felek rövidebb elévülési időben is megállapodhatnak, azonban egy évnél rövidebb elévülési idő ebben az esetben sem köthető ki érvényesen.⁹⁵

⁹³ Ptk. 6: 174. § (1).

⁹⁴ *Bíró et al.* [2013], 319–320. o.

⁹⁵ Ptk. 6:163. § (1)–(2)

Összefoglaló gondolatok

„Szerződésszegést az ember tudatosan vállalt kötelezettség megszegésével követ el, nem pedig véletlenszerűen kerül egy károkozási helyzetbe, mint a deliktuális károk jelentős részében.”⁹⁶ Szerződésszegés nélkül talán túl egyszerűen bonyolód-
nának a szerződéskötések és a benne foglalt kötelezettségek teljesítései is. Nem len-
nének hibás teljesítések vagy fizetési késedelmek, és nem fordulnának elő azok az
esetek, amikor a kötelezett mást teljesít, mint ahogyan a szerződés szerint kellene.
Örvedetes, hogy az új Ptk. kötelmi jogának általános része nagymértékben hason-
latos a nemzetközi egyezményekben, többek között az Egyezményben szabályozott
rezsimhez, így megkönnyítve a nemzetközi kereskedelemben részes felek önkéntes
jogkövető magatartását.

A közeljövőben várható az európai jogegységesítés fontos állomásaként a kö-
zös európai adásvételi jog Tanács általi elfogadása, amely a nemzetközi adásvételi
szerződésekkel egészen új dimenzióba helyezi – európai viszonylatban legalábbis. A
rendelet tervezete számos ponton eltérést mutat az Egyezményhez képest, mégis leg-
nagyobb hatása abban állhat, hogy önálló jogi rezsimet létrehozva „kiszorítja” az
Egyezmény általános alkalmazását. A nemzetközi adásvétel kutatása szempontjából
és nem kevésbé jelentős mértékben annak gyakorlati alkalmazása szempontjából te-
hát mérföldkőhöz érkezünk: a szerződésszegés vizsgálata nem érhet véget a magyar
jog és az Egyezmény szabályainak megismerésével.

Irodalom

- Bánrévy Gábor* [2005]: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. Szent István Társulat, Budapest.
- Baum, Axel H.* [1994]: Checklist on the CISG. In: *Albert H. Kritzer* [1994]: Guide to Practical Applications of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Kluwer Law International. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/kritzer2.html>; (2013. augusztus 5.)
- Bíró György – Farkas Attila László – Fuglinszky Ádám* [2013]: Polgári jog, Kötelmi jog. Első és második rész. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Bíró György – Lenkovics Barnabás* [2006]: Általános tanok. Novotni, Miskolc.
- Digest* [2012]: UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Bécs.
- Fekete Zsófia* [2004]: A Bécsi Vételi Egyezmény által szabályozott alapvető szerződésszegés megjelenési formái – a teljesség igénye nélkül. In: Doktoranduszok Fóruma, 2003. november 6. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2004.

⁹⁶ *Vékás* [2011], 4. o.

- Horváth Éva* [1985a]: A Bécsi Vételi Egyezmény és a magyar Ptk. adásvételi szabályai és felelősségi rendszere. *Külgazdaság*, Jogi melléklet, 3. sz.
- Horváth Éva* [1985b]: A Bécsi Vételi Egyezmény és a magyar Ptk. adásvételi szabályai és felelősségi rendszere. *Külgazdaság*, Jogi melléklet, 4. sz.
- Liu, Chengwei* [2005]: Force Majeure. Perspectives from the CISG, UNIDROIT Principles, PECL and Case Law. Letölthető: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/liu6.html#fm8>
- Lorenz, Alexander* [1998]: Fundamental Breach under CISG. Letölthető: http://www.jus.uio.no/pace/fundamental_breach_under_the_cisg.alexander_lorenz/portrait.pdf
- Mátyás Imre* [2009]: *A Bécsi Vételi Egyezmény két évtizede és lehetséges hatása az egységes európai szerződésjog kialakítására. Előzmények, tapasztalatok, következtetések. Magyar jog*, 10. sz.
- Rivkin, David R.* [1993]: Lex Mercatoria and Force Majeur. In: *Galliard* (szerk.): *Transnational Rules in International Commercial Arbitration*. Paris, ICC, ICC Publishing No. 480/4.
- Sándor Tamás – Vékás Lajos* [2005]: Nemzetközi adásvétel. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Sándor Tamás* [2010]: Az alapvető szerződések a Bécsi Konvencióban. In: Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára. Szerk.: *Nótári Tamás*. Lectum Kiadó, Szeged.
- Szabó Sarolta* [2007]: Az alapvető szerződésszegés és a vevő elállási joga az áru vagy az okmányok fogyatékoságáért a Bécsi Vételi Egyezményben. *Külgazdaság*, 11–12. sz.
- Szabó Sarolta* [2009]: A Bécsi Vételi Egyezmény mint nemzetközi lingua franca – az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Vékás Lajos* [2011]: Az új Ptk. nem lesz az „önzés bibliája”. *Ügyvédek Lapja* (a Magyar Ügyvédi Kamara folyóirata), 1. sz.

Convention on International Sale of Goods

JUDIT GLAVANITS – DIÁNA RÁCZ

As sales contracts are the basis of international commerce, the codification and/or recodification of these legal institutions are not only crucial for legal advisors but for those who work in the international export business. The purpose of this article is the new Civil Code of Hungary coming to effect on 15th March 2014, which indicates changes in the whole civil law system. It is current and reasonable to investigate the connections of rules of the new Hungarian regime with the most commonly used international source, the Convention on International Sales of Goods (CISG). The study deals with the question of breach of contract, especially the fundamental breach, and the consequences of the breach in both texts, and the relevant international jurisdiction on this field. As a finding we can say it is very welcomed that the new general provisions of contract law in Hungary became much familiar to the international sources including CIGS, which will for sure facilitate to act in compliance with regulation for the parties of international trade.